

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

JENS ENGBERG DANSKERNES HISTORIE

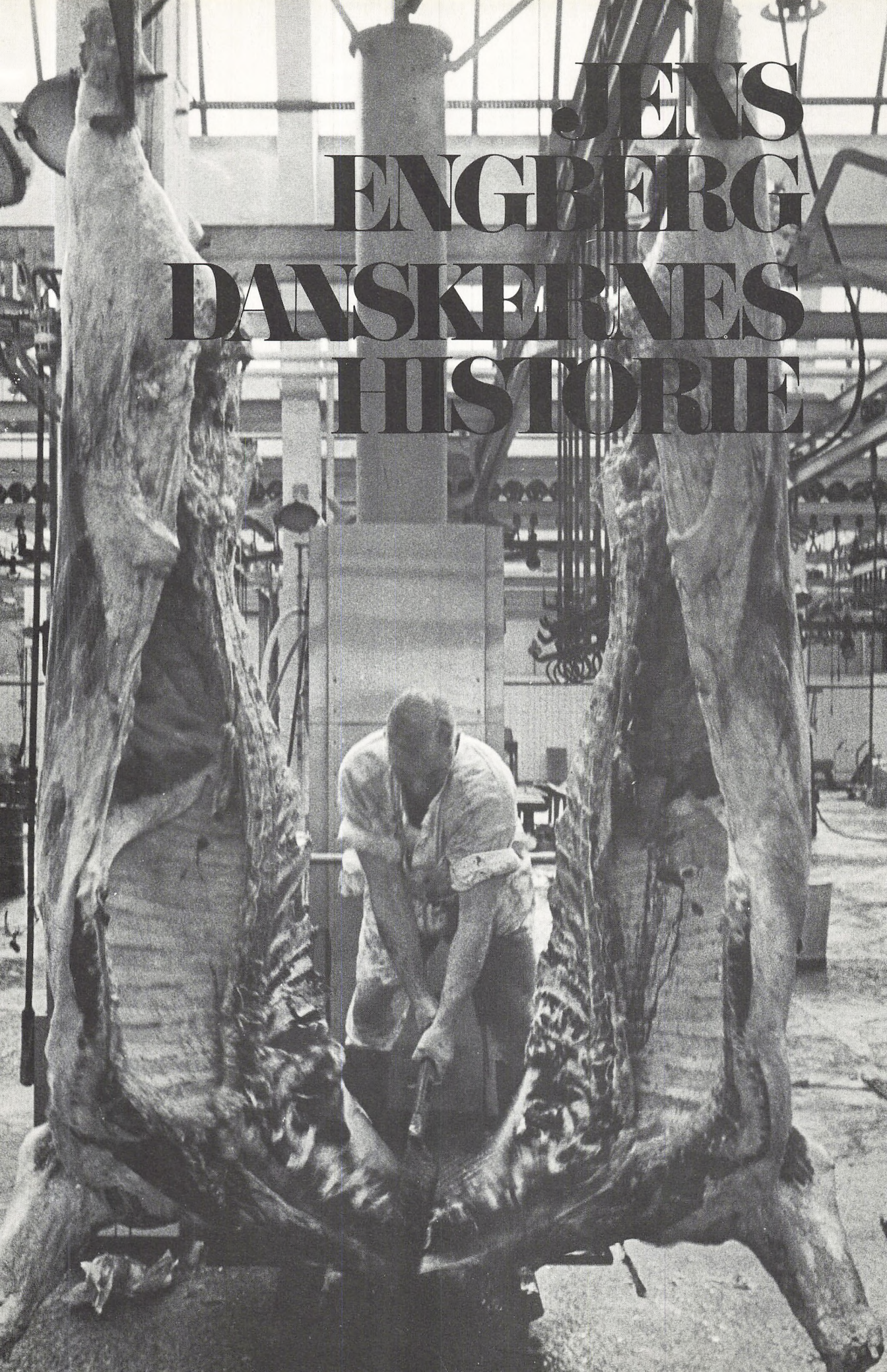

DANSK HISTORIELÆRERFORENING

DANSK HISTORIELÆRERFORENING . 1982

JENS ENGBERG DANSKERNES HISTORIE

Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse
af denne bog eller dele af den
er ikke tilladt ifølge lov nr. 158 af 31. maj 1961
om ophavsret

© Dansk Historielærereforening 1982

1. udgave, 1. oplag

Lay-out: Robert Vetterli

Printed in Denmark by
Aarhus Stiftsbogtrykkerie

ISBN 87-87246-00-7

Anskuelsesbilleder

For 70-80 år siden lagde man megen vægt på brugen af anskuelsesbilleder, som de kaldtes, i skole-undervisningen af de mindste. Børnene skulle have noget at kigge på, så det hele ikke blev til ord og begreber. Billederne skulle helst forestille noget, som børnene kendte til, de skulle se billeder af deres egen hverdag og lære at forklare, hvad de så.

Billederne på denne bogs for- og bagside er anskuelsesbilleder fra 1903. Jeg har valgt forsidebilledet, fordi jeg godt kan lide den lille vogterdreng, der så fornøjet spiser sin mellemmad. Han er også på forsiden, fordi han illustrerer arbejdet og landbrugets betydning i danskernes historie, og tillige er han et billede på historisk materialisme. Bagside-billedet viser det modsatte, og sammen med forside-billedet det grundlæggende klasse modsætningsforhold i danskernes historie.

Billederne på bindets inderside er fra Illustreret Tidende i 1881. Begge viser transportsystemet for 100 år siden, intet er mere sigende om udviklingen end netop transport-billeder. Forrest er desuden historiens lokomotiv, det er for øjeblikket kørt fast i snedriverne, men nogle af de rejsende fortsætter til fods. Bagest er der et skib, det er altid rart at se på, her er det oven i købet i havn. Og tegneren har lagt vægt på at vise oplysningens betydning, lyset er noget af det første elektriske lys i Danmark.

På titelbladet er der et billede af en slagter, der med sin økse kløver en okse. Det er sådan et dejligt arbejdsbillede, det viser, hvordan mennesket behersker sine omgivelser, også at det kan være nødvendigt at hugge igennem, selv om det måske kan virke brutalt.

Teksten slutes med et billede af skomager Frederik Anthon i sit værksted i Sorø omkring århundredskiftet, og af gårdmand Lars Andersen og hans kone Maren Olsdatter på deres gårdsplads i Bakkebølle ved Vordingborg. Billederne viser selvfølgelig håndværket og landbruget, men jeg har nu mest brugt dem, fordi det morer mig at kunne sætte fotografier af en af mine oldeforældre og af et par af mine tipoldeforældre i en bog.

Indholdsfortegnelse

FOLKET VOKSER FREM		Også her i landet	37
<i>11.000 f.Kr. – 800</i>		Mislykket kup	38
Tidstavle	7	Kun træernes løv	38
Vedbæk-gravene	7	Et kvart årtusind	40
1500–1800 danskere	7		
Klassesamfund	9	UNDER GODSEJERVÆLDET	
Den første plov	10	<i>1550–1660</i>	
Herskerslægter	10	Tidstavle	42
Hjemme i Hodde	10	Angst for kvinder	42
Handel og konger	12	Rigdomme og kummerformer	42
Ældste budskab	13	Skolemesteren i Skive mm.	44
		Dom og straf	46
STATEN BLIVER TIL		Krig!	48
<i>800–1050</i>		Statskup	50
Tidstavle	14		
Forfædrenes stolte bedrifter	14	BØNDERNE	
Som hundes hylen	14	<i>1550–1790</i>	
Typehuse i Århus	16	Tidstavle 1660–1800	51
Jellings storhedstid	17	Landsbyen	51
Kongelig knyttnæve	18	God gildeskik	54
Hvide krists komme	18	Jordens dyrkning	54
Herrer og slaver	19	Inden og uden for fællesskabet	56
Nye landsbyer	19	Mænd, kvinder og børn	56
		Fæstebønderne	57
STORMÆNDENES KRIGE OG BØNDERS		Øksen ved træets rod	58
OPRØR			
<i>1050–1400</i>		BYBOERNE	
Tidstavle	24	<i>1550–1850</i>	
Storm Næsholm!	24	Tidstavle 1800–1850	59
Bønder galne imod ædlinge	24	Danske byer	59
Fra tre til to klasser	26	Små søvnige steder	61
Overskudsdeling som kriseløsning	27	Byens vise fædre	62
Jomfrulågen i Fåborg	28	Bybefolkningen	65
Guds gave til danskerne	30	Stodderkongens tropper	66
Kirken	31	Gerne, madam	66
Kongers magt og vælde	32	De zünftige	66
De uregerlige danskere	32	Købmandsgården	67
		Matadoren	67
REVOLUTIONERNES ÅRHUNDREDE		Samfundsordenens ændring	67
<i>1400–1550</i>			
Tidstavle	34	LANDBOREFORMERNE	
Danmark mellem nord og syd	34	<i>1790–1850</i>	
Derfor lod de deres liv	34	Afsættet til det store spring	68
Menneskehandel	35	Jens Henriksen bliver fæstebonde	68
Feudalt kvælertag	35	Jens Henriksen køber sin gård	68
Ny kirke på vej	36	Wiihms regnskab	70

Den ny arbejdskraft	70	Hverdag igen	105
En ny tids bonde	70	Lille land hvad nu	105
Enhver sig selv nærmest	71	Tilbage til folden?	106
Venskabsbåndet	73		
Taberne	73	DE SIDSTE TIDER	
En ny klasse af lønarbejdere	74	1956–1982	
Bønder og arbejdere	75	Tidstavle	108
Munken går i enge	75	Lyn fra en klar himmel?	108
		Gør gode tider bedre	108
EN NY SLAGS TILVÆRELSE		Tingene blev anderledes	111
1850–1914		Opkæftende kællinger og unge slamberter ..	111
Tidstavle	77	Nye holdninger	113
Nybygget slum	77	Det lille landbrugs krise	114
Kapitalismen	78	Fru Hansens kælder	114
Industrien	78	Tjenende og styrende ånder	114
Proletariatet	80	Den sorte hånd	115
Grundloven og liberalismen	80	EF-afstemningen	116
Godsejerjuntaen	82	Ballet forbi	116
Den tabte krig	82	Danskerne ved vadestedet	119
Arbejderbevægelsen og socialismen	84		
Socialismen og Socialdemokratiet	86	Danmark 1585	120
		Historiens tids-systemer	121
UNDER KRISERNES KOLDE BRUSER		Ordforklaring	122
1914–1940		Billedmaterialet	127
Tidstavle	87		
Organdi og luftige drømme	87		
Hvorfor velstand	87		
Socialdemokratiet og kapitalismen	87		
Husmænd og landarbejdere	91		
Landbruget under krisen	91		
Industrien under krisen	91		
Arbejdernes modstandskamp	93		
Så samfundet kunne fortsætte	93		
Nordens grænse	94		
KRIG OG KLASSEKAMP			
1940–1956			
Tidstavle	96		
De bedste vilkår	96		
Samarbejdspolitikken	96		
Modstanden mod politiet	98		
For samarbejdspolitikken	98		
Det store oprør	99		
I kamp- og ventestilling	100		
Krigen slut	104		
Fredens frugter	105		

Folket vokset frem

11.000 f.Kr. -800

TIDSTAVLE

F.Kr. 11.000	Første mennesker i Danmark
8-10.000	Landbrug i Mesopotamien
6000	Landbrug i Sydøst-Europa
5000	Vedbækgravene
4200	Landbrug i Danmark
3500	Lang- og runddysser (kæmpehøje)
3000	Jættestuer
2800	Helagerbrug i Danmark
2500	Pyramiderne i Ægypten
2000	Hittitter-riget i Lilleasien
1800	Bronzealder i Danmark
1700	Hammurabis love
1400	Egtved-begravelsen
1350	Tut-ankh-amon
1000	David og Salomon i Israel
500	Kung-fu-tse, Lao-tse, Buddha
500	Rom republik
500	Jernalder i Danmark
400	Sokrates
330	Alexander den Store
200	Den kinesiske mur
100	Kimbrene og teutonerne
50	Cæsar og Augustus
Kr.f.	Kristus
300	Konstantin den Store
400	Guldhornene
450	Attila, vandalerne i Rom
500	Klodevig og Frankerriget
600	Muhamed
711	Muhamedansk erobring af Pyrenæer halvøen
700	Dannevirke, Hedeby, Ribe
800	Karl den Store

Vedbæk-gravene

I 1975 skulle man have en ny skole i Vedbæk, der ligger på den nordsjællandske Øresundskyst. Men skolen blev forsinket, for med en gravemaskine kom man til at rode en gravplads op. Her lå nogle meget gamle danskere, omkring 7000 år gamle, 22 mennesker af jægerfolket, omsorgsfuldt begravet med gaver af smykker og våben.

I én grav var der en ung kvinde og et barn i 8.-9. fostermåned, sikkert mor og barn døde under fødselskampen. Mor'en var pragtfuldt smykket med kæder af kronhjorte- og vildsvinetænder og sneglehuse. Det lille døde barn var ikke lagt på

den bare jord, men kærligt på en lunende svanevinge, og ved dets side lå en lille flintekniv. Det har nok været et drengebarn.

I en anden grav lå to voksne med et barn på kun et år imellem sig. Var de far, mor og barn? Manden havde en pilespids mellem 2. og 3. brysthvirvel. Han var blevet dræbt med et skud gennem brystet. Hvem skød, og hvorfor døde kvinden og barnet? Fordi de ikke mere havde en mand til at jage for sig? Vi ved det ikke, det skete for så længe siden.

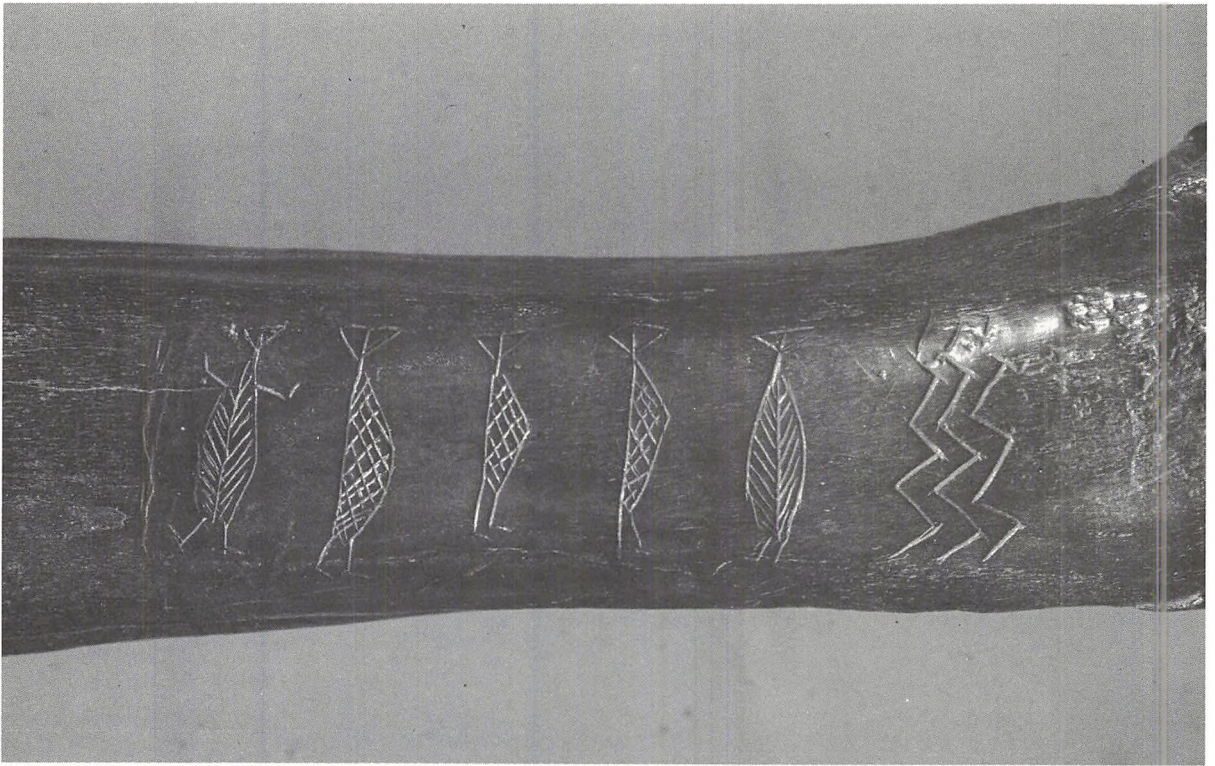
15-1800 danskere

De allerførste mennesker kom ind i landet mellem to istider for omkring 100.000 år siden, men da isen kom, blev de tvunget væk.

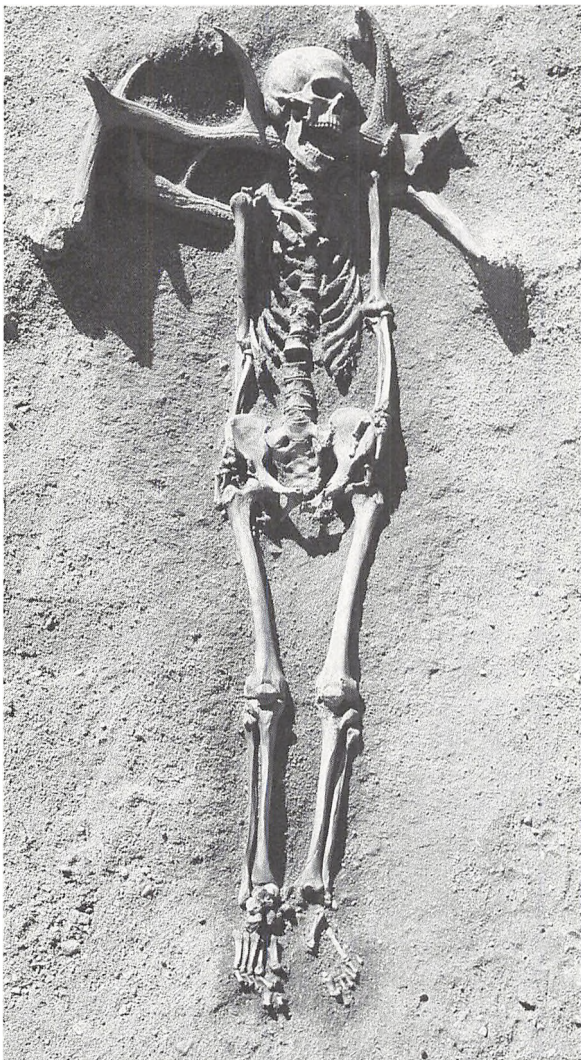
De første mennesker, der skulle blive her, var kommet ind i landet omkring år 11.000 f.Kr., da isen smeltede efter den sidste istid. De var jægere, de fulgte renflokkene over den nøgne tundra, de fangede dyr og fugle og fiskede. Da skoven kom nogle årtusinder senere, bosatte de sig fast, jagede vildtet, desuden samlede de planter, føde, bær, frugter og nødder. Muslinger og østers fandt de i store mængder langs de lave strande. Når de havde spist, smed de skallerne og andet affald på store køkkenmøddinger. Jægerfolket brugte redskaber af flint og træ, de boede i skindtelte eller halvt nedgravede huse. De tilberedte deres mad ved ild og lavede krukker og bage af brændt ler.

Der var meget få af dem. I de første årtusinder efter istiden var der næppe mere end 15-1800 stykker, flere kunne ikke holde sig i live af det sparsomme jagtudbytte, men da skoven bredte sig, blev der mad nok til at 4-5000 kunne eksistere.

Vi har fundet spor efter disse vore første formødre og forfædre, eller som i Vedbæk deres grave, men vi ved egentlig så lidt om dem. Noget kan vi dog slutte os til fra vor viden om nutidige jægerfolk. Antagelig har de levet i familier, og familierne igen i grupper på 50-80 mennesker. Der har været en arbejdsdeling efter køn og alder. Mændene har jaget, kvinderne har samlet,

De ældste danskere. Engang for omkring 8000 år siden har en af vore forfædre eller formødre ridset denne tegning ind i en knogle af en urokse. Den forestiller fem danskere. Billedet er blevet tydet som tre gravide kvinder, der beskyttes af mænd på fløjene af den lille kolonne. Urokseknoglen blev fundet i 1940 ved Rymarksgård på Sjælland.

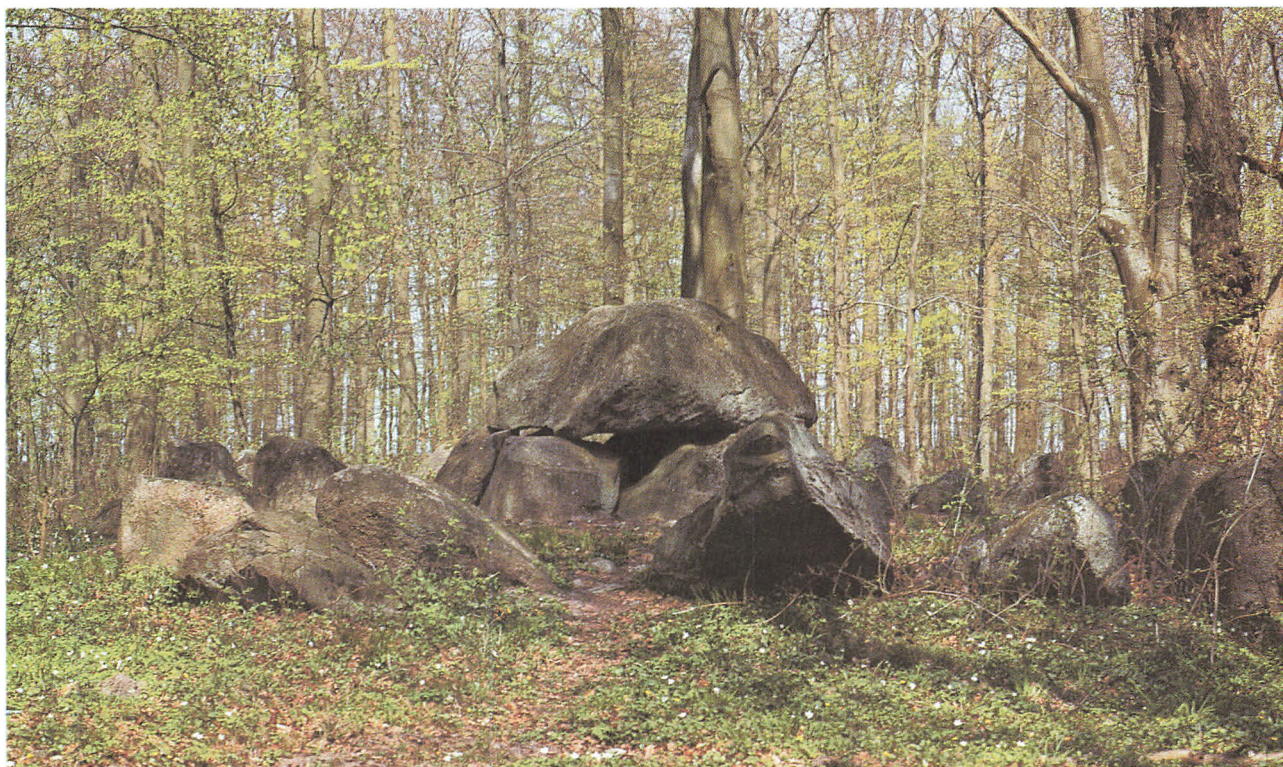

og de har også passet de mindste børn. Nogle var stærkere end andre, men anden form for social lagdeling fandtes næppe. Ejendomsret til andet, end hvad man stod og gik i, eksisterede ikke. Alt skulle bruges, mens det var der, ingen kunne samle sig overskud.

Af hensyn til jagten var det nødvendigt med stor afstand mellem bopladserne, alligevel har man sikkert mødtes et par gange om året på særlige festpladser. Her har man byttet mad, våben og redskaber. Man har også udvekslet ægtefæller. Unge og gamle har sikkert moret sig, danset, fortalt historier og beundret hinandens børn. Vigtigt har det også været, at det hellige skulle dyrkes. Det var jo nødvendigt, at man beskyttede sig mod onde magter og søgte at fremme jagtheldet.

Kriget mod hinanden har menneskene nok også dengang. Måske er den lille Vedbæk-familie gået til for 7000 år siden i en stammefejde langs Strandvejen.

En gammel giftplaget kvinde. Denne lille kvinde, af skelettet kan ses, at hun var gammel og medtaget af gift, blev begravet for 7000 år siden i Vedbæk. Hun er lagt med hovedet på hjortetakker, de har sikkert tjent et magisk formål.

Klassesamfund

Der er – set i det allerlængste perspektiv – kun sket 3 ting i menneskehedens historie, som rigtigt er værd at fæstne sig ved:

1. Da vi holdt op med at være aber for at leve et menneskeliv nede på jorden som jægere og samlere.
2. Da vi holdt op med at være jægere og samlere for i stedet at blive bønder.
3. Da vi (i vores egen tid!) holdt op med at være bønder for i stedet at ernære os af industri.

Landbrug fandt man på for 8.-10.000 år siden i Mesopotamien. Kendskabet til denne nye næringsvej bredtes langsomt mod nord, det tog landbruget omkring et år at trænge en kilometer frem, og med den fart nåede det først hertil omkring år 4200 f.Kr. Springet var egentlig ikke så langt fra jagt med en vis vildtpleje til husdyrhold, eller fra plantefødesamling til jordens dyrkning. Skiftet skete heller ikke brat. I begyndelsen drev man lidt landbrug ved siden af hovednæringsvejen, jagt. Alligevel medførte indførelsen af agerbruget en revolution: Menneskenes liv blev i bund og grund forandret: Tilværelsen blev sikrere, færre døde af sult. Udbyttet fra landbruget kunne man stole bedre på, end på det skiftende jagtheld. Der blev også skabt levedmulighed for mange flere mennesker, befolkningstallet steg derfor voldsomt. Men samtidigt var overgangen til landbruget det store syndefald: Det blev nu muligt for ét menneske at udnytte andre ved at

Runddysse i Oreby skov ved Vordingborg. Dysserne, der var begravelsskamre, har været dækket af jord til over toppen af overliggeren. I de fleste tilfælde er dette jordlag nu væk. Her fra landet kendes omkring 4700 dysser, men naturligvis er kun et fåtal af befolkningen blevet begravet i dem. Det har krævet god organisation af samfundet at få bygget dysserne. Runddysse i Oreby skov er fra omkring år 3500 f.Kr.

lade dem arbejde for sig, for ét menneske kunne eje den jord, som andre skulle leve af. Det hævdes, at det var kvinderne, der som samlerne opfandt og udviklede landbruget. Hvis det er rigtigt, er der altså noget sandt i Biblens beretning om, at det var Eva, der forledte Adam til syndefaldet. Det klasseløse samfund, hvor alle havde været lige, afløstes med landbrugsrevolutionen for 8.-10.000 år siden af et andet, hvor nogle ejede, og hvor andre ikke ejede, noget vi ikke siden er kommet ud over.

Fra landbruget var blevet kendt og godt 1500 år frem var menneskene lige så meget jægere som bønder. Sandsynligvis var det mændene, der fortsat passede jagten, mens især kvinderne tog sig af landbruget.

Jorden blev dyrket som svedjebrug: Et stykke skov blev brændt af, ryddet, og her blev der sået, mest hvede og byg. Når jorden var udpint, blev ny skov brændt af, og markerne blev flyttet, om fornødent flyttedes også landsbyen. Man holdt okser, geder, får og svin. Bønderne høstede med flintesegl, de brugte lange, glatslebne økser af flint, når de ryddede skov.

Man levede i landsbyer, for agerbruget krævede tæt samarbejde. Landsbysamfundet gav også beskyttelse mod vilde dyr og menneskelige fjender, og det gav social sikkerhed, for den enkelte familie kunne blive hjulpet af de andre, hvis den skulle blive ramt af uheld. Der kom nøje regler for, hvordan man skulle leve, og nogle til at tolke dem og sørge for, at de blev overholdt. Nogle af de døde fik mægtige grave, først dysserne med kæmpesten på toppen, siden jættestuerne med underjordiske kamre. Nogle var finere end andre, siden de skulle have så fornemme grave. Måske var det landsbylederne, dem der ejede trælle eller slaver til at dyrke jorden for sig, eller præsterne. Storgravene viser, at samfundet var delt efter rang. Storgraven kan have været begravelsesplads for en stammes ledende familie og heligplads for alle andre.

Den første plov

Omkring år 2800 f.Kr. var den tid forbi, da man kunne leve af kombinationen af svedjebrug og jagt. Den havde virket så godt, at befolkningstallet igen var steget, men netop derfor var der ikke mere overflod af skov med egnet jordbund. Jagten var også blevet ringere. Før havde den været, hvad man levede af, fra nu af blev den noget, de rige dyrkede for deres fornøjelses skyld. Man måtte effektivisere landbruget, og det skete med indførelsen af den første plov, arden kalder man den. Oprindeligt var den bare en oksetrukket krog af træ, siden blev den forstærket med skær af sten eller metal og kunsthærdigt tømret sammen. Med arden kunne større arealer tages under dyrkning, jorden kunne renses for ukrudt og rødder og gøres tjenlig til såning, men arden kunne ikke vende jorden. Alligevel blev udbyttet større og desuden udvidedes husdyrholdet.

Igen blev der ryddet skov, nu mest for at jorden kunne blive lagt ud til græsning. Befolkningstallet steg, ved år 500 f.Kr. nåede det op på omkring 200.000. Og på det tidspunkt, da man regner oldtiden for at være slut, ved år 800 e.Kr., lå det antageligt på omkring 500.000

Herskerslægter

Der blev ikke alene overskud nok til at flere kunne holdes i live. Det blev også muligt for en herskergruppe at slå sig op. Det var herskere, der forbrugte kostbare kunstgenstande, nogle af dem tilvirket herhjemme, andre blev bragt hjem fra udlandet. Byttehandelen, der før havde været nærmest gave- eller vare-udveksling mellem

venligtsindede nabostammer, fik nu større omfang. De første håndværkere og kunstnere begyndte at kunne leve af deres kunnen, måske var de dygtigste af dem slaver indkøbt fra udlandet.

Samfundet blev ledet af personer med arvet høj rang. Fra deres storgårde rådede høvdingefamilierne over deres marker, deres slaver og deres store kvægflokke, men de herskede også over hele landsbyer med deres befolkninger af frie bondefamilier. Høvdingene ledede fællesarbejder og krigsvæsenet, de domfældte og havde ansvaret for religionsdyrkningen.

I 1921 fandt man i en bronzealderhøj ved Egtved i Jylland liget af en ca. 20-årig kvinde. Hun var blevet begravet der omkring år 1400 f.Kr. Den døde kvinde lå i en egekiste, svøbt i et soveskind af oksehud. Hun var slank, hendes hår var kort og lyst, hun havde gode tænder og velplejede negle. Kvinden var elegant klædt i en trøje med halværmer og et knækort skørt af snore viklet to gange om livet. Hun havde fået kostbare bronzesmykker med sig i graven, også et birkekar med frugtvin. Ved hendes fødder lå i en tøjbylt de brændte knogler af et 8-9 årigt barn. Måske var barnet ofret ved hendes begravelse, barnet kan ikke have været den døde kvindes eget, det var hun for ung og barnet for gammelt til. Hvem var denne unge kvinde, begravet med så megen pragt? Hun var vel sagtens en høvdings kone? Mere interessant, hvem var det 8-9 årige barn?

Hjemme i Hodde

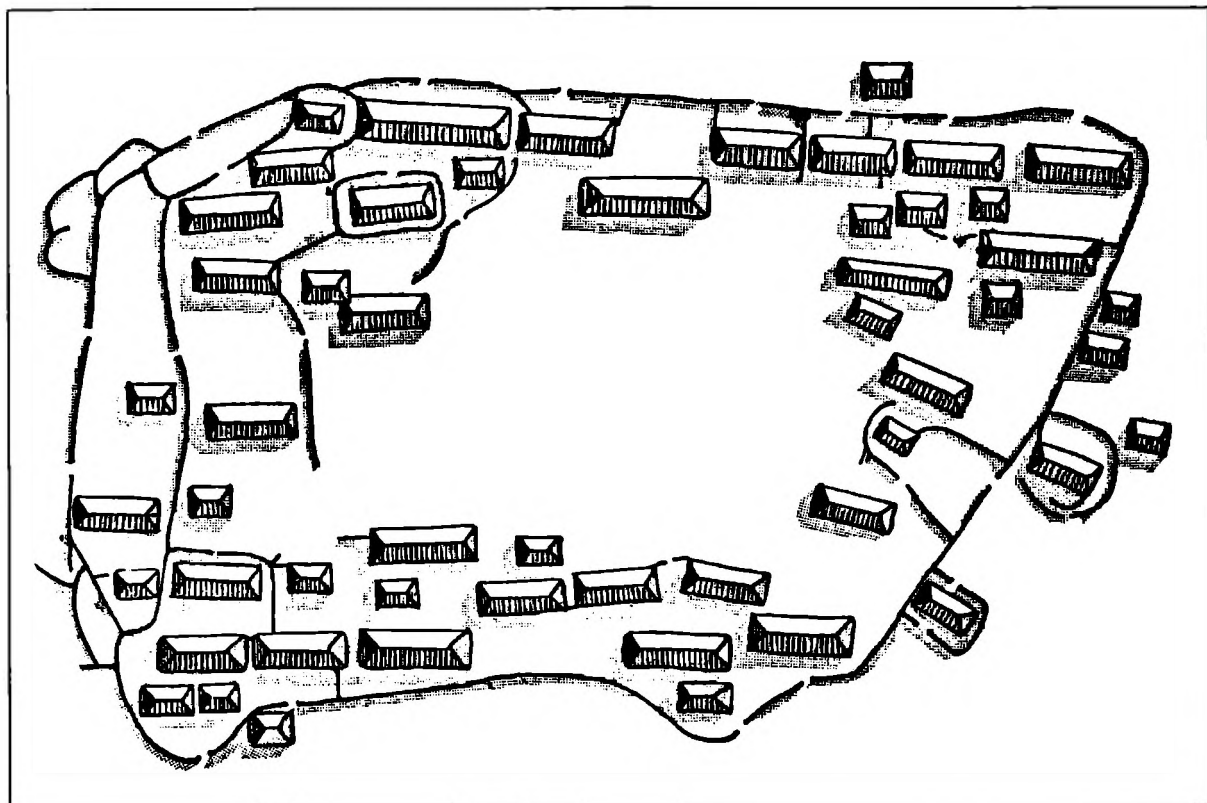
Ikke langt fra Varde i Vestjylland lå, omtrent hvor nu landsbyen Hodde ligger, en anden landsby. Den gamle landsby var grundlagt omkring år 150 f.Kr., og den gik til ved en storbrand et par århundreder senere. Nu er den grundigt udgravet af arkæologerne.

Den gamle Hodde-landsby havde et par og tyve gårde, hver med staldplads til omkring 30 stykker kvæg. Gårdene var op til 20 meter lange enlængede bygninger, de var ca. 5 meter brede, bygget af svært tømmer og med lerflettede vægge. Inde i husene opbevarede man ting og sager, mod øst var der stald og båse til dyrene. Nogle beboelseshuse var ikke gårde med plads til kreaturer, i dem boede sikkert arbejdsfolk eller slaver. Landsbyen rummede henved 200 indbyggere og 300-500 stykker kvæg, den dækkede ca. 15.000 m². Rundt om landsbyen løb et hegn, det var nyttigt mod ulve, og når kvæget skulle drives sammen.

Jysk keramikkunst. Krukken er fra en jættestue ved Hagebrogård i Midtjylland, den er ca. 5000 år gammel. Den høje vase er måske 500 år ældre, den er fra et gravfund i Toustrup i Vestjylland. Det har ikke været småfolk, der fik så pragtfulde ting med sig i døden.

En landsby i Jylland fra omkring år 100 f.Kr. Landsbyen Hodde i Sydvestjylland er omgivet af et kraftigt hegn. I øverste venstre hjørne ligger høvdingegården, omgivet af et lige så stærkt hegn som landsbyens ydre hegn. Smedjen ligger uden for hegnet, antagelig af hensyn til brandfaren.

Smedeværktøj. Dette smedeværktøj er ikke meget forskelligt fra det, der bruges i dag. Det stammer fra omkring 7-800 årene, fra overgangen fra jernalder til vikingetid.

Danskerne havde nu lært at smede jern, og Hodde-landsbyen havde sin egen smed. Han boede ved siden af landsbyhøvdingen. Men høvdingen havde fornemt skilt sig væk fra de øvrige landsbyfolk ved et hegn rundt om sin gård *inde* i landsbyen.

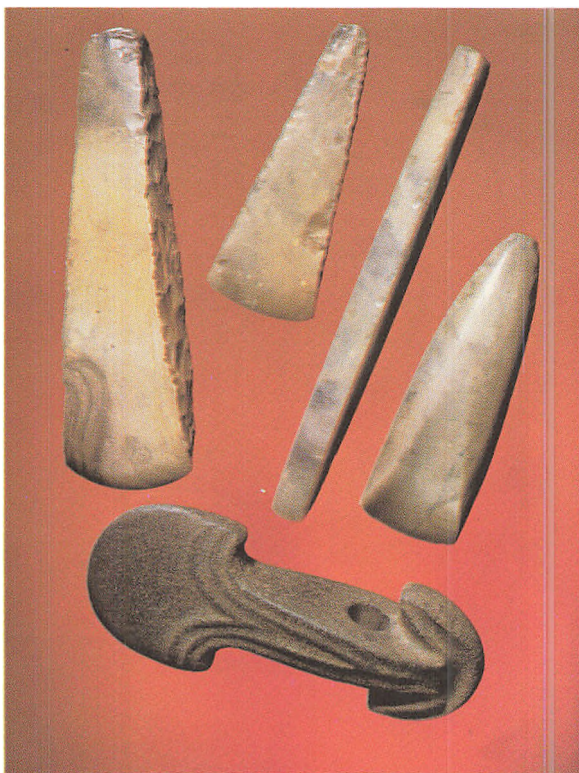
Uden om landsbyen lå markerne. Her dyrkede landsbyboerne korn og høstede hø, her græssede landsbyens kreaturer under opsyn af en vogterdreng, eller -pige. Inde i landsbyen kogte og stegte bondekonerne, de bagte, kærnedes smør og satte ost op, spandt, vævede og reparerede tøj, opdrog børnene og skændte på slaverne. Ovre fra smedjen kunne høres klingre hammerslag, mændene var i stalden eller i marken eller ved at hjælpe en nabo med at rejse tømmeret til hans nye hus. Konerne skulle sørge for at have bad parat, til mændene kom hjem. Senere på dagen skulle alle gårdmændene nemlig til et meget vigtigt møde på den store åbne plads midt i landsbyen. Høvdingen havde ladet forstå, at han havde betydningsfulde sager at meddele. Om hvad? Det kan vi jo ikke vide, men mon ikke der var kommet besked fra den nærmeste overhøvding om, at det desværre var blevet nødvendigt med nye skatter og afgifter.

Handel og konger

Omkring Kr.f. fik man en handel i Norden. I Romerriget var opstået en eksportindustri, der forsynede nordboerne med ting, der forhøjede deres ejers anseelse, f.eks. kar, våben, smykker af kostbare metaller eller af glas, bronze, sølv og guld i mange former. Det gled altså sammen herop i en stadig strøm. Mod syd gik antageligt pelsværk, læder, kvæg, heste og slaver, d.v.s. varer, der ikke har efterladt mange arkæologiske spor, og som vi derfor ikke ved så meget om.

Høvdingene bestemte vilkårene for køb og salg. De tog betaling for at beskytte handelen eller for ikke at plyndre den. Omkring 700-tallet e.Kr. opstod der handelspladser, først Hedeby ved Slesvig, senere Ribe. Også handelspladserne krævede beskyttelse, heller ikke den blev givet gratis. Rigdommene samledes hos færre høvdinge, med den magten. De stærkeste høvdinge blev til småkonger.

Stenvåben og -redskaber fra ca. 2900 f.Kr. Tingene er fundet i en grav ved Vroue syd for Skive. I øverste række fra venstre en tyknakkethøkse, god til træfældning, derefter en tyndbladet økse, beregnet til finere huggearbejde, så en smal mejsel, der var et tømmerredskab. Sidst en spidsnakkethuløkse, der har siddet på tværs i skaftet, også den var et tømmerredskab, beregnet til udhulingsarbejde. Nederst en stridsøkse af en bjergart, den er tilslebet, så den skal ligne en støbt kobberøkse.

Hver konge havde sin egen lille hær, hirden har man kaldt den. Hirden var nødvendig til beskyttelse af handelen og høvdingens eller kongens rige og for, at befolkningen kunne holdes nede. Kongen sikrede sig desuden ved at knytte underhøvdinge til sig, deres troskab vedligeholdte han med luksusvarer, som han havde modtaget i afgift fra købmændene. Hirdfolk og underhøvdinge blev en ny herskende klasse under kongen, men over de frie bønder, og naturligvis langt over slaverne.

Ældste budskab

Samlingen af rigdom og magt har sat sig mange spor, f.eks. i de to store guldhorn. De blev skabt mellem 400 og 450 e.Kr., de var betydningsfulde

ikke blot ved deres pragt, men også fordi en af vore forfædre her for første gang talte direkte til os. Med guldsmedens lidt usikre runer stod på det ene horn: »Jeg Lægæst, Holtes søn, gjorde hornet.«

Ude i verden begyndte man at lægge mærke til disse lidt barbariske danskere. En historiker fra Byzans skrev omkring år 500 e.Kr., at der var 29 folkestammer i Skandinavien, blandt dem var dannerne en af de førende. En fransk skriverkarl kunne fortælle om en dansk konge, at han skulle have ført en flåde mod syd på plyndringstogt. I de følgende århundreder var det ikke for det gode, man talte om danskerne, i hvert fald ikke så længe vikingetiden varede. På godt eller ondt, i begyndelsen nok mest på det sidste, danskerne var ved at være rede til at åbne deres røst i folkeslagenes kor.

Fra en småkonges familie-gravsted. Romerske glassager fra omkring år 200 fra stormandsbegravelser ved Himlingøje på Stevns. Her har været et magt- og rigdomscenter, en underkonge kan herfra have hersket over Stevns, og glasset kan være gaver fra hans overherre.

Staten bliver til

800-1050

TIDSTAVLE

- 793 Lindisfarne kloster angrebet af vikinger
- 800 Harun ar-Rahid kalif i muhamedanske rige
- 820 Vikinger angriber Flandern
- 826 Ansgar til Danmark sammen med frankisk hær
- 831 Bispedømme i Hamburg
- 835-43 Årlige vikingeplyndringer af England og Frankrig
- 850 Vikinger i England og Frankrig
- 850 Byzantinske rige styrkes
- 859 »Bjørn og Hasting« i Middelhavet
- 860 Danegæld betales i England
- 862 Rurik i Novgorod
- 8-900 Århus, Ålborg, Odense, Lund
- 878 Danelagen i England
- 885 Vikinger belejrer Paris
- 900 Ghana-riget i Afrika
- 911 Normannerne i Normandiet
- 938 Mongolsk kejser i Peking
- 940 Gorm den gamle
- 948 Poppo i Slesvig, Ribe og Århus bispedømmer
- 950 Muhamedanske rige (kalifatet) splittet
- 950 Harald Blåtand
- 968 Dannevirke udvides
- 975 At-Tartusschi i Hedeby
- 977 Storfyrst Vladimir erobrer Kiev med hjælp af vikinger
- 979 Vejle-ådals-broen
- 984 Erik den Røde til Grønland
- 987 Trelleborg
- 1000 Zimbabwe-byen i Østafrika
- 1013 Svend Tveskæg konge også i England
- 1039 Knud den Store dør, Danmark og England hver sin konge
- 1066 Vilhelm Erobreren erobrer England

Forfædrenes stolte bedrifter

Efter hvad rædselsslagne katolske gejstlige vidste at fortælle, kom to vikingekonger med drabelige navne, Bjørn og Hasting, i året 859 med deres flåde på 62 skibe ind i Middelhavet. Vikingerne hærgede langs Spaniens og Afrikas kyster og på Mallorca. Herfra drog de videre til Frankrig, sejlede opad Rhône-floden, da de forlod den, tog de over til Italien. Overalt, hvor de kom frem, trak de et blodigt spor efter sig af drab, mord, voldtægt og brand. I Italien kom de til byen Luna.

Den troede de var Rom, og de besluttede at erobre den. Men byen var befæstet, de måtte bruge list. Hasting spillede derfor død, og hans mænd bad ynkeligt Lunas præster om en kristen begravelse til ham. Dette fromme ønske kunne jo dårligt afslås, byporten blev derfor åbnet, og kisten blev båret ind. Men bedst som den skulle sænkes i jorden, smækkede låget op, ud sprang Hasting med dragent sværd, og med ét eneste sværdhug kløvede han biskoppen. Luna blev indtaget, og vikingerne drak, voldtog, plyndrede og dræbte, indtil det gik op for dem, at Luna ikke var Rom. Det blev de meget vrede over at få at vide. Som straf brændte de byen af, dræbte børn og gamle, og så drog de videre til nye bedrifter, og med sig tog de Lunas voksne mænd og kvinder som lænkede slaver. Nu er historien om Lunas plyndring næppe korrekt i alle detaljer, men den illustrerer formodentligt godt den rædsel, der så langt borte som i Italien herskede for vikingerne.

Vikingetogterne var dog ikke kun rene plyndringer som Bjørns og Hastings. De var også mere fredelig købmandsfærd eller en massiv bosættelse, som det skete i Nordengland og Normandiet. I disse områder fik landet for lange tider et nordisk præg. Så kraftigt var presset fra Norden, at et par danske konger i 1000-tallet endog kom til at herske over England. På samme tid gjorde nordmændene Nordatlanten og Irland til deres, og svenskerne grundlagde riger langt inde i Rusland.

Årsagen til vikingetogterne var ikke udelukkende eventyrlyst og mandsmod hos vore blonde fædre. Nok så meget skyldtes de, at der på grund af politiske omvæltninger var opstået magtomrum ude i Europa. Det skete samtidig med, at Skandinavien og navnlig Danmark gennemgik voldsomme ændringer, der ikke blot omformede landet, men som også efterlod kraft til stormløbet ud i verden.

Som hundes hylen

Fra begyndelsen af 700-tallet strakte der sig et stort muhamedansk rige, Kalifatet kaldte man det, fra Det kaspiske Hav i øst til Spanien i vest.

Dette rige blev forsynet med nord- og vesteuropæiske varer ad handelsveje, der over Danmark og Sverige gik ind gennem de russiske floder. I Danmark fik passagen af denne handel betydelige følger. Der kom større magt til den konge, der kunne beskytte og udnytte handelen, de fremmede købmænds komme medførte, at byer blev grundlagt. Mange nye påvirkninger kom hertil

Danmarks første by. Hedeby ligger nu syd for grænsen, i bunden af fjorden Slien, der hvor der er kortest over til Vesterhavet, og hvor nord-syd trafikken fra og til Jylland må forbi. Luftfotoet viser Halvkredsvolden omkring byen, mod vest (til venstre) ses et stykke af Forbindelsesvolden, der satte byens forsvarsanlæg i forbindelse med Dannevirke. Lidt uden for Halvkredsvolden mod syd var byens begravningsplads med mere end 10.000 gravpladser. Det har ikke været nogen lille by.

Vikingeflåden. Bayeuxtapetet er et kæmpebroderi, der forestiller Vilhelm Erobrerens togt mod England i 1066. Vilhelms skibe har set ud som vikingeskibene. Det længst til høj-

re, der transporterer heste, har dragehoved, i skibet til venstre ses krigernes skjolde. Sådan må det have været, når en vikingeflåde nærmede sig.

ude fra. Danmark blev også besøgt af arabiske købmænd, de var ikke lige imponerede over danskerne. Araberne klagede bl.a. over de indfødtes ulyst til at vaske sig. Købmanden At-Tartusschi fortalte, efter at han i 975 havde besøgt Hedeby i Slesvig, at uønskede børn blev kastet i havet, og at indbyggernes sang lød som hundes hylen, »dog endnu mere dyrisk end denne«.

Typehuse i Århus

I løbet af 8-900-tallet grundlagdes bl.a. byerne Århus, Ålborg, Odense og Lund, der ligger i

Skåne. De var ment som beskyttede steder, hvortil handelen kunne samles og kontrolleres. Byerne var nøje planlagte med hensyn til beliggenhed, forsvarsanlæg og gadeplaner. Her boede der håndværkere, der var mange smede, vævere og pottemagere, nogle af dem var frie, andre var slaver. Desuden var der købmændene og deres folk. I byerne handlede de fremmede købmænd med korn, kvæg, med håndværkernes produkter, med rav, klæde, silke, guld, sølv, våben, jernmalm. Desuden handlede de med slaver, hjemmeavlede såvel som indførte krigsfanger, mænd, kvinder og børn.

Vi kender ganske godt disse vikingetidsbyer. I Århus har man f.eks. dybt under den nuværende by fundet et stykke af byvolden. Her lå også et helt lille boligkvarter med »typehuse« beregnet for den jævne middelklasse af håndværkere. Husene var små, kun på nogle få kvadratmeter. De var halvt nedgravede, og de var indrettede både som værksteder og beboelse. Husene var rige på fund af smykker, redskaber, våben, mønter o.s.v. Et af Århus-husene har været revet ned, dets udgravning har været brugt som affaldskule. Her fandt man skødesløst henslængt skelettet af et menneske. Det var måske en død slave, som ingen har gidet begrave?

Byerne var kongemagtens værk. De havde et vist kasernepræg med deres befæstningsanlæg, med planlagte gadesystemer og med overvægt af mænd blandt deres indbyggere. Byernes forsyning med fødevarer er næppe heller sket ved, at omegnens bønder er kommet ind for at handle på et torv. Det er snarere sket ved, at bønderne er blevet tvunget til at aflevere en del af deres produktion til byens høvedsmand, der var kongens repræsentant.

Jellings storhedstid

I vikingetiden blev Danmark afgrænset og grundlagt som stat. To engelske købmænd sejlede omkring år 900 til Østersøen. I nok den første rejse-schildring herfra fortalte de, at de i deres skibe kom forbi Jylland, Sønderjylland, Langeland, Lolland, Falster og Skåne, »og alle disse lande hører til Danmark. Bornholm var os på bagbord, det har sin egen konge.« Med i riget var naturligvis også Fyn og Sjælland, desuden Halland og Blekinge. Det sidste kom dog først til senere, lige som Bornholm.

Det er næppe gået fredeligt af, da én konge erobrede magten og småkongerne blev undertrykt. For stormændene har det været en urolig tid. Det kunne gå op eller ned, alt efter om man kom til at holde på den rigtige hest eller ej. For småfolk har krig og plyndring betydet død og undergang. Fra midten af 900-tallet beherskedes riget samlet fra kongesædet i Jelling. Her står endnu Jellingestenene. Den lille satte Gorm over sin kone Thyra. Den store Jellingesten satte Harald over sine forældre. Men mest satte han den dog over sig selv, den sten hvorpå han siger, at han vandt sig al Danmarks rige og gjorde danerne kristne.

Kongens myndighed hvilede på hans militære magt og på, at kongedømmet var nødvendigt for

Jellingebægeret. Den nordlige af de to høje ved Jelling indeholdt et gravkammer. Her har måske Gorm den Gamle ligget, før Harald Blåtand reddede ham for kristendommen ved at flytte ham ind i den nye kirke. I hvert fald var gravkammeret tømt, da man åbnede det i 1820. Tilbage var kun nogle få rester, og så dette lille bæger, 4,3 cm højt, af sølv og med forgyldt inderside.

En herremand. Væbnet rytter, en skakbrik fra ca. år 1200, udskåret i hvalrostang og fundet i Odsherred på Sjælland.

statsmagtens opretholdelse. Og staten havde man brug for navnlig af hensyn til tre ting:

1. Overklassen skulle kunne herske, og samfundet skulle sikres mod at blive opløst af indre krige.
2. Handelen skulle være sikker, og fødevarer skulle kunne fordeles rundt til den voksende befolkning.
3. Staten skulle sikres mod angreb fra konkurrerende statssystemer, eller den skulle selv kunne foretage angreb.

Kongelig knytnæve

Mod syd var riget beskyttet af Dannevirke, hvis ældste dele antagelig påbegyndtes i året 737. Fire steder i landet lå de store borge: Aggersborg i Nordjylland, Fyrkat i Midtjylland, Nonnebakken på Fyn og Trelleborg på Sjælland. Om den sidste formodes, at den er opført i året 987. Den nøjagtige datering af Dannevirke og Trelleborg bygger på en metode, hvorefter alderen fastslås ved hjælp af år-ringe i bevarede træstykker. Fra borgene kunne kongen beherske en landsdel og dens handel. Hertil kunne han også lade slæbe de varer, som bønderne blev afpresset i skat. Disse borge lugter langt væk af militarisme og politivold, alt er udmålt lige stort, fire porte peger ret

Tro som forretning. Støbeform af sten fra Trendgården i Nordjylland, sammen med eksempler på thorshammer (fra Rømersdal på Bornholm) og kors (fra Jelling). Sølvmeden har været leveringsdygtig, ligegyldigt hvad kunderne måtte tro på.

mod hvert verdenshjørne i fuldstændig foragt for terrænet. Hvem slæbte jord til voldene? Og hvad syntes fredelige folk om at få placeret en sådan kongelig knytnæve midt i deres landskab og deres liv?

I forbindelse med borgene må man se statsmagtens vej-, bro- og kanalanlæg. Kongen herskede over landet fra midten af sit edderkoppespind i Jelling. Ude i landet sikrede borgene roen, ad nyanlagte veje kunne tropper hurtigt føres frem. En ca. 1 km lang autobane-agtig bro byggedes år 979 over Vejleå-dalen. Tværs over Samsø gravedes en snorlige kanal, så skibe fra den sikre havn i Stavnsfjord kunne kastes mod Jylland eller Sjælland eller Skåne, skulle oprør true fra bønder eller stormænd eller fra udenlandske fjender.

Landet var opdelt i enheder, så det kunne administreres. Den mindste enhed var landsbyen, hvor de mænd, der ikke var slaver, traf beslutninger af lokal betydning. Landsbyerne i et sammenhængende, større område udgjorde en bygd. Egnen omkring Århus var f.eks. en bygd. Måske var bygderne tidligere stammeområder. I bygderne mødtes mændene på bygdetingene for at vedtage fælles anliggender. De enkelte »lande« i riget havde landsting: Jyllands lå i Viborg, Fyns i Odense, Sjællands i Ringsted og Skånes i Lund. På landstinget vedtog kongen og fremmødte store skarer af landets frie mænd de nødvendige love, og de dømte i sager, hvor nogen skulle straffes. Man skal dog ikke forestille sig en demokratisk afstemningsform. Sagerne er blevet afgjort af stormændene efter deres følgers styrke.

Hvide kristes komme

»Udi år 948 skete det, at en præst hed Poppo, som var en frislænder, han stak et gloende jern gjort som en handske på sin hånd og bar det, med hånden uskadet. Da almuen så det, forundrede de dem, således at de med kong Harald Blåtand alle tog ved troen og lod sig døbe. Poppo blev siden biskop i Århus.«

Det var jo godt for Poppo, og sådan blev danskerne kristne, eller det fortæller i hvert fald en gammel krønike. Men for danskernes overgang til kristendommen har det nok også haft betydning, at den nye tro blev kraftigt støttet af den nye kongemagt. Kristendommens ideologi passede med kongedømmets: Før havde man haft mange småkonger og mange guder (Odin, Thor o.s.v.). Nu fik man én konge og én gud. Og det var ikke den ynkeligt korsfæstede Jesus man fik, men den magtfulde Kristus. Han stod foran sit kors med

truende udstrakte arme og barske øjne, stirrede ned som fra en trone.

Kong Harald Blåtand har næppe heller været blind for, at han ved at gå over til kristendommen berøvede den tyske kejser en politisk fordel. Kejseren havde nu ikke længere et påskud til at blande sig i indre danske anliggender. Ligeledes har kongen kunnet indse, at han med rådhed over de skrivekyndige gejstlige kunne drage nytte af et korps af dygtige embedsmænd. Dette embedsmands-korps var tilmed mere afhængigt af ham end af stormændene.

For danskerne betød kirkens komme det gode, at de fik del i rige kulturelle goder og måske tilmed adgang til deres sjæles frelse. Hvem ved det. Men kirken betød også fysisk og åndelig undertrykkelse. Om det ene var det andet værd, må man afgøre for sig selv.

Herrer og slaver

Sammenhængen mellem top og bund i samfundet ses tydeligt af et gravpladsfund fra Hornsherred. Her ligger nogle gode danskere, mænd og kvinder. De ligger i deres stensatte grave, de er pænt forsynet med tøj, våben og smykker. Men ved siden af ligger ligene af nogle andre danskere. Disse sidste ligger endnu bagbundne, de er blevet halshugget. Disse mennesker var de førstes slaver, de blev dræbt for at herrefolkene også i døden kunne få deres vante opvarmning.

Overklassen ved vi bedst besked om, bl.a. fordi den har fortalt om sig selv på runestenene. Her kan man læse, hvordan kongerne og deres krigskarle roser sig selv og hinanden for rigdom, mod, trofasthed og fin afstamning.

På de nordiske sprog kaldtes en slave for en træll. Ordet træll kan have en lidt forsonende klang, som om der var tale om noget der var dansk, og derfor mindre slemt, noget andet end en slave. Men det var der ikke, og der er derfor ikke grund til at bruge andet ord end ordet slave, der præcist betegner et menneske, der stort set var retsløst, og som tilhørte en ejer.

Hvor mange af danskerne, der var slaver, ved vi ikke. Det er sandsynligt, at slaveriet i bund og grund har præget samfundet. Men det er usandsynligt, at økonomien overvejende har hvilet på slavedrift. Samfundet har endnu ikke haft en sådan fasthed, at en lille gruppe af frie kan have undertrykt en mange gange større befolkning af slaver.

Kongeguden. Krucifixet fra Åby kirke ved Århus viser en sejrende Kristus, en barsk herre lige som virkelighedens konge, ikke en ynkeligt hængende skikkelse, som det måske har været svært at få vikingetidens overklasse til at opfatte som en gud. Sammenlign med billedet side 25.

Nye landsbyer

Nogle af de frie tog på vikingetogt, bl.a. for at skaffe sig nye slaver. Men det store flertal af fredelige bønder blev hjemme, og mange af dem ryddede skov. Nye landsbyer opstod, bl.a. en god del af de 4000 danske landsbyer, hvis navn ender på -torp eller former deraf som -rup, -drup, og -strup. Forreste led er gerne et mandsnavn som f.eks. i landsbynavnet Svenstrup. De lærde er uenige om, hvem en sådan Sven var, der har givet sit navn. Var han den bonde, der først ryddede skoven, var han en tilfældig senere ejer, eller må-

Poppo's jernbyrd. I Århus har der i forbindelse med domkirken været et stort værksted, der fremstillede kunstværker af forgyldt bronze til kirkerne i omegnen af byen. Denne

plade fra altret i Tamdrup kirke ved Horsens er fra 1100-tallet, den viser Poppo med sin hånd i jernhandsken over et bål.

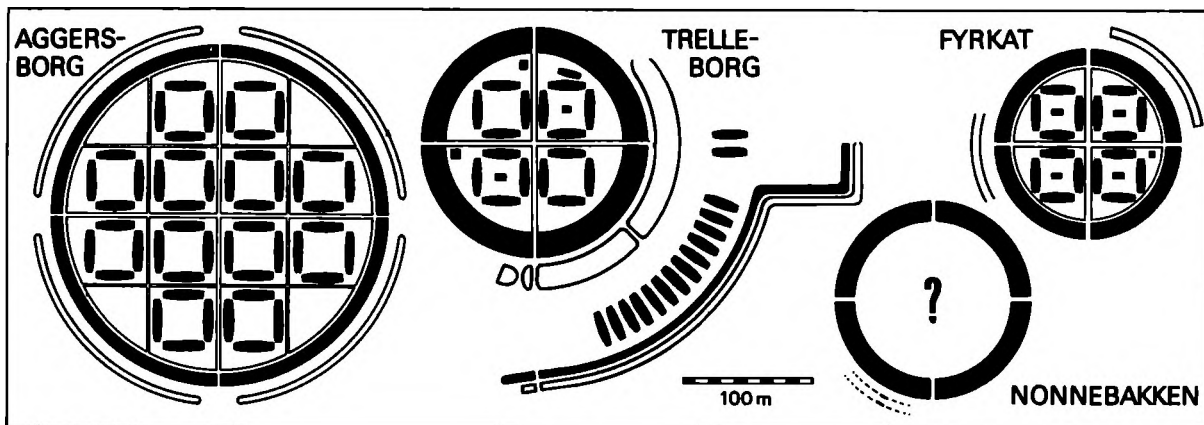

Jellingstenene. På den lille sten står: »Gorm konge gjorde dette dødeminde efter sin kone Thorwi, Danmarks pryde.« På den store sten står: »Harald konge bød gøre dødeminde dette ef-

ter Gorm sin fader og efter Thorvi sin moder, den Harald som sig vandt Danmark al og Norge og gjorde danerne kristne.«

ske ham, der sendte sine slaver ud for at gøre jorden til sin? Arkæologiske gravninger i landsbyerne viser, at de havde en pæn velstand, bl.a. blev der brugt importerede daglig-varer. Men der var også store sociale forskelle. Der er boliger, som kun er grubehuse, d.v.s. overdækkede jordhuller. Og der er storgårde, hvis bygninger og gårdsplads dækker 4 tønder land, og som har stald til 70-80 dyr. De fleste bønder har sikkert selv ejet deres gård, de har dyrket den med hjælp af tjenestefolk eller slaver.

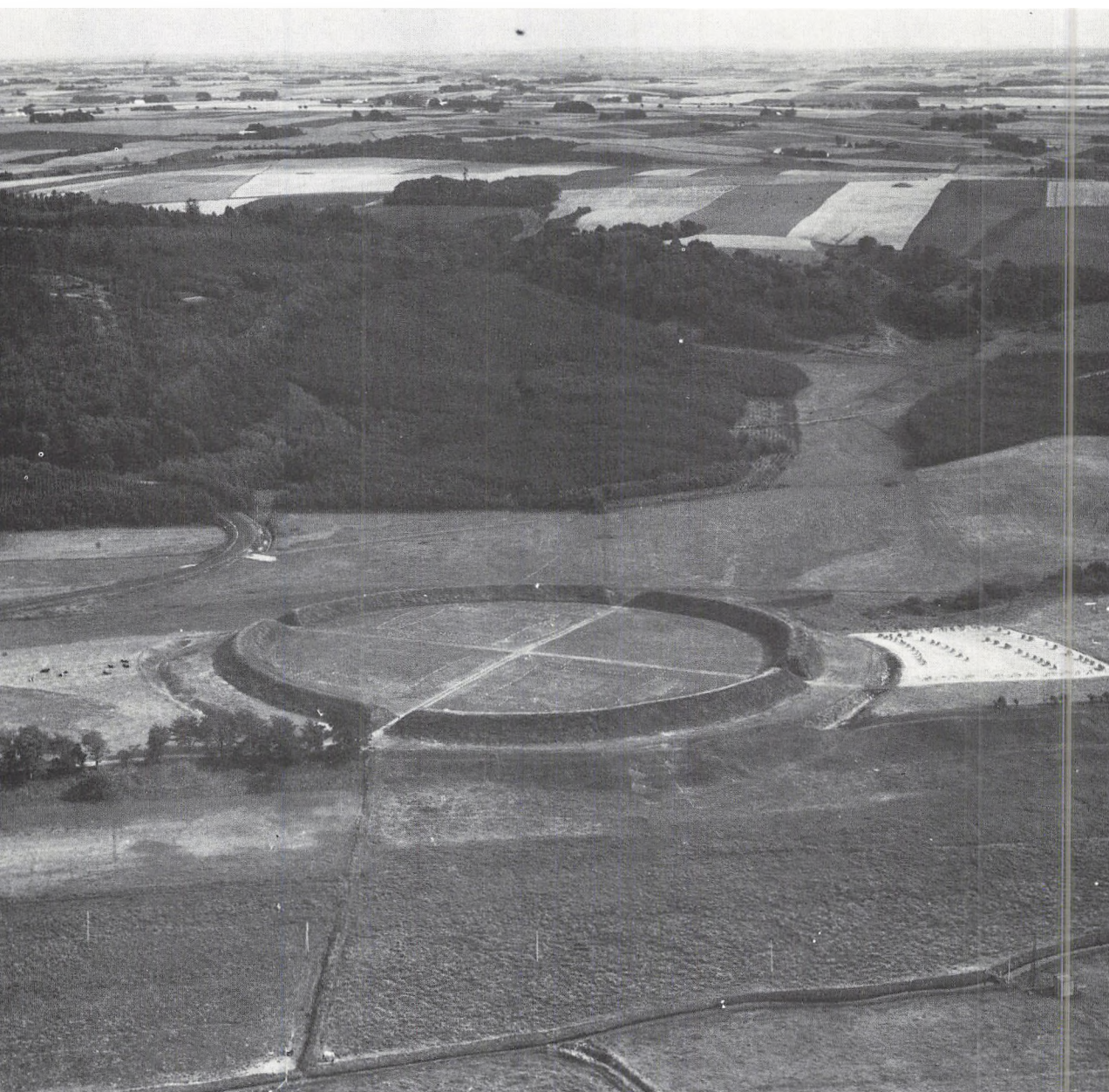
Markerne blev ikke som senere dyrket i fællesskab, hver gård havde sine. Før havde man ved plovningen bare ridset jorden op, nu fandt man på at lægge ind mod furerne mod hinanden, så markerne blev som lange høje bede. Derved kunne vandet bedre løbe af. Men endnu kunne man ikke vende mulden, og kvægavlen var fortsat det vigtigste.

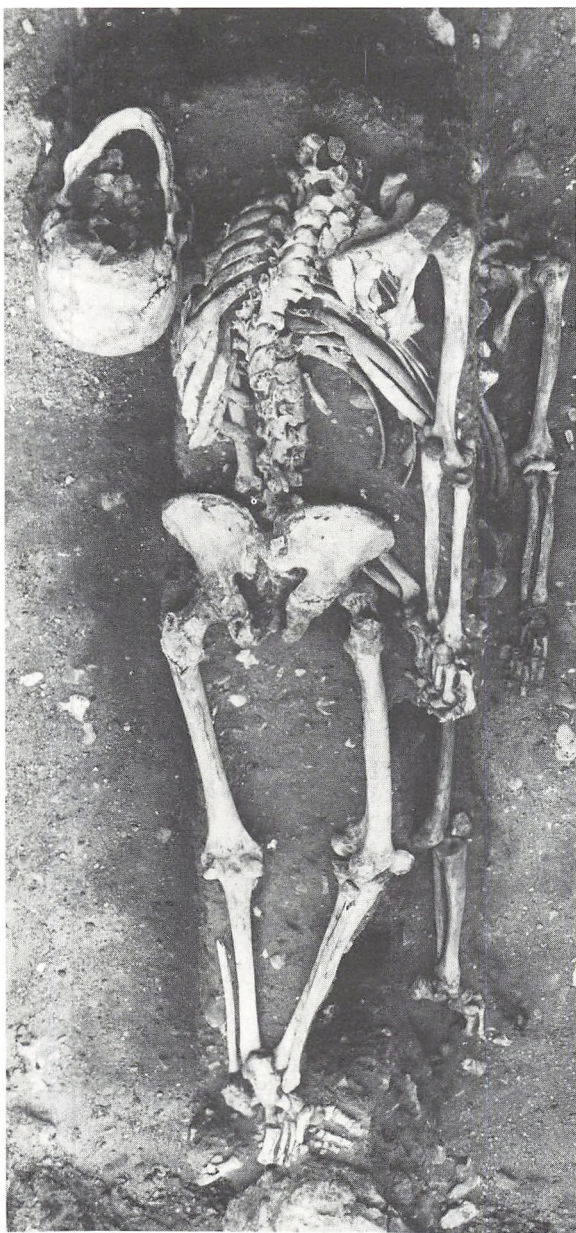

Grundplan over de 4 trelleborge – med målestok lig 100 meter.

Fyrkat ved Hobro. Borgens volde har været 12 meter tykke, de stod lodrette, befæstet med svært tømmer. Der har skullet

fældes træer, hugges tømmer, slæbes jord og graves. Hvem gjorde det? Før Fyrkat blev fundet og rekonstrueret, så marken fuldstændig flad ud. Voldene var skredet ud, de volde, der nu står her, er den jord, som arkæologerne lod fjerne for at nå ind til borgen.

Slave også i næste liv. Grav fra Lejre på Sjælland fra omkring år 900. Her var begravet en kvinde. Men øverst i graven var der smidt en halshugget slave, hvis hænder og fødder var bundet sammen. Den rige kvinde har skullet have en slave med sig i døden, så hun kunne være sikker på fortsat at få sin opvartning.

I en islandsk saga fortælles, at en høvdingesøn fik øje på en af sin fars slaver, der krumbøjjet og med fremstrakt hals sled for at få trukket en rod op af jorden. Høvdingesønnen hvirvlede forbi ham på sin hest og kappede slavens hoved af. Det var jo ikke særligt pænt gjort af ham, og han blev da også bebrejdet det, men han forsvarede sig: Slaven havde stået så umanerligt godt for hug. I vikingetiden var undertrykkelsen så åbenbar, derefter bevægede danskerne sig mod tider, hvor tingene fik andre former og blev sværere at gennemskue.

Stormænds krige og bønders oprør

1050-1400

TIDSTAVLE

- 1054 Adskillelse af romersk og græsk katolske kirker
- 1086 Knud den Hellige dræbt i Odense
- 1099 Korsfarere erobrer Jerusalem
- 1100-1200 Universiteter i Frankrig, Italien, England
- 1104 Dansk ærkebiskop i Lund
- 1131 Knud Lavard dræbt
- 1134 Slaget ved Fodevig
- 1137-77 Eskild ærkebiskop i Lund
- 1157 Valdemar den Store konge
- 1160 Inka-riget grundlægges
- 1167 Absalon lader Havn (København) bygge
- 1169 Arkona erobret
- 1178-1201 Absalon ærkebiskop i Lund
- 1200 Ny styreform (Shogunatet) i Japan, Mayariget i Mellemamerika
- 1201-1215 Saxo skriver Danmarkshistorie
- 1204 Byzans erobret af korsfarere
- 1215 Magna Charta i England
- 1219 Dansk erobring af Estland
- 1227 Djengis Khan død
- 1232 Gråbrødre-munke i Danmark
- 1241 Jyske lov
- 1250 Kalifatet i Spanien omfatter nu kun Granada
- 1256 Bondeoprør i Danmark
- 1271 Marco Polo til Kina
- 1286 Erik Glipping dræbt i Finderup lade
- 1337-1453 Hundreårskrigen England-Frankrig
- 1340 Grev Gert, »Den kullede greve«, dræbt
- 1348 Sorte død i Europa
- 1361 Valdemar Atterdag erobrer Gotland
- 1367-70 Dansk Strid med Hansa-forbundet
- 1368 Ming-dynastiet i Kina
- 1370 Osmanerriget i Lilleasien
- 1370 Aztekerriget i Mexiko
- 1380 Danmark og Norge under samme konge
- 1381 Bondeopstande i England
- 1387 Margrethe dronning
- 1397 Kalmar-unionen

Storm Næsholm!

Nær ved Nykøbing Sjælland lå der engang en borg, der hed Næsholm. Her boede i 1300-tallet en herremand, eller måske var han forvalter for en fraværende ejer. Borgherren red på jagt, tog afgifter fra bønderne, holdt borgens forsvarsanlæg vedlige og havde det sikkert ganske rart med

samt sin frue og familie. Borgens soldater – der var næppe flere af dem end en halv snes stykker – spillede på fløjte, de raflede lidt, fik et bæger øl og øvede sig i våbenbrug. Borgens kvinder kogte og syede, smeden og tømreren arbejdede med hver deres. Ved borgens udgravning er der fundet spor af det hele. Men også af borgens undergang, da bønderne gjorde oprør engang omkring år 1350. Man kan af fundene se, hvordan bønderne har kæmpet sig frem mod borgen. Oppe fra blev de beskydt med armbrøste, men de kom over voldgraven og erobrede vindebroen. Mange af bønderne døde, alligevel fik de overlevende af bondeskaren slagtet soldaterne i en hidsig nærkamp. Borgherren og hans familie reddede sig i første omgang op i tårnet, men det hjalp dem ikke. Bønderne brændte Næsholm af til grunden. Hele affæren var kun en lillebitte detalje i danskernes lange, blodige historie.

Bønder galne imod ædlinge

Borge har der her i landet været henved 1000 af, og en del af dem gik til som Næsholm. Revshaleborg på Lolland f.eks. blev ødelagt i 1256, da folket gjorde oprør over hele landet. Forfærdede skrev munkene i deres årbøger: »Dette år var bønder galne mod ædlinge«. Andre skrev, at »bønderne rasede mod ridderne med køller«, eller at »fattigpjaltene var alle galne med køller«. I en sådan situation var det jo rart med en sikker borg at trække sig tilbage til.

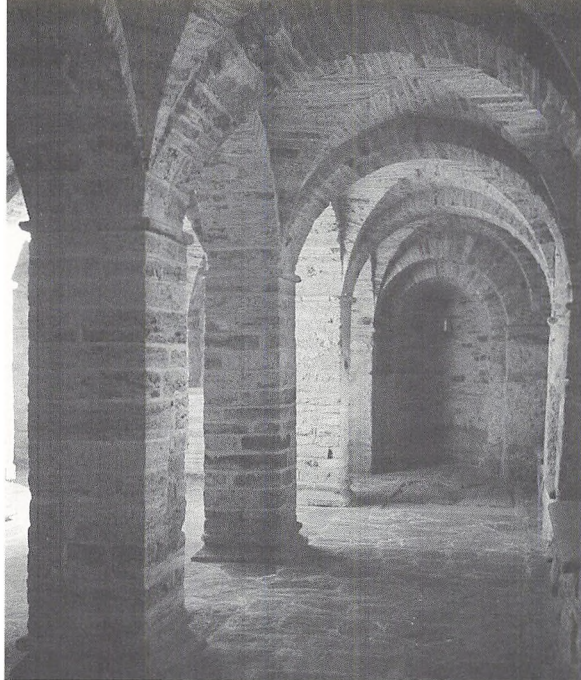
Dette måtte også biskop Absalon erkende, da han i 1180 med nød og næppe undslap fra vrede bønder til Søfdeborg i Skåne. Den var ikke befæstet, og Absalon reddede kun livet, fordi hans svært rustede ryttere kunne hugge de dårligt bevæbnede bønder ned. Men Absalon besluttede – for en anden gangs skyld – at lade bygge fast mur omkring Søfdeborg.

Ikke alene gjorde bønderne oprør, men herrene sloges også indbyrdes. I løbet af 12-1300-tallet fandt selv den usleste godsejer det nødvendigt med borg ved sin hovedgård. Hvad skyldtes al den ufred, og hvorfor gjorde bønderne oprør?

Den lidende Kristus. Forsiden af bindet om et evangelie-håndskrift fra Horne kirke nær Fåborg (se billedet s. 31). Sel-ve håndskriftet er fra omkring år 1200, bindet fra om-

kring år 1350. Det er udsmykket med emalje, filigran-ar-bejde og krystaller. Korsfæstelsesgruppen på bindet er skåret af hvalrostand, den er fra omkring år 1250.

Det ældste bevarede bygningsværk i Danmark er kryptkirken under Vor Frue kirke i Århus. Kryptkirken er fra omkring år 1060, den er bygget af frådsten, d.v.s. kalksten aflejret ved et kildevæld. Vor Frue kirke, som oprindeligt var den første domkirke i Århus, blev lagt et stykke uden for byvolden. De styrende i Århus har ikke villet have de kristne med deres kirke ind i selve byen.

Døbefont fra Sjørlev kirke ved Silkeborg fra omkring 1160. Døbefontene stod højt hævet op og midt i kirkerne, så deres sider kunne ses af alle i menigheden. I Jylland udvikledes hugningen af granit til stor kunst, som i Sjørlev-fonten. På fontens side ses en løve med to kroppe og ét menneskeansigt, et old-orientalsk motiv, der var nået hertil gennem forbindelserne mod øst til Byzans og Islam. Sandsynligvis har fonten oprindeligt været bemalet med kraftige farver.

Fra tre til to klasser

Øverst i samfundet var stormandsfamilierne. Om en bestemt fornem herre, en slægting til biskop Absalon, siges det, at han ejede 37.800 tønder land. Det svarer nogenlunde til 20-30 jævnt store godser i dag. Det kan forekomme ubegribeligt, at et enkelt menneske kan have haft så stor en formue – tilmed i et så primitivt samfund. Denne godsejer må have rådet over et utroligt antal mennesker. Man ved ikke meget om, hvordan godssamlingen er sket, men fredeligt er det næppe gået af. Noget kunne tyde på, at disse kæmpagodser var gevinster til dem, der havde holdt med de sejrende, da rigssamlingen skete, erobret fra de tabende eller taget med magt fra fredelige bønder. De formuer, som overklassen stredes om de næste århundreder, kan stamme helt fra den tid. Iøvrigt drejede det sig ikke om godser i nutidig forstand, jorden lå spredt ud som talrige mindre gårde.

Efter de fornemme godsejere kom ejerne af gårde af størrelse som proprietærgårde i dag, brydegårde kaldtes de, og til sidst kom den store folkemasse af danskere.

Den kan deles i flere hovedgrupper:

1. Gårdboerne, der ejede småbrug af husmandssteds størrelse.
2. Landsædeboerne, der havde huse med endnu mindre jord.
3. Frie, der slet ikke ejede jord.
4. Slaverne.

Men hvor var ejerne af de almindelige bondegårde? Dem der efter sigende altid har været selve ryggraden i det urgamle danske folkedemokrati? En hel del tyder dog på, at almindelige bondegårde, af størrelse som de findes i dag, slet ikke var udbredte. Der var derfor i hovedsagen tre hovedklasser, selv om ganske vist den sidste klasse som set kan inddeles i flere grupper: 1) herrefolkene, 2) brydegårdsfolkene og 3) dem med lidt eller slet ingen jord.

Dette samfundsmønster blev ændret i 1300-tallet. Brydegårdene blev enten lagt sammen til store godser, eller også blev de stykket ud til mindre bøndergårde. Også småbrugene blev lagt sammen til bøndergårde, og endelig kom et antal ejere af nogle dog eksisterende tidligere selvejergårde med samt deres gårde i en herremands vold. Nogle af denne ikke talstærke skare blev velsagtens tvunget til at afstå ejendomsretten til deres gårde, andre kan mere eller mindre frivilligt have givet sig under godsejeren for at få hans og hans svendes beskyttelse mod røvere og ufred. Resultatet af disse ting blev efterhånden dels

opkomsten af de store samlede godser, dels skabelsen af et stort antal bøndergårde, der tilhørte herrefolkene, hvad enten de så kom fra udstykkede brydegårde, fra sammenlagte småbrug eller i sjældnere tilfælde var tidligere selvejer-gårde.

De nyskabte bøndergårde blev lejet ud, fæstet, kalder man det, til fæstebønder. Lejen, der skulle betales, var en del af fæstegårdens avl (landgilde) eller gratisarbejde på godsejerens marker (høveri). I stedet for tre var der altså nu to klasser: 1) herrefolkene og 2) fæsterne, om end de første ganske vist var besiddende i forskellig grad. Denne ordning varede i henved 500 år, til for godt 150 år siden.

Overskudsdeling som kriseløsning

Omlægningen af landbrugsstrukturen og dermed af samfundet skete navnlig fordi folketallet gik ned. Antagelig lå det i 11-1200-tallet på omkring 1 million mennesker; men i 1300-tallet faldt det. Årsagen var krige, men desuden var Europa i en økonomisk krise, og det blev hærget af en pest, der kaldtes den sorte død. Samtidig steg skatte-trykket som følge af krigene, tillige stillede den mere udviklede statsmagt, kirken og overklassen større krav. Arbejdskraft blev sværere at finde og dermed dyrere. Det kunne ikke længere betale sig at dyrke gårdene med arbejdere og slaver.

Kriseløsningen var en slags overskudsdeling: De tidligere småkårsfolk fra de fire grupper fik hver deres stykke land at dyrke i form af en fæstegård. De fik ansvaret for den og pligt til at aflevere en del af avl eller arbejdskraft til godsejeren. Alt i alt var ordningen en fordel for arbejderne, der fik fordel af manglen på arbejdskraft. De fik nu solgt deres arbejdskraft en smule dyrere. Godsejerens gevinst blev umiddelbart mindre, men det blev på den anden side hans risiko også. Han kunne sætte de fæstere fra fæstegården, der ikke kunne klare deres forpligtelser. Desuden var han også myndighed, han kunne lade fæsterne dømme og straffe. Siden indførtes også vornedskabet i dele af riget, det forbød danskerne at flytte, der skulle jo holdes på arbejdskraften.

I samfundsordningen finder vi svaret på, hvorfor bønderne gjorde oprør. Det gjorde de, når de syntes de fik for lidt for deres arbejde, når herrefolkene pressede dem for hårdt med pligter og afgifter, når skatterne tog så meget, at livet dårligt kunne opretholdes. Vi må stadigvæk huske

Dame af overklassen. Kalkmaleri fra 1497 i Århus domkirke. Hun er prinsesse, det let mopsede ansigtsudtryk skyldes antagelig, at hun må ligge på knæ og bede om, at en ridder vil frelse hende fra en frygtelig drage. Hendes kjole er blå, ærmet rødt. Kalkmaleriet er her gengivet efter en skitse fra 1860, da det blev fundet under overhvidtningen.

De unge, de smukke, de rige. Dette jyske godsejerpar fra omkring år 1150 fra Anst kirke ved Kolding har tydeligt overklassepræg. Han har smukt friseret hår og skæg, en velsiddende kofte, hun højpuldet hat efter sidste mode, en flot skikkelse. Der skal megen rigdom til for at se sådan ud. De er et »stifterpar«, d.v.s. det er dem, der har beordret kirken opført, Gud og sig selv til ære.

Margrete Sambiria, datter af den pommerske fyrst Sambor, gift med Christoffer 2. af Danmark, og hendes søn Erik Glipping. Da Erik blev konge i 1259 som 11-årig, styrede Margrete i hans navn. Hun var en foretagsom dame, der herskede

med hård hånd. Hun fik navnet Margrete Sprænghest, efter den fart hun havde på, når kongemagtens bønder skulle transportere hende og hendes følge rundt i landet. Billedet stammer fra et håndskrift i Tallinn i Estland.

på, at danskerne levede på kanten af sultegrænsen. Skatter til kongen og afgifter til godsejeren skulle ikke have mange takker opad, før resultatet blev nød eller død for danskerne. Det lykkedes kun sjældent for bønderne at indtage en borg som Næsholm. Herrefolkernes militærmagt var for stor. Var heldet alligevel med bønderne, var det sikkert som Amen i kirken, at kongen rykkede ind med sin hær og knuste dem. Alligevel lod folket sig ikke kue, bønderne blev ved med at gøre oprør.

Jomfrulågen i Fåborg

Hovedparten af de danske byer anlagdes af biskopper, af stormænd og af kongemagten i 11-1200-tallet. Store var byerne ikke. Fåborg f.eks. har i 1200-tallet ikke haft meget over 1000 indbyggere. Byens huse var af træ og de havde

stråtag. Fåborgs kirke fra 1200-tallet var dog af mursten, og karakteristisk for byens næringsveje var den viet til de søfarendes helgen. Fåborg lå både beskyttet og overvåget af en kongelig borg. Og rundt om byen var der volde og palisader, fåborgenserne var slemme til at kravle over dem eller ødelægge dem. Gadeplanen var ikke kompliceret, der var en lang hovedgade med et torv, på begge sider af hovedgaden var der tværgader ud til volden og ned til havnen. Den samme plan findes i de fleste danske byer. Bag ved byen lå bymarken. Fåborgenserne var købmænd og håndværkere, men de var også bønder.

Øverste herre i Fåborg var den kongelige høvedsmand. Han opkrævede skatter, gav ordrer til borgernes repræsentanter, der kaldtes oldermænd. Om fredagen tilså høvedsmanden torvehandlen og indkrævede afgifter, om onsdagen idømte han bøder og andre straffe på tinget. Folk

Helsingør var en handelsby med mange udlændinge. Der var så mange skotter, at de oprettede et alter for Skotlands nationalhelgen, Sankt Ninian, i Sankt Olai kirken. En detalje af altret fra de første år af 1500-tallet viser uddeling af almisser til

tiggere, bl.a. to spedalske med bylder. Manden i baggrunden med stav og hat med korstegn er en pilgrim på rejse fra hellige steder.

Herskeren. Detalje af trekant-relief over Kathoveddøren i Ribe domkirke. Den magtfulde herre er Kristus, det ses af det græske alfabets begyndelses- og slutbogstav Alfa og Omega til venstre og højre for ansigtet. Relieffet stammer fra omkring år 1230, det er antagelig opsat af eller til ære for kong Valdemar Sejrr.

Guds gave til danskerne

De danske byers handel var ubetydelig sammenlignet med den handel i Nordeuropa fra England til Rusland, som blev drevet af Hansaen, en sammenslutning af hovedsageligt nordtyske byer. Lübeck var førende, men byer som Rostock, Wismar, Stralsund, Greifswald, Stettin, Danzig og Riga var med. Hansaen havde kontorer i Bergen, Stockholm, London og i Novgorod i Rusland. Men intet land havde så stor betydning for Hansaen som Danmark. Det gav dels med Bælterne og Øresund adgang til Østersøen, dels rådede det over, hvad der dengang var verdens største fiskeri, sildefiskeriet i Øresund.

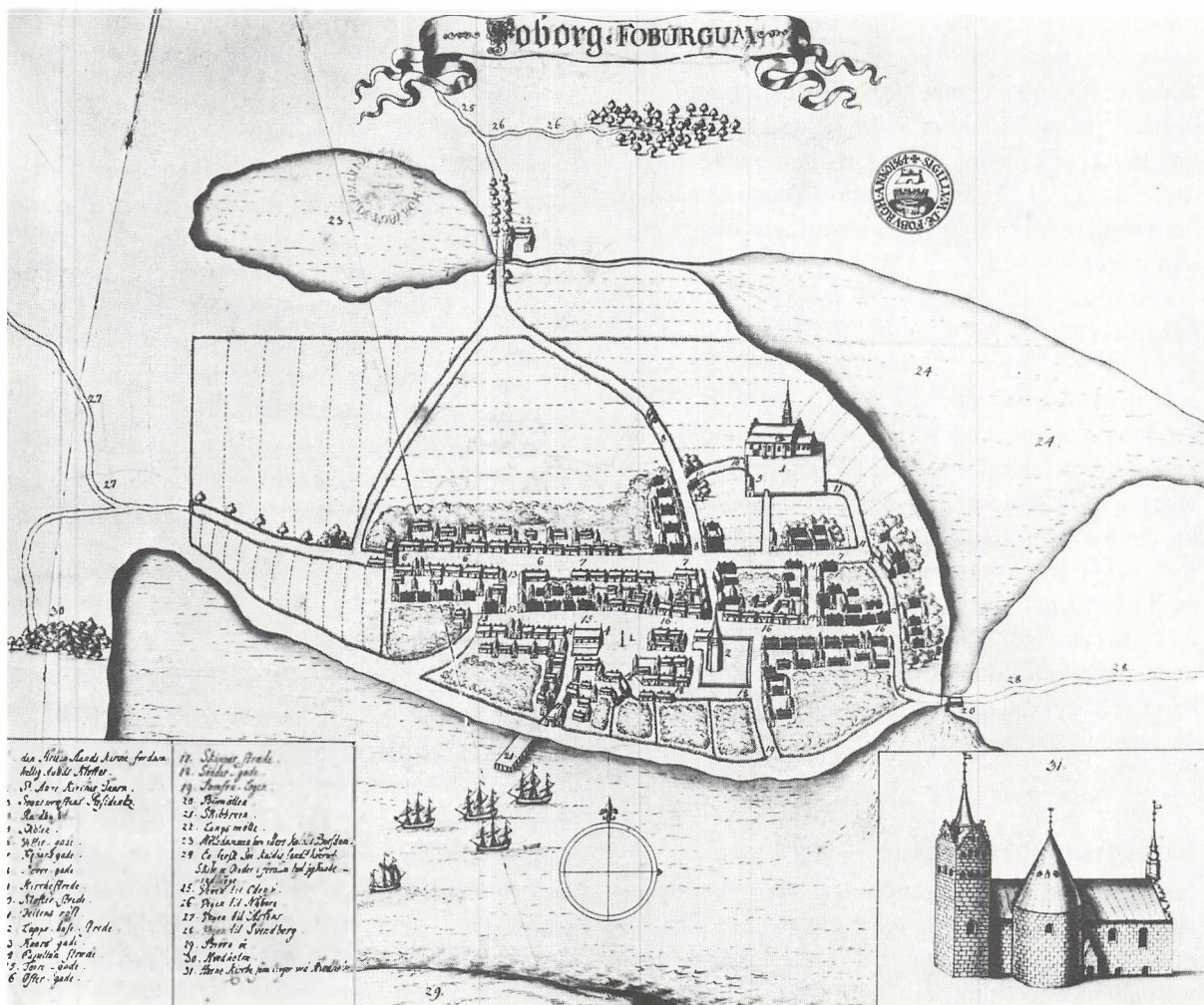
Der var så mange sild i Øresund, fortalte man, at skibene havde vanskeligt ved at pløje sig igennem stimerne. Og andre hævdede, at en økse stukket ned i en stime blev stående, så tæt gik silde. Det var en ufattelig rigdom. Silden var, sagde en forfatter fra Lübeck, et lille dyr, men Guds gave til danskerne.

De fede høstsild blev fanget i september og oktober, det var mandearbejde, de blev rensat af kvinder, der kaldtes gællepiger, derefter saltet ned i tønder med salt fra Lübeck og solgt til hele Europa. I titusindvis af mennesker strømmede i fisketiden til de store sildemarkeder, fiskere, arbejdere, mænd og kvinder, handelsfolk. Der var sildemarked i Dragør på Amager, ved Frenne-markedet ved Svaneke på Bornholm, ved Brøn-dehøje-marked på Møen og ved markedet på Lollands Albue ude ved Nakskov. Men størst var Skånemarkedet på halvøen Skanør ved Falsterbo på Skånekysten. I 1300-tallet var Skånemarkedet et af Nordeuropas vigtigste internationale handelssteder. Her havde folk fra forskellige byer i Danmark og Tyskland hver deres område at bo på, deres egne myndigheder og dansk og tysk kirke. Foruden med sild og salt handledes der – når skibene og handelsfolkene alligevel var der – med tømmer, tjære, beg, honning, pelsværk, jern, øl, klæde og meget andet. Årligt kunne der eksporteres op til 300.000 tønder saltet sild fra Skånemarkedet, mest på Hansaens skibe.

Kongen tog store afgifter af handelen, men først og fremmest tjente Hanse-stæderne på den. Derfor fulgte Hansaen nøje forholdene i Danmark, greb ved flere lejligheder i 1200- og 1300-tallet direkte ind i danske forhold. Hansaen førte krig mod Danmark, når kongen plyndrede den eller beskattede den for hårdt. Men det betød mest for Hansaen, at der var ro, at den fik støtte fra myndighederne, at pengevæsenet i landet var i orden, at der kort sagt kunne handles og

blev lemlæstet eller hængt for ingenting, det var noget man vænnede sig til, at se et dinglende lig i bygalgen.

Fåborgs købmænd sejlede næppe så langt omkring, men de nåede da til Skåne og Tyskland. De udførte fisk, korn og kød, varerne, de indførte, var salt, jern, tjære, klæde og øl. Konkurrencen fra de tyske købmænd var hård, det hjalp noget, da Fåborgkøbmændene i 1251 rejste til kongen og af ham fik et brev på, at de måtte handle overalt i Danmark uden afgifter. Fåborg har ikke haft så mange håndværkere, dog har der været smede, skræddere, skomagere og tømrere. Håndværkerne har haft laug, hvor de enedes om fagets anliggender, og hvordan deres priser skulle være. Lauget gav en form for fælles sikkerhed, men borgerne havde desuden gildet, en forening, der også havde religiøse formål. Gildesmedlemmerne skulle hjælpe hinanden, var et medlem f.eks. blevet dømt fredløs, skulle hans gildesbrødre hjælpe ham til flugt med båd eller hest. Sømænd og fiskere har Fåborg som alle de andre danske byer haft en del af. Blandt indbyggerne var der byens syge på Helligåndshuset, tiggerne, og længst nede de prostituerede. De boede ud mod volden på det sted i Fåborg, der måske efter dem stadig hedder Jomfrulågen.

Sildefangst. Træsnit fra 1555.

tjenes penge. Derfor blev Hansaen en stabiliserende kraft i landet.

Kirken

I Tornby ved Vesterhavet skrev en mand omkring 1200 i kirkens endnu våde puds: »Thorsten

Fåborg på kort fra 1672. De små tal på kortet viser hen til teksten i venstre hjørne, hvor der står: 1) Helligåndskirken, før Helligåndsklosteret 2) Skt. Anne kirkes tårn 3) Sognepræstens bolig 4) Rådhuset 5) Skolen 6) Vestergade 7) Grønnegade 8) Nørregade 9) Kirkestræde 10) Klosterstræde 11) Feltens rist 12) Lappehusstræde 13) Korsgade 14) Kapellanstræde 15) Torvegade 16) Østergade 17) Skipperstræde 18) Søndergade 19) Jomfrulågen 20) Bymøllen 21) Skibsbroen 22) Langs mølle 23) Mølle- eller Bydammen 24) En fersk sø, som kaldes Sundet, som skibe før kunne gå ind i 25) Vejen til Odense 26) Vejen til Nyborg 27) Vejen til Assens 28) Vejen til Svendborg 29) Bjørnø 30) Hvedholm 31) Horne kirke ved Hvedholm.

tegnede disse runer i pinsedagene. Han havde megen glæde af korsangen.« Meget glæde over skønheden i kirkerne kan vi stadig have, de er noget enestående smukt, prægtfulde med bygningernes tyngde, med farverne i altre og kalkmalerier, med lysets brydning igennem rummene. I 11-1200-tallet byggedes ca. 2000 kirker, en voldsom udfoldelse af teknik, kunst, organisation og penge. For opførslen af kirkerne stod herrefolkene, for sliddet stod danskerne selv. Kirkebyggeriet gav store gevinster til herrerne, især prestige og rådighed over kirkens indtægter. Kirken fik 10% af, hvad sognefolket producerede, en

knusende afgift for jævne folk, der som sagt selv i de bedste tider ikke var langt fra sultegrænsen. Kirken i Danmark var delt i 8 bispedømmer under ærkebisen i Bremen. Men fra 1104 sad der en dansk ærkebisp i Lund. Bisperne var magtfulde herrer af fornem slægt, kongens tro mænd. Senere blev kirken en stat i staten, i stadig magtkamp med kongen.

»År 1232. Det år kom gråbrødrene barfodede ind til Danmark og byggede i Ribe«, står der i en af munkenes årbøger. Mange slags munke kom ind, nogle barfodede, andre rige. Der blev bygget klostre i købstæderne og i landets smukkeste egne. Klostrenes forstandere var stormænd, der bestyrede de kolossale godser, som klostrene efterhånden kom i besiddelse af. Nogle blev givet som gaver fra fromme mennesker, en del fulgte med når fornemme mænd eller kvinder indtrådte i klostrene. Tjenende brødre i klostrene arbejdede i marken og tilså bøndernes arbejde, munkene selv dyrkede kunst og videnskab og plejede de syge.

Kongers magt og vælde

Landets fred var kongens pligt. Han skulle beskytte lov og orden, han havde pligt til at tage sig af de svage og kirken, og han skulle forestå krigsvæsenet. Konge blev den, som var af kongeæt, og som blev kåret til konge på landstingene. I virkeligheden gjaldt det dog mere om at samle den største våbenmagt. Kongens indtægter kom fra retsbøder og afgifter, men især kom de fra kongens egne godser, d.v.s. de kom fra bønderne på dem. Da afgifterne blev indkrævet som varer, måtte kongen med sit følge rejse rundt og bruge dem på stedet. Kongen var derfor på stadig rejse, en hovedstad fandtes ikke, og en vigtig afgift var ydelsen af heste og vogne.

Riget var delt i de 3 lande, Jylland, øerne og Skåne, hver med sit landsting. Her besluttede kongen, i teorien i hvert fald, sammen med folket, og her blev der dømt efter landslovene. I 1241 blev Jyske lov vedtaget. Lovens fortale var stærkt påvirket af den kirkelige lovgivning. Muligvis var fortalen skrevet af biskoppen i Viborg, Gunner. Fortalen indledes med de tit citerede ord: »Med lov skal land bygges«. Iøvrigt indeholder fortalen et helt program for, hvordan staten skulle styres. Kongen skulle indsættes som Guds tjenestemand for at være lovens vogter. Kirkens ledelse med pave og bisper skulle tjene som et mønster for ham. Angående danskerne selv, så skulle de ikke spille nogen større rolle, men være

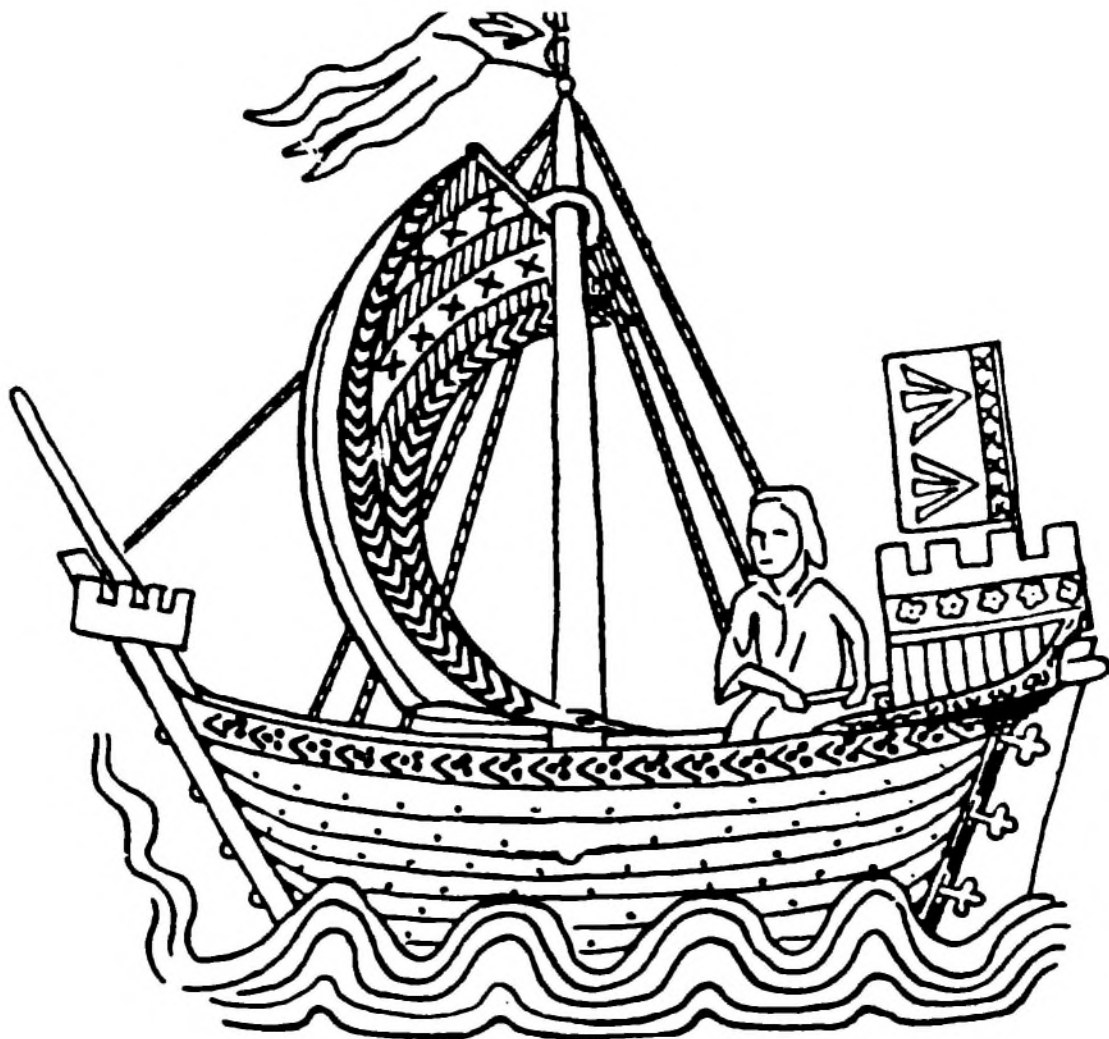
kongen »hørige og lydige og underdanige«. Det blev slået fast, at landet tilhørte kongen som hans personlige ejendom.

Landene Jylland, øerne og Skåne var delt i herreder med egen domstol, og de igen i kredse, der skulle stille mænd og skibe, når der var krig. På tværs af denne inddeling kom en nyere, hvor kongen virkede gennem borgfogder eller – i større områder, som f.eks. Sønderjylland – gennem grever og hertuger, der efterhånden fik en betænkelig selvstændighed. Landstingenes betydning blev undergravet af, at kongen holdt rigsmøder med stormændene, Danehof kaldtes de, og at han måtte give dem en række løfter, en håndfæstning, for at blive valgt.

De uregerlige danskere

Der var betydelig erhvervsrisiko forbundet med kongehvervet. Af 15 konger i årene 1086-1286 dræbtes de 8, dertil kom de dræbte kongesønner og disses børn. Meget grimt siges om kongerne, men lad dem nu hvile og lad os i stedet læse en gammel krigers forelskede billede af Valdemar den Stores dronning Sofie, en russisk fyrstedatter. Citatet siger en hel masse om kvindesynet, det viser også, at den danske overklasse var hjemme i den klassiske litteratur: »På hendes udmærket dejlige skikkelse havde naturen anvendt al sin kunst. Til at beskrive hendes skønhed ville statsmanden Ciceros veltalenhed, og digterne Ovids og Virgils poesi og geni dog ikke slå til. Jeg vil derfor ikke bruge andres røst for at rose hende, for jeg har altfor ofte set hende med egne øjne, og aldrig har jeg noksom kunnet beundre dette naturens yndige underværk.« Da Valdemar var død, giftede hendes søn Sofie væk til en tysk fyrste, men han ville ikke have hende, og bitter vendte hun tilbage, ikke mere naturens yndige underværk, derfor ikke mere brugbar som politisk spillebrik.

Uro kom, og kongedrab skete, enten når kongerne søgte at øge deres magt og indtægter, eller også når stormændene søgte at erobre kongemagten netop for at vinde magt og rigdom. Krig var der uafbrudt. Stormændene kæmpede, plyndrede hinandens bønder og lagde landet øde. Bønderne gjorde oprør og måtte nedkæmpes. Eller også var der ydre krige. Venderne lå i viking mod Danmark, danskerne drev dem ud og tog deres lande. Danske tronkrævere fik støtte ude fra, udenlandske fyrster trængte ind i Danmark, danske konger førte ambitiøse krige for at ero-

Hansaens skibe var kogger, d.v.s. klinkbyggede, ret fladbundede skibe med stor laste-evne (over 100 tons) og god mulighed for sejlads i Østersøens lave vande. Koggen havde en høj agterbygning, der brugtes som en slags fæstning under angreb. Koggen her stammer fra Stralsunds byvåben fra 1329, manden ved roret er tegnet 3-4 gange for stor i forhold til koggen.

bre tyske landsdele eller endog det fjerne Estland.

I 1300-tallets første halvdel var den indre opløsning så fremskreden, at tyske småfyrster sad på magten i hele landet. Det fik en ende, da Niels Ebbesen i 1340 dræbte den tyske grev Gerhard. Man indså i tyske handelskredse, at der kun blev ro i den nordlige del af det europæiske fællesmarked, hvis der blev genindsat en dansk konge. Valdemar Atterdag skulle forsøge, om han kunne regere de uregerlige danskere.

Sildetønde fra Dragør på Amager, fundet ved udgravning under den gamle sildemarkedby, stammer fra 1300-tallet.

Revolutionernes århundrede

1400-1550

TIDSTAVLE

- 1400 Bøsser og kanoner vinder indpas
- 1405 Timor Lenks mongolerrige kulminerer
- 1415 Reformatoren Johan Hus brændes
- 1431 Jeanne d'Arc brændes
- 1439 Erik af Pommern afsættes
- 1440 Aztekerriget er udbredt i Mexico
- 1440 Inkariget mægtigt i Sydamerika
- 1440 Bogtrykkerkunsten
- 1441 Bondeoprør i Danmark
- 1448 Christian af Oldenburg bliver Christian 1. af Danmark
- 1453 Byzans erobres af muhamedanerne
- 1460 Christian 1. bliver hertug af Slesvig, greve af Holsten
- 1477 Karl den Dristige død
- 1479 Universitetet i København
- 1492 Spanien erobrer Granada
- 1492 Columbus til Amerika
- 1500 Portugiserne til Brasilien
- 1511 Portugiserne til Ostindien
- 1517 Luther proklamerer reformationens hovedindhold
- 1520 Første jordomsejling
- 1520 Stockholmske blodbad
- 1521 Aztekerriget erobres af spanierne
- 1523 Christian 2. afsat
- 1525 Bondeoprør i Tyskland
- 1525 Bondeoprør i Danmark
- 1534 Inkariget erobres af spanierne
- 1534-36 Clement-fejden i Danmark
- 1536 Reformation i Danmark
- 1540 Stormogulens rige i Indien
- 1541 Tyrkerne erobrer Budapest
- 1546 Ivan den Grusomme tager titlen zar i Rusland

Danmark mellem nord og syd

Det lykkedes Valdemar Atterdag, hans datter Margrethe og deres danske stormænd at erobre magten i Danmark efter tyskerne, der havde rådet i begyndelsen af 1300-tallet. Så stor succes havde Margrethe, at hun af norske og svenske stormænd også blev gjort til overhovede i deres lande. Det skete, dels fordi stormændene ejede godser i flere af landene samtidigt, dels fordi det passede de samme stormænd godt at have en konge eller dronning, der ikke var alt for nærvæ-

rende, og endelig kom kongefamiliens arvekrav i betragtning. Unionen med Sverige varede ca. 100 år. For danskernes historie var den uden større eller direkte betydning. Danmark og Norge derimod blev regeret af fælles herrer i mere end 400 år. I al den tid kom mange norske mænd og kvinder hertil og lagde evner og arbejde ved siden af danskernes. På samme måde fik den danske konges forbindelser med Holsten og Nordtyskland betydning – lige til 1864. Men de danske kongers herredømme i Sverige førte til krige og krigsskatter. Dette, sammen med kriser, større krav fra statsmagtens side om penge til statens formål, mere administration f.eks., og overklassens nye behov for mere pragt, blev for tungt at bære. Omkring 1440 gjorde folket oprør over hele landet. Herregårde blev brændt af, godsejere slået, kongens embedsmænd skåret i småstykker.

Derfor lod de deres liv

Men bønderne kunne ikke stille noget op mod herrefolkenes militærvæsen. Til sidst var der af det hele store oprør kun en bondehær tilbage i Nordjylland. Den måtte udkæmpe det endelige slag på Jørgensbjerg i Thy. Som i en western satte bønderne deres køretøjer sammen i en vognborg. Herrerne red op til dem, lokkede for hver deres bønder. Herrerne lovede bønderne skånsel, hvis bare de ville stikke af. I en folkevise beskrives afslutningen, en del kunne tyde på, at den er digtet i Vendsyssel:

Først da rømmer de morsinger,
og så de forrædere af Thy,
efter da stod de vendelboer,
ville ikke fly.

Efter stod de vendelboer,
de ville ikke fly,
Så bygged de dem en vognborg,
derfor lod de deres liv.

Revolutionen var knust. Undertrykkelsen og udbytningen kunne fortsættes og øges. Ærkebispens i Lund forklarede, hvem man egentlig skyldte sej-

ren over danskerne: »Det er jo klart, at den himmelske konge i særlig grad har stået vor konge bi, da han fornyligt i Jylland med en ringe skare knuste en stor hær.«

Menneskehandel

I april 1511 handlede godsejerinde Anne Båd med sin godsejerkollega Eske Bille. Fru Båd byttede en besværlig bonde væk, »Jens Iversen, som rendte fra mig af Jenstrup i Fakse herred.« I stedet fik godsejerinde Båd en anden bonde, »som nu bor i Tessebølle i Bjæverskov herred på min søsters gods, og bonden hedder Knud Olsen.« Det siges ikke, hvorfor Jens Iversen var rømt, eller hvad han og Knud Olsen kan have syntes om at blive byttet rundt på.

For bønderne – og det vil sige for de fleste af danskerne – kunne det være af mindre betydning, om de boede på kongens, kirkens eller en privat godsejers jord. De var og blev, som klosterforstanderen på Sorø skrev, »indskrevne slaver, bundet til jorden.« I 1521 søgte man at dæmme lidt op for godsejervældet. En ny lov sagde: »Slig ond ukristelig sædvane, som hidtil har været med at sælge og bortgive stakkels bønder og kristne mennesker som umælende kreaturer, skal efter denne dag ikke mere ske.« Men loven fik ikke virkning, den blev højtideligt brændt ved et godsejermøde på Viborg landsting.

Samfundet var feudalt: Nogle få ejede det eneste betydningsfulde produktionsmiddel, jorden. De mange dyrkede den, betalte afgifter til jordens ejere og befandt sig i et af Gud indstiftet og af de jordiske myndigheder beskyttet underordnet forhold. Jordens ejere havde forrettigheder, jordens dyrkere pligter, uligheden var grundfæstet, ligheden utænkkelig.

Feudalt kvælertag

Som leje af jorden betalte bønderne en fæsteafgift, der kaldtes landgilde. Den bestod af en del af deres avl, korn naturligtvis, men også svin, smør o.s.v. Desuden betalte fæstebønderne med hoveri, d.v.s. med gratis arbejde. Hoveriet forrettede

Verdens store på vej til helvede. Kalkmaleriet er fra Jetsmark kirke i Vendsyssel fra år 1474. Forrest i en flok syndere på vej til helvede går en pave, en konge, en fed munk, en fornem frue endnu med sit hovedlin. Disse mennesker er malet med ansigter, der er fornærmede og forkælede af et liv i overflod, nu drives de til straffen i det hinsidige.

de på den del af godsets jord, der ikke var delt ud som fæstegårde, eller de kørte varer eller f.eks. mursten, de arbejdede i skoven, de byggede, fiskede eller var klappere, når herskabet forlystede sig med jagt. Dertil kom andre afgifter som fæstebønderne skulle betale, f.eks. for at få et fæste, og for at kunne slippe af med det igen. Godsejeren fik hals- og håndsret over sine bønder, det betød, at han kunne rejse sag mod dem og skulle lade domme udføre, også legems- og frihedsstraffe. Idømte bøder tilfaldt godsejeren. Det kunne dreje sig om store værdier. F.eks. måtte Lauge Jensen i Nørreby på Fyn betale værdien af 3 okser, »for han lå hos en pige.« Det samme måtte gamle Anders i Brylle betale, men måske personligt mere uforskyldt, »for hans søn lå hos en pige.«

Landgilden svarede i værdi nogenlunde til den halve udsæd. Tillægsafgifterne kunne nå samme størrelse. Der skulle også betales tiende til kir-

ken, desuden skulle mange betale skat til kongen. Og høstudbyttet var kun på omkring 4 gange ud-sæden. Der blev ikke meget at leve af, måske var det fristende for bønderne at stikke af. Men de var tvunget til at blive, for efter de mislykkede oprør i 1440'erne gennemførte godsejeren vornedskabet på øerne: Bønderne måtte ikke forlade deres gods, og de skulle tage en gård i fæste, hvad enten de ville eller ej. Det var hårde tider. Mange små-godsejere gik fallit, måtte bittert tage tjeneste hos en rigere nabo eller ydmyge sig endnu mere og blive bønder. De overlevende stor-godsejere tog hårdere afgifter af deres bønder, de strammede det feudale kvælertag om halsen på dem og spekulerede på, hvorfra nye rigdomme kunne hentes. Der var lagt tilrette til en ny storbrand, også fordi der fra andre sider førtes brændstof til bålet.

Ny kirke på vej

I de fleste europæiske lande var den katolske kirke blevet meget rig op mod år 1500. Også her i landet ejede den kolossale godser testamenteret den eller givet til den af fromme mennesker for deres sjæls frelses skyld. Kirken modtog mange

Bønderne udgjorde underklassen. I Vor Frue kirkes dominkanerkapel i Århus er der omkring år 1525 på to vægge malet Gud, Jesus, Maria, engle og fornemme mennesker. Som kontrast er der på en tredje væg malet to bønder med deres arbejdsredskaber. De er måske tegnet bevidst karikeret, som overklassen opfattede bønderne. Her er den ene, stor og grov med sin kasteskovl og sin greb.

Rig mand og fattig mand. Den rige holder selskab med mad og drikke på bordet, den fattige Lazarus ligger derunder for at kunne samle smulerne fra den riges bord, hunden slikker hans sår. Fra omkring år 1480, malet i Fanefjord kirke på Møen.

afgifter. Den tjente også godt på afladshandel, der egentlig var betaling som bod for overtrædelse af kirkelige forbud, men som senere blev opfattet som betaling for syndsforladelse fra Gud. Kirkens øverste optrådte som fyrster, deres underordnede embedsmænd var hårdhændede penge-opkrævere, samtidigt med det blev de kirkelige handlinger forsømt. Modsætningsforholdet mellem kirkens lære og gerninger blev stort, og protestbevægelser groede frem. Menige præster, munke eller lægfolk krævede fromhed, ydmyghed og gode gerninger, de tordnede mod overfloden hos kirkens øverste, de påpegede de sociale urimeligheder.

Blandt kritikerne var tyskeren Martin Luther. Han krævede ændringer såvel af kirkens lære som af dens ydre system. Luther mente ikke, at deltagelse i kirkelige ceremonier eller bodshandlinger kunne lede til frelsen. Kun Guds nåde kunne frelse mennesket, og den nåde man kun gennem at forstå og følge Guds ord, som de var udtalt i biblen. Det vigtigste var ikke kirken med dens apparatur af præster, bisper og pave, men den enkeltes forhold til Gud. Desuden ville Luther rense kirken for dens misbrug.

Men det viste sig, at Luthers reformer ikke kunne rummes inden for Romerkirken. Hvor hans tanker vandt indpas, førte de til oprettelsen af selvstændige kirker. Dette skete også, fordi fyrsterne opdagede, at det blev dem, der blev de selvstændige kirkers overhoveder, og dem, der kom til at overtage den katolske kirkes rigdomme.

Nogle reformatorer ønskede sociale ændringer, som bragte retfærdighed til underklassen, men det gjorde Luther ikke. Tværtimod pålagde han det kristne menneske at være øvrigheden lydige. Og da bondeoprørene brød ud i Tyskland i 1520'erne, rasede Luther mod de oprørske bønder og manede øvrigheden til at slå dem ned som hunde. Luther påviste i skrift og tale, at biblen ikke forbød bøndernes tvangstjeneste, tværtimod kunne man i den læse både om herrer og slaver, og det berørte ikke et menneskes gudsforhold,

Middelalderbyen. Der er smukke huse med lyse farver, balkoner, tårne og et torv med mennesker. Det er næppe nogen bestemt by, men et idealbillede af begrebet en by. Før industrialismen var det attraktivt at bo i en by, landet og underklasse-tilværelsen som bonde flygtede man fra, hvis man kunne. Byen er malet ca. 1520 i Dronninglund kirke i Vendsyssel.

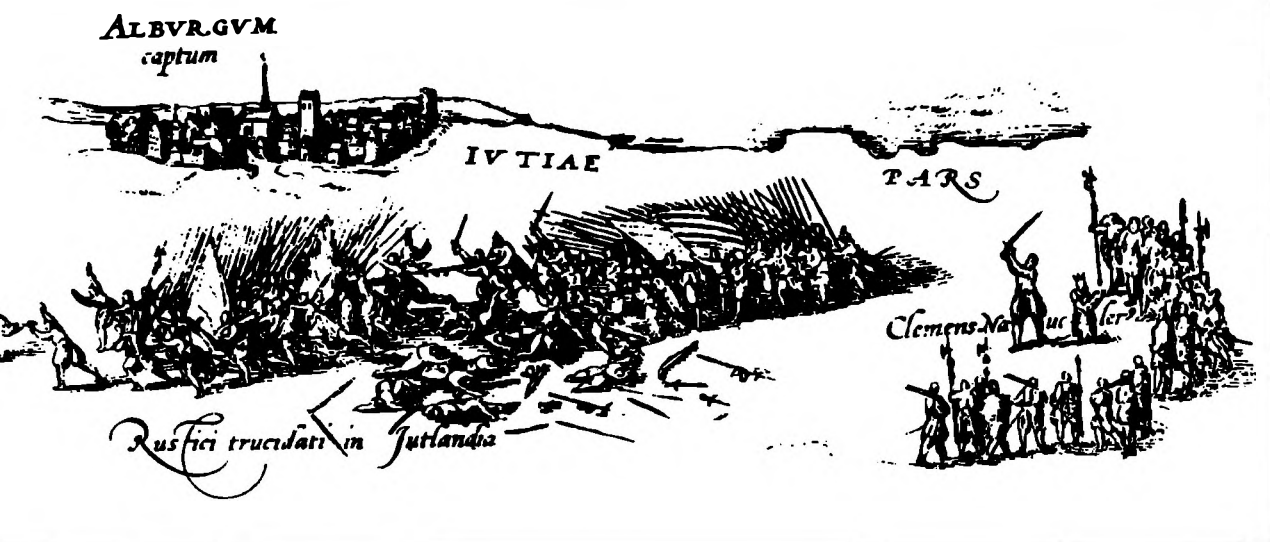
om det var frit eller bundet til en herre. Også af den grund var det nemt for fyrsterne at acceptere Luthers lære.

Også her i landet

I Danmark ejede kirken $\frac{1}{3}$ af al jord. Bisper og klosterforstandere sad fedt og godt som storgodsejere. De boede på slotte, færdedes fulgt af væbnede svende, klædte sig i silke og guld, spiste, drak og red på jagt med ædle hunde hen over deres bønders marker. Men den katolske kirkes dage var talte her i landet.

Også her rasede nemlig reformfolk mod bisperne, angreb hvad man kaldte deres »overdådighed, pragtlyst, ærgerrighed, vellyst, vellevned og utallige andre laster.« Om en biskop sagde en samtidig, at han var modstander af alt åndsliv: »Man traf ham glad og fornøjet, når han var omgivet af en skare adelige elskerinder eller af narre, gøglere og smigrere, i hvis selskab han fandt mest behag. Han troede, at bispedømmet ikke var et embede, der medførte pligter, men kun en høj stilling, at det ikke var et åndeligt hverv bestemt til at lede sjælene, men kun en verdslig værdighed, hvis mål var at skrabe penge sammen.« Langt ud i folket spottede man de skinhellige præster og fede munke, bønderne begyndte at nægte at betale tiende.

Det hjalp ikke den katolske kirke, at den vitterligt også underviste unge, at den smykkede kirkerne med pragtfuld kunst, at den plejede syge og fattige. Kirken fik for meget at kæmpe mod. Den kunne ikke samtidigt afværge det åndelige ønske om reformation og det jordiske begær hos kongen og de ikke-kirkelige godsejere efter dens godsrigdomme.

Skipper Klement. På kobberstikket fra 1558 ses bagest Ålborg, foran byen et slag, hvor bønderne flygter for et angreb fra lejetrop-hæren. Til højre er skipper Klement ved at blive henrettet, han spottes ved at have fået en kongekrone på hovedet.

Mislykket kup

Til den sociale og religiøse uro kom et politisk forsøg på at ændre magtforholdene, i virkeligheden et kupforsøg mod den feudale samfundsorden.

Efterhånden som den europæiske handel fik større omfang, opstod der også i de danske købstæder en overklasse af rige købmænd. Ikke købmænd som vores lille købmand henne om hjørnet, men storhandlende med skibe i søen, store huse, vidtstrakt handel og pengeudlån. Disse købmænd var nærmest skibsredere, grossister og bankfolk på en gang. Storkøbmændene i Danmark kæmpede mod to slags konkurrenter. Der var dels den tyske handel, og der var godsejerne i Danmark, der drev handel med deres egne godsers og fæstegårdes produkter. For kongen kunne købmændene synes gode allierede mod de overmægtige godsejere. Kong Hans og endnu mere hans søn Christian 2. forsøgte i 1500-tallets begyndelse, om godsejerne med købmændenes hjælp kunne trænges tilbage. Det gjorde de næppe for folkets skyld, men for magtens. Kongen omgav sig med købmænd, gjorde en hollandsk kvinde med gode forbindelser til handelsverdenen, Sigbrit hed hun, til finansminister. Kongen nærmede sig også protestantismen. Ikke-godsejere fik vigtige embedsposter, endog som biskopper, den danske handel blev fremmet på bekostning af den tyske.

Det var urolige tider. I løbet af få år blev (med titlerne oversat til nutidige begreber) en statsminister dolket og smidt i vandet, en departementschef i finansministeriet hængt, en ærkebiskop levende brændt, én amtmand halshugget, en anden amtmand lynchet, og kongens elskerinde angiveligt forgiven. Mange andre, fornemme og ufor-nemme, blev dræbt på disse måder og flere til.

Konge-borger-alliancen var dømt til at mislykkes. Købmændene havde penge på kistebunden, men endnu havde de ikke anden rigdom, og slet ikke af den art som udspringer af besiddelse af jord. Og selvfølgelig havde de heller ikke industrivirksomheder. Tyske handelskredse og danske godsejere enedes 1523 om at få Christian 2. afsat og en ny konge indsat. Kongemagten havde man fortsat brug for, bare skulle den støtte gods-ejervældet og de tyske købmænd, ikke de danske. Christian 2. endte i fængsel på livstid, godsejerne hentede lejetropper i Tyskland til at hjælpe sig mod danskerne. I Skåne lavede de professionelle tyske soldater i 1525 et blodbad på en bondehær. Men godsejerne fra Danmark – som vel nødtigt ville miste al arbejdskraft – gik i forbøn for bønderne. Godsejerne forlangte blot, at bønderne udleverede deres anførere. De bønder, der ikke ville være med dertil, skulle levende indebrændes med samt deres koner og børn.

Kun træernes løv

I 1534 brød det løs igen. De hårdt plagede bønder forenedes med byernes købmænd og håndværkere og med betrængte små-godsejere i et nyt oprør mod herrefolkene. Bønderne rejste sig mod gods-ejervældet, men de og navnlig byboerne kræ-

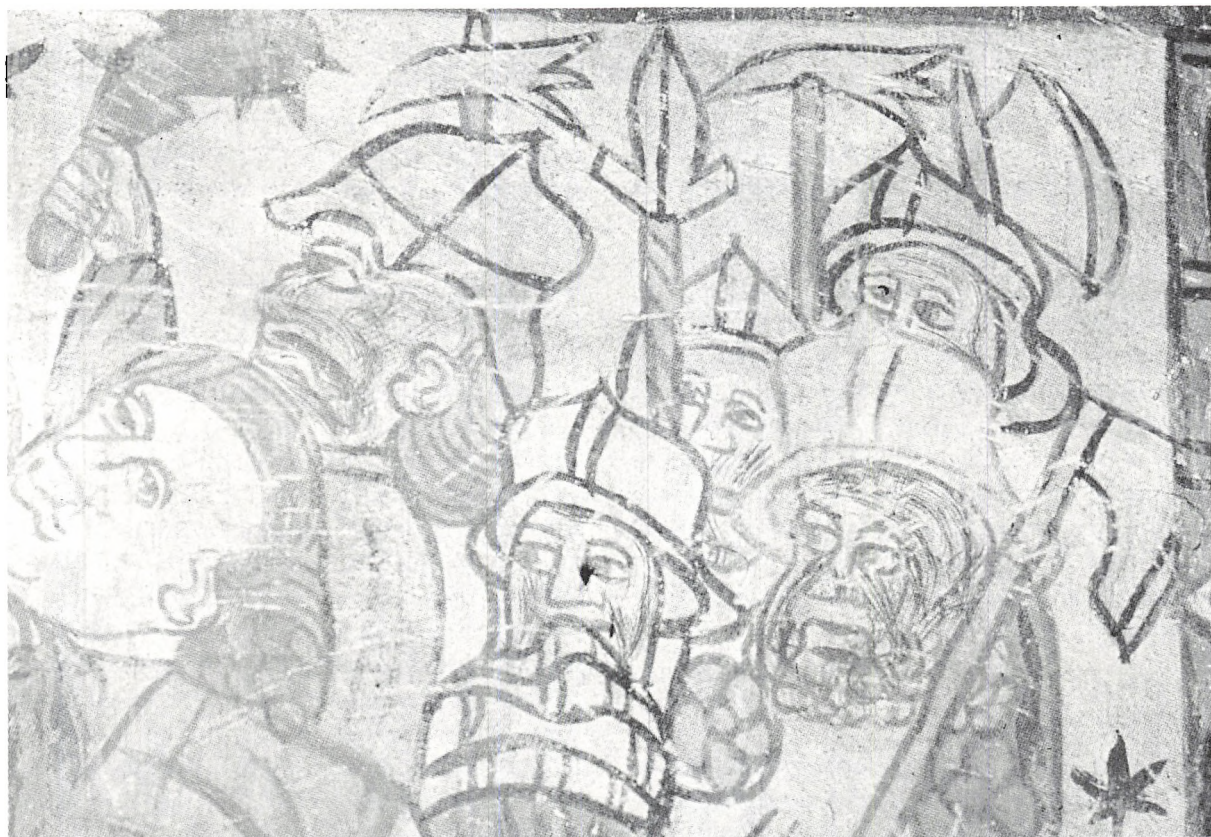

vede også protestantismen gennemført og Christian 2. genindsat som konge. Oprøret støttedes af byen Lübeck, lignende strømninger rådede her, og i denne tyske by håbede man på fordele af en alliance med de danske byer.

Over hele landet afbrændte bønder og borgere systematisk herregårdene. Godsejerne flygtede. Eller de gemte sig, som bisp Stygge Krumpen, der overlevede med sin elskerinde Elsebeth Gyldestjerne, skjult i »Peder Ridemands bageovn.« I Jylland blev oprøret ledet af en af kong Chri-

Rettens maskineri. Ting, d.v.s. retsmøde, holdt man ude. Billedet her er fra 1593, det viser tinget i Dalum ved Odense. Den firkantede indretning til højre for bygningerne er tingstokkene. Her sad tingmændene med ansigterne mod den anklagede, der stod i midten. Til højre herfor retterstedet med hjul og stejle, herpå lagdes den henrettedes sønderhuggede legeme (se billedet s. 63). Læg mærke til rishegnene om markerne, man hegnede dyrkede marker ind og dyrene ude, ikke omvendt. Se teksten side 56.

Lejetrop-soldaterne. Egentlig er det romerske soldater fra Jesus' arrestation i Getsemane have, men 1500-tallets lejesoldater har næppe set anderledes ud. Kalkmaleri fra omkring år 1500 i Brarup kirke på Falster.

stians mænd, bondesønnen skipper Klement. Ved Svenstrup syd for Ålborg slog han og 6000 bønder en godsejerhær af pansrede ryttere. »Slå hesten«, råbte bønderne, »så får vi nok også manden«. Overalt skete frygtelige ting. På Ringsted landsting sagde den gamle godsejerinde og bondeplager Anne Meinstorf, at så længe hun levede, blev Christian 2. ikke konge igen. Men hun levede ikke så længe. Hendes mand var faldet mod bønderne i Ditmarsken, hendes eneste søn for nyligt ved Svenstrup. Selv blev Anne Meinstorf dræbt på stedet i Ringsted, hendes lig blev mishandlet.

Godsejerne måtte igen hente tysk lejetrophjælp. Skipper Klement blev fanget, holdt i bur som en ulv, siden henrettet. De to oprørske byer København og Malmø blev belejret. Københavnerne holdt ud et år, men så begyndte de at dø af sult. Da erobrerne rykkede ind, så en af dem et døende barn amme blod af sin allerede døde mors bryst. En anden fortalte: »De havde ingen ædende varer i København, hverken hest, ikke hunde, ikke krager eller andet, og havde kongen ikke taget dem til nåde på en dag om at gøre, havde de ædt deres egne børn, thi de havde intet uden løv på træerne.«

Et kvart årtusind

Krigen var forbi. Det var danskerne, der havde tabt. Spørgsmålet var nu, hvad de sejrende, godsejerne og kongen, ville gøre mod de tabende.

Byerne slap lettest. Nogle byer blev udlagt til plyndring for lejetropperne, soldaterne skulle jo have deres betaling. Men kun få af by-lederne blev straffet. Der blev heller ikke gjort indgreb i byernes styreform eller lagt straffe-afgifter på handelen. Det gik værre for bønderne. I 47 jyske herreder blev bønderne således alle som en erklæret for skyldige. De kunne dog betale sig fra straf. Hvad der endnu var af jord i bonde-eje, blev i vid udstrækning konfiskeret. Bønderne blev pålagt bøder, nye afgifter, skatter og arbejdspligter. Den nye konge, Christian 3., gennemførte reformationen. Bisperne blev afsat, den protestantiske lære indført, kongemagten overtog kirkens jordejendom. Dette sidste var muligt, fordi godsejerne erkendte, at man kun kunne sikre sig mod gentagelser af det store oprør, hvis man havde en stærk kongemagt.

I den efterfølgende tid kom bønderne til at gøre mere hoveri, udbytningen fik en tand til, og jordkoncentrationen fortsatte, til 200 familier sammen med kongen ejede næsten al jord i Danmark. Over hele landet rejstes i årtierne umiddelbart efter krigen nye prægtige herregårdsbygninger. »Lystrup hin røde lagde Vordingborg len øde« sagde man endnu i 1800-tallet i Sydsjælland om dengang, da hovbønderne havde måttet bygge deres godsejer et nyt slot, og ordsproget brugtes om andre herregårde. Den feudale samfundsorden bestod, danskerne måtte leve under den i mere end et kvart årtusind til.

Sankt Nikolaj redder et skib i havsnød. Han var de søfarendes helgen. Skibets mast er knækket, fisk flyder døde rundt med bugen i vejret, havfruer viser sig. En mand hænger søsyg ud over rælingen, en anden morer sig over ham trods den fælles livsfare. Kalkmaleriet er fra omkring år 1480, det findes i Nørre Herlev kirke i Nordsjælland.

Christian 2. Billedet er malet af hollænderen Jan Gossaert i 1526 under kongens landflygtighed. Billedet har et politisk indhold: I et bånd om halsen bærer Christian en orden, givet ham af hans svoger, den tyske kejser. Christian har ønsket i billedet at pege på, at han havde stærke forbundsfæller, og at han stadig var en fornem fyrste, selv om han var afsat som dansk konge.

Under godsejervældet

1550-1660

TIDSTAVLE

- 1556 Karl 5. af Habsburg død, habsburgske rige deles
- 1557 Portugiserne i Macao i Kina
- 1559 Dansk erobring af Ditmarsken
- 1559 Reformation i England
- 1562–93 Religionskrige i Frankrig
- 1563–70 Nordiske syvårskrig mellem Danmark og Sverige
- 1571 Tyrkisk nederlag til Spanien i Middelhavet
- 1572 Oprør mod Spanien i Nederlandene
- 1572 Masse mord på protestanter i Paris
- 1574 Portugiserne får koloni i Angola
- 1579 Nordlige Nederlande (Holland) en stat
- 1580–1640 Portugal under Spanien
- 1581 Rusland begynder erobringen af Sibirien
- 1584 England grundlægger kolonien Virginia i Nordamerika
- 1588 Spanske armadas nederlag mod England
- 1596–1648 Christian 4. konge i Danmark
- 1600 Engelsk-ostindiske handelskompagni
- 1609 Amsterdamske bank
- 1611–13 Kalmarkrigen mellem Danmark og Sverige
- 1618–48 30-årskrigen
- 1620 Engelske puritanere grundlægger Massachusetts
- 1625–29 Dansk deltagelse i 30-årskrigen
- 1630–48 Svensk deltagelse i 30-årskrigen
- 1643–45 Krig mellem Danmark og Sverige
- 1644–49 Revolution og borgerkrig i England
- 1649–1660 England republik, Cromwell
- 1657–60 Krige mellem Danmark og Sverige
- 1658 Danmark afstår Østdanmark til Sverige
- 1658–60 København belejres
- 1660 Enevælde i Danmark

Angst for kvinder

I 1589 skulle en dansk prinsesse giftes i Skotland. Hun skulle naturligvis standsmæssigt afsted, flåden skulle transportere hende og hendes følge. I over en måned prøvede flåden at nå over til Skotland, men forgæves, vinden var stadig imod. Det kunne naturligvis kun skyldes hekse. Derfor blev 12 kvinder i København anklaget, de tilstod da også efter tortur, og man brændte dem. Som Sjællands biskop glad bemærkede, man jagede hekse, som man jagede ulve, og bålene flammede over hele landet. I Køge kostede det 4 kvinder li-

vet, hvad en måske noget bedugget borger så: »En aften tid mellem 9 og 10, jeg ville trine ud af døren, kom en forfærdelig skrubbet gående fra vor port på to høje smalle ben som en høne.« En anden stakkels kvinde blev f.eks. brændt, fordi hun havde bandet over en uven, og kort efter faldt han da også og slog sig. Kvinder blev brændt, fordi de var mærkelige eller gamle, fordi de havde rindende øjne, men mest fordi folk var usikre, udsøgte sig synde bukke mod verdens modgang og led af almindelig kvindeangst eller seksualangst.

Rigdomme og kummerformer

Efter det store oprør i 1530'erne blev det fede tider for godsejerne. Bønderne var knægtet, og priserne steg på landbrugsvarer. Dels gik folketallet op i hele Europa, dels kom der meget sølv fra Amerika, dermed mere fart i handelen. Fra Danmark blev der især eksporteret kreaturer, ca. 50.000 årligt. Godsejerne havde eneret på denne handel, men de handlede også på anden vis. Rigdommene brugtes til smykker, klæder og overdådigt liv, men især til alt det nye byggeri. Der blev bygget som på Lystrup hin røde, med voldgrave og befæstning, ikke mod ydre fjender, men mod de selvsamme bønder, som lagde krop til byggeriet. Ser vi de smukke store huse, må vi også se den endeløse række af bondekærrer komme asende gennem pløre og mudder. Det var vore forfædre og formødre, der drev dem frem, for at disse slotte kunne danne ramme om deres undertrykkes liv.

Danskerne selv nød ikke større fordel af herrefolkernes rigdomme. Prisstigningerne betød, at leveomkostningerne steg mere end lønnen. Vi kan direkte måle de ringere livsvilkår. Sammenlignet med både nutidens og oldtidens danskere var folk fra den tid mindre af vækst, og de vejede mindre. »Kummerformer« har man kaldt dem. Nogle bønder kunne leve godt nok, men generelt var det givetvis rigtigt, hvad en udlænding skrev: »Den ringeste stand i Danmark er dem, der bor på landet og med kvinder og børn har bolig fælles med kvæget. Hytter med lervægge og stråtag er

deres bolig, rugbrød, mælk, flæsk, byggrød og kål deres føde, valle og øl af havremalt deres drikke. En kofte af vadmæl eller lærred, sko og en luvslidt hat er deres dragt. Deres herskab må de ofte trælle for. De dyrker hans jord, sår, høster, kører, hugger brænde, bygger, graver, kort sagt, der er intet, hvortil disse stakkels slaveagtige mennesker ikke må bekvemme sig, intet arbejde, som de, når de tilsiges dertil, tør vægre sig ved at udføre, thi så ville de blive hårdt straffet.« Det har vel hverken været værre eller bedre andre steder i Europa, men vi er sommetider tilbøjelig til at glemme, at det var sådan, det var, også her.

Bondens arbejde. Billedet er fra 1655, det viser en del af arbejdet med såningen. Først er kornet udsået på den pløjede og harvede mark, nu skal det ned i jorden. Det sker ved, at jorden ridses op med en let ard på hjul, på billedet er den forspændt med et par okser.

Retsmaskineriet. Efterhånden flyttedes retsmøderne i hus. På billedet fra 1641 sidder herredsfogden i dommersædet, ved hans side sidder tingskriveren. Foran dem står den anklagede samt endnu en person, måske et vidne. Rundt om sidder tingmændene på bænke, der er stillet i firkant lige som tingstokke

(se billedet s. 39). Tilhørerne står i baggrunden, de skal have hatten i hånden som udtryk for respekt for retten.

Ejendomsforholdet til jorden var altid væsentligst for Danmarkshistoriens udvikling, men sommetider glemmes, at danskerne også tjente til føden på havet. Her er nogle skibstyper fra slutningen af 1500-tallet. For oven småskuder til fiskeri og fragtfart samt et større handelsskib. For neden fisker man med lystre og net fra små både, større skibe ligger i havn.

Skolemesteren i Skive m.m.

Styreformen fra 1530'erne kunne man sammenligne med en slags godsejerrepublik, blot at det var kongen, der var præsident. Kongen skulle, før han tiltrådte, skrive under på en ansættelseskontrakt. Den kaldtes håndfæstningen, og den begrænsede stærkt kongens magt i forhold til regeringen, der kaldtes rigsrådet. Kongen skulle love at elske rigsrådet, det kunne måske falde ham vanskeligt at opfylde den forpligtelse ganske nøje, men han skulle også love at regere sammen med det. Kongen måtte ikke kræve skat eller begynde krige uden rigsrådets tilladelse, og han skulle erkende, at fæstningerne var rigsrådets og ikke hans. Kun godsejerne kunne komme i rigsrådet eller få rigets vigtige embeder, og der var lukket for videre tilgang. Andre måtte ikke købe de eksisterende godsejerfamiliers godser. Magten tilfaldt altså godsejerfamilierne alene, og den skulle aldrig kunne glide dem af hænde.

Landets love gjaldt stort set også på godserne, men iøvrigt havde kongen og hans folk ifølge håndfæstningens bestemmelser at holde sig derfra. Godsejerne havde retten til at lede og fordele arbejdet, med håndfæstningens ordlyd:

Jysk godsejerægtepar. Rigsråd Eske Brok har ladet sig male sammen med sin kone Christence. I sin dagbog skrev Eske Brok: »24. marts 1612 leverede jeg Christence 24 rigsdaler, som hun gav Laurids Maler i Århus for portrætterne. Siden

skulle han have smør og malt for de andre 24 dalere.« Selv for en hovedrig godsejer som Eske Brok var det naturligt at bytte varer i stedet for at betale med penge.

Jesus som skolebarn. Jesus' klassekammerater har en slags nissehuer på, de bruger bøger og tavler. Læreren har et ris

og en ferle (en slags stok med kuglehoved) til at slå børnene med. Kalkmaleri fra Tuse kirke ved Holbæk omkring år 1480.

En skat fra krigens tid. I 1968 fandt man en sølvskat i jorden i Balle ved Grenå. Der var 3 kg sølvtøj og 29 kg mønter, der kom fra Nederlandene, forskellige stater i Tyskland, Østrig, Ungarn, Bøhmen, Polen, Frankrig, Schweiz, England og Danmark. Pengemarkedet har været internationalt. Den yngste mønt var fra 1656. For mønterne har man i 1656 kunnet købe 100 gode stude. Skatten må være nedlagt under svenskekrigene, af hvem ved man ikke.

»nyde, bruge og beholde deres jordegods og bønder frit til evig tid med hals- og håndsret, med alle kongelige sager og al anden herlighed og rettighed, på samme måde som Vi og tidligere konger har haft det over Vore bønder, så at Vi og Vore embedsmænd skulle aldeles intet have at sige over deres bønder, gods, enemærke, skov, fiskevand eller nogen anden herlighed.«

Regeringen var der, hvor kongen og rigsrådet opholdt sig, men det blev efterhånden umuligt at føre alt, hvad der skulle bruges af kontorsager og embedsfolk med rundt, kontorerne forblev derfor i København, der i Danmark med Skåne ikke lå så afsides, som det nu er tilfældet. I København var kontorerne for indenrigs-, justits-, kirke-, finans-, udenrigs- og krigsvæsenet. Herfra blev der opkrævet skatter og dirigeret med de store strømme af vareafgifter. Svin fra hele Jylland blev f.eks. drevet til Horsens og slagtet der, til brug for flådens mandskaber. Hyrderne fik ordre til at gøre så små dagsmarcher, at svinene ikke løb fedtet af sig.

Fra kontorerne i København udgik der i tusindvis af ordrer til embedsmænd i alle kongens riger, ikke bare i Danmark, men til så fjerne egne som Øsel ovre ved Estland, det yderste Lapmarken i Norge, Island og Færøerne i Atlanterhavet og kongens tyske lande helt ned til Hamburg. Blot nogle få tilfældige danske ordrer fra nogle dage i januar 1630 viser, hvordan statsmagten nu greb ind i danskernes liv: Salpeter skal udvindes ved Silkeborg, nogle bønder ved Helsingborg skal køre sten, nogle skolebørn i Århus skal bespises, en fosterdrabssag i Ålborg skal nærmere undersøges, en bro skal bygges ved Vejle, en skolemester i Skive må godt få et præsteembed, selv om han har beligget en kvinde, en skovrider skal udnævnes i Haderslev, nogle bønder skal køre tørv til Ørum slot.

Staten var et middel, som overklassen anvendte for at sikre sin rigdom og magt. Staten skulle derfor:

1. Medvirke til at udbytte og undertrykke folket.
2. Ved opretholdelsen af ro, orden og et godt administrationsapparat skabe fysiske rammer for udbytningen.
3. Skabe forståelse i folket for udbytningens nødvendighed.
4. Beskytte folket for at gøre det muligt for det at arbejde, så det kunne udbyttes og ikke gjorde oprør.

Dom og straf

I alle 4 henseender var retsvæsenet vigtigt. Der var ikke som nu en forestilling om, at den udøvende og den dømmende magt var adskilt. Den øverste domstol var regeringen, d.v.s. det var kongen og rigsrådet i fællesskab. Mellemste domstol var landstingene, hvor kun godsejere kunne blive dommere. Laveste domstol var by- og herredstingene. Men desuden var mange godser selvstændige retskredse, hvor godsejeren kunne udnævne sin egen dommer. Folket havde tidligere deltaget i domshandlingen, eller i hvert fald været til stede, men det begrænsedes, så kun nogle få bønder blev udskrevet til at overvære retshandlingen. Også det gik i forfald, det blev sagt om disse retsvidner, at de ofte »aldeles intet kan høre og formedelst alderdom næsten ej heller se eller for søvn holde øjnene åbne.«

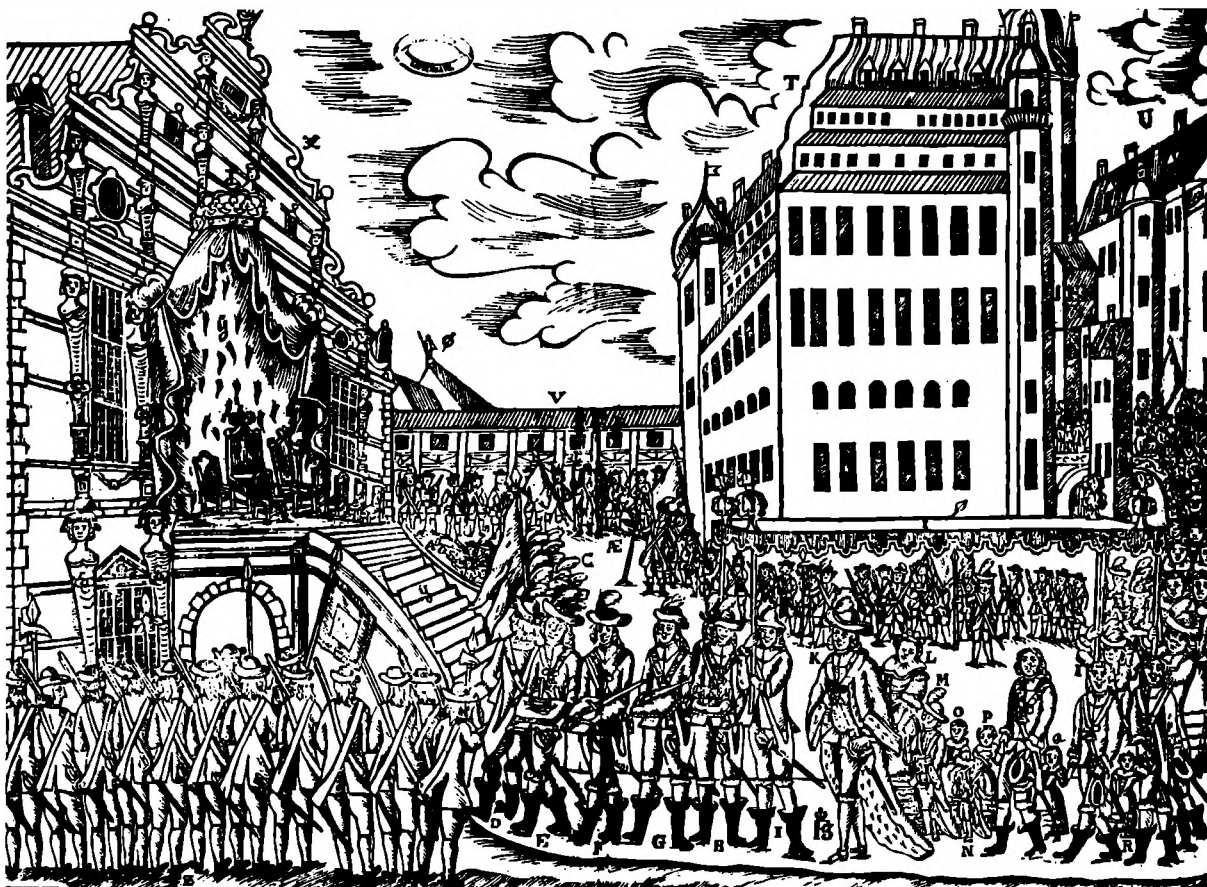
Retssagerne angik alle livets foreteelser. Ved Fakse herredsret blev f.eks. Hans Tømmermand fra landsbyen Værløse i 1570 dømt for at have høstet græs på sin nabo Mikkell Jensens mark. Og

En velstående borgers folkestue, billedet stammer fra Den gamle By i Århus.

Kongen gøres enevældig. Stikket fra 1660 har skullet tjene propaganda-formål blandt menigmand. Det viser ceremo-

nien, da kongen blev hyldet. Til højre Københavns slot, nu Christiansborg, til venstre Børsen med rampen, hvor tronstolen er sat. Kongen og hans familie går midt i billedet, foran dem bæres rigsæblet, rigssværdet, sceptret og kronen. Det er forhenværende rigsråder, der allernådigst har fået lov til at føre den kongelige yngel ved hånden.

Den nye borgerlige overklasse. Vinhandler Knud Gamborg lod sig male med sin familie i 1665 af selveste kongens hofmaler, Karel van Mander. Gamborg selv sidder stor og mægtig med fornem mine. Han lægger ikke skjul på, at han har tjent sin formue ved handel, hvad han burde ud fra en feudal betragtning, hvor kun jordbesiddelse var fint. Han og sønnen

har helt demonstrativt vinglas i hånden, den tynde stok til højre for sønnen er en vinhævert, konen og det lille barn har vindruer i hånden. Det var selvbevidste og rige handelsmænd som Knud Gamborg, der sammen med kongen vältede gods- ejernes eneret til regeringsmagten.

Viborg landsting afgjorde i 1573 en strid mellem konerne i landsbyen Binderup i Himmerland om, hvem der skulle have den fineste plads i kirken, d.v.s. den, der var yderst ved gangen. Dommen lød: »Vi ved ikke andet, end at efter god skik og orden bør den kone, der længst har været gift, have det yderste sæde, og siden den næste i alder at opstige.« Rigsrådet dømte i 1609 ejeren af godset Herningsholm, der lå ved Herning i Jylland. I over 25 år havde denne godsejer begået de værste forbrydelser, bl.a. havde han dræbt en bonde, han havde tortureret og lemlæstet børn og voksne, og hans kone kunne yderligere tilføje, at hende havde han sat til at rede seng, feje gulv og andet sligt arbejde, som ingenlunde var passende for en godsejerfrue. Hans godsejer-kolleger dømte ham til livsvarig indespærring. Nok skulle bønderne udbyttes, men det skulle ske *med* loven. Bønderne skulle ikke gøres oprørske, og systemet ikke sprænges. Danmark var jo et retssamfund.

Herningsholm-godsejerens dom var for så vidt mild, ellers krævedes øje for øje, liv for liv. Selv børn blev henrettet. Tyveri – også af småting –

blev ofte straffet med dødsstraf. Bøddlen havde faste takster for afhugning af hoved eller hænder, for tortur o.s.v. Samfundets underste fik oftest dette at mærke. Mette Christendatter f.eks. en københavnsk luder, blev i juni 1646 pisket ud af byen. Kort efter begik hun et tyveri i Helsingør, hun blev dømt til piskning og fik det ene øre skåret af. I december 1647 blev hun henrettet i København for et nyt tyveri. Hun havde stjålet en blå pude og et stykke flæsk.

Krig!

Det var naturligvis de færreste af danskerne, der blev brændt på bålet som hekse, pint ihjel af deres godsejer eller henrettet af bøddlen. De fleste har sikkert, trods sygdomme og mangler, levet og elsket med glæder og sorger, som nu menneskene gør det. Men én ting ramte næsten alle, nemlig krigene. Og dem var der mange af. De kom, fordi kongen og sommetider rigsrådet ønskede mere magt og militær ære. Og gjorde de det ikke, så gjorde nabokongen og -regeringen i Sverige det.

Christian 4. besluttede sig i 1625 til at gå med i den tyske 30-årskrig, men han havde ikke heldet med sig. Den danske hær måtte flygte, og med »tyranni, røven, plyndren og brænden«, som det sagdes i en samtidig beretning, trak den sig tilbage gennem Jylland. Efter den kom de tyske tropper, der heller ikke var behagelige. Sådan blev situationen skildret: »Undersåtterne er jammerligt udplyndret, ruineret og aftvunget deres fattige formue, huse og ejendom er afbrændt, folket pint og plaget og mange til døde slagtet, landet ser overalt øde og armeligt ud.« Jylland blev igen grundigt hærget i 1643-45, og under en ny krig med svenskerne 1657-58 ramte den store ulykke hele landet. I juli 1657 trængte den svenske hær ind i Jylland, i vinteren 1657-58 gik den over isen til Fyn, Langeland, Lolland og Sjælland. København blev belejret næsten 2 år. Byen holdt ud, og en svensk hær blev slået ved Nyborg, men krigen blev alligevel tabt. Den danske konge måtte afstå Skåne, Halland, Blekinge og Bornholm, en tredjedel af danskerne skulle ikke mere være danskere. På Bornholm fandt man sig ikke i at skulle afstås, efter et oprør mod svenskerne kom øen tilbage til Danmark. Heller ikke i de øvrige afståede østdanske områder brød man sig om nu at skulle være svenskere. Men her blev oprørene

slået ned med hård hånd, befolkningen blev straffet med lemlæstelser, pinsler og død. Synet af »spidsede« danskere blev ikke ualmindeligt langs de skånske landeveje: Ofret fik banket en spids pæl op i skridtet, pælen med den spidsede blev rejst og blev stående længe efter, at ofret var død af indre blødninger. Det tog et par generationer, inden østdanskerne lærte at blive svenskere.

I de tilbageblevne dele af landet stod det også frygteligt til. Overalt fortælles der om flygtende, udplyndrede, halvnøgne mennesker. De døde som fluer af sult og krigens følgesygdomme, eller de blev dræbt af fjenderne eller af den danske konges hjælpetropper. De sidste var sommetider de værste. I Malt herred ved Ribe fortalte man kort efter krigen: »Polakkerne (der var danske lejetropper) jog os fra hus og hjem og handlede ugudeligt mod os og borttog alt det, vi havde, både kvæg og korn, så mange måtte dø af hungersnød, så der er i Malt herred i hvert sogn kun 2, 3 eller 4 folk, som lever. Og der var ikke så mange tilbage i hver by, at de kunne hjælpe hinanden i jorden, så mange i husene er opædt af hunde.«

Rædselsskildringerne er altfor mange, lad os endnu blot læse en optegnelse fra et sted på Langeland: »Gottfred Rasmussens gård: Ganske af-

Den opkommende akademiske overklasse. Ole Worm blev født i Århus i en rig købmandsslægt i 1588. På maleriet fra 1647 har han ladet sig male midt i sin karrieres højdepunkt som læge, oldforsker og professor. Han har taget det meste af sin familie med, både levende og døde. Til venstre står fædre og svigerfædre, tre var biskopper, en var professor. Fint skulle det være, men svigermødrene var det ikke umagen værd at male med. Så følger Ole Worm selv, hans to første, i 1647 døde koner, den tredje levende kone, to voksne døtre og bag

dem deres mænd. Forrest ses alle Ole Worms børn, men halvdelen af dem var døde, da billedet blev malet, de to døde koner står også med hver et dødt spædbarn. Jesus, som Worm har ladet male nærmest, som om Jesus var Worms lillebror, tager mod de døde børn. På stenen nederst i billedet henvises til Mattæus-Evangeliet kapitel 19 vers 14, hvor der står: »Lad de små børn være, I må ikke hindre dem i at komme til mig, thi Himmeriget hører sådanne til.« Embedsmænd som Ole Worm blev enevældens bedste støtter, de trivedes med den.

brudt og øde, mand, kvinde og børn døde af hunger. Morten Madsens gård: Manden bortrejst til Tyskland at tigge sit brød, gården mestendels afbrudt, er ganske øde. Niels Bays gård: Manden dødsdømt af fjenderne, kvinden pint til døde i bagerovnen, gården meget ruineret og afbrudt, er øde. Jacob Lauritsens gård: Manden af fjenderne dødsdømt, kvinden tigger, børnene af hunger døde, gården afbrudt og øde.« Præsten i Vinding ved Holstebro skrev 1659 i kirkebogen: »Hvor megen fare og bedrøvelse vi har udstanden i dette år, kan vi aldrig fortælle efterkommerne.«

Statskup

Nogen skulle betale for den tabte krig. Godsejerne stod ikke så stærkt mere. Dels var det blevet dårligere tider, dels var der mange, der var vrede over, at en del af dem var stukket af under krigen, skønt de fik deres forrettigheder for at forsvare landet. Omvendt var købmandsklassen blevet stærkere. Navnlig i København fandtes efterhånden en gruppe storkøbmænd, som staten havde lånt store beløb af før og under krigen. Ved en alliance mellem kongen og købmændene kunne regeringsformen derfor ændres ved et statskup. Det skete i 1660. Hvad Christian 2. havde forsøgt 140 år før, det lykkedes nu. Kongedømmet blev arveligt, kongen blev enevældig. Det betød, at han på papiret fik al magt, men han måtte som før regere gennem embedsmændene. De hidtidige godsejerfamilier mistede eneretten til politisk magt og til embeder. De måtte nu finde sig i, at storkøbmændene også kunne blive godsejere.

For de rige købmænd betød det nye system, at de kunne avancere socialt, de kunne få embeder og etablere sig som landoverklasse. For danskerne selv skete der ikke større ændringer, for dem blev livet og arbejdet ikke synderligt anderledes af, at kongen nu var arvekonge, eller af at de kunne få nye godsejere. I det store og hele må statskuppet dog betegnes som et fremskridt. Et forældet godsejerstyre blev fjernet, et mere effektivt administrationssystem indført. Den sociale

retfærdighed blev ikke større, men vilkårligheden i uretfærdigheden blev mindre udtalt.

I København blev arvekongen hyldet af godsejere, købmænd og gejstlige. Man havde nærglemmt at lade bønderne være med, men i sidste øjeblik fik en eller anden den lyse idé at lade hente et par stykker ind fra Amager. De skulle være det menige folks repræsentanter. Men det skulle man jo ikke have gjort. En af Amagerbønderne gjorde naturligvis skandale ved at råbe: »Gud give han nu får skam, der ikke holder ord, Frederik!« Hvad meningen kunne være, var ingen i stand til at regne ud, og ingen bekymrede sig heller om det.

Bønderne

1550-1790

TIDSTAVLE 1660–1800

- 1665 Kongeloven som »grundlov« for enevælden
- 1667 Hollænderne afstår Manhattan til England
- 1675–79 Krig mellem Danmark og Sverige
- 1676 Griffenfeldt fængsles
- 1677 Slaget i Købe Bugt
- 1682 Frankrig tager Louisiana i Amerika
- 1683 Tyrkisk fremstød mod Wien slået tilbage
- 1689 Declaration of Rights i England
- 1693 Kanton europæisk handelsplads i Kina
- 1700–21 Den store nordiske krig
- 1701–13 Den spanske arvefølgekrig
- 1727 Newton død
- 1740–48 Østrigste arvefølgekrig
- 1748 Montesquieu udsender »Lovenes ånd«.
- 1751 England besejrer Frankrig i Indien
- 1756–63 Den preussiske syvårskrig
- 1756–63 Kolonikrig mellem England og Frankrig
- 1757 England tager Bengalen
- 1759 England tager Canada
- 1762 Rousseau udsender »Samfundspagten«
- 1764 Spindemaskinen
- 1769 Watt tager patent på dampmaskinen
- 1770–72 Struensees styre i Danmark
- 1772–84 Guldbergs styre i Danmark
- 1776–83 Den amerikanske frihedskrig mod England
- 1776 Adam Smith udsender »Nationernes velstand«
- 1781 Forordning om udskiftning i Danmark
- 1784 Cartwrights vævemaskine
- 1788 Stavnsbåndet ophæves
- 1789–99 Den franske revolution
- 1792 Frankrig republik
- 1792 Frankrig i krig med Preussen og Østrig
- 1796–99 Bonapartes felttog i Italien og Ægypten
- 1798 Malthus udsender »Om befolkningsspørgsmålet«

Landsbyen

Gårde og huse lå tæt ved siden af hinanden i landsbyerne. Gik der først ild i eet af de stråtede huse, kunne nemt den hele landsby fute af. Sådan gik det f.eks. i Smerup på Stevns 2. juni 1745. Efter branden klagede smerupperne på herredstinget »ynkeligt og vemodigt, at deres gårde og huse med al deres fattig ejendom var ødelagt af ilden.« Staklerne fik tilladelse til at gå rundt som tiggere, andet kunne der ikke i dette tilfælde gøres for de

brandramte. Ved brand skulle derfor et større alarmsystem sættes igang, der skulle klemtes med kirkeklokken, oldermændene skulle bruge byhornet, og bytrommen skulle røres med kun en stikke. Ildebranden, der truede hele fællesskabets udsløttelse, var den værst tænkelige katastrofe. Fællesskabslivet i de gammeldanske landsbyer kan nu virke uendeligt fjernt. Men måske kommer det os ved alligevel. Det var i hvert fald vores forfædre og formødre, der levede det. Det foregik her, og den tanke er heller ikke utænkelig, at vi måske igen bevæger os mod nye former for fællesskab, og derfor kan lære noget af dem, der levede et fællesskabsliv før os.

Bønderne lavede de fleste ting selv. Smør kærmede kvinderne, som her på kalkmaleriet fra omkring år 1500 fra Vejlbj kirke ved Århus. Djævelen er os hele tiden nær, og især truer han som bekendt kvinderne, der let forlokkes til sladder eller værre dårlighed. Djævelen ødelægger ens arbejde ved den mindste forsømmelighed, eller han stjæler, som her hvor han raner smør.

Her koges der suppe. Jesus' jordiske far, Josef, sidder i stal- den i Betlehem, hvor Jesusbarnet lige er født. Josef er endnu rejseklædt, sin taske har han hængt bag sig, og den varme suppe er nok til barselskvinden. Kalkmaleri fra Elmelunde kirke på Møen fra omkring år 1500.

Når der høstedes var kvinderne med i marken. Konen langer neget op til manden på den højt opstakkede vogn. Kalkmaleri fra Rinkaby i Skåne fra omkring år 1500.

Mandsarbejde. Der tærskes med plejl. Billedet er fra 1903. Det var beregnet til undervisningsbrug, ikke for at vise noget historisk, men arbejdet, som det stadig kunne foregå.

Kvindearbejde. Brødbagning. Også et undervisningsbillede fra 1903.

God gildesskik

Landsbyens leder var oldermændene, han blev valgt for et år ad gangen blandt grænderne (gårdmændene). Sammen med sine stolsbrødre (hjelper) skulle han påtale overtrædelser af byens vedtægter. Han skulle også idømme vider (bøder). Det var nødvendigt, at oldermændene kunne vedtægterne udenad, tit var de nemlig ikke skrevet ned, og desuden kneb det bønderne med at læse. Oldermændene førte byens regnskab, det var indskåret med skurer (hak) i taljepinde, han opkrævede tiende og skat, tilså ildsteder og skorstene, han havde desuden ansvaret for pasningen af by-tyren og by-ornen. Oldermændene kaldte til grandestævne (gårdmandsmøde) en gang om ugen ved at blæse i byhornet eller ved at sende tingstokken rundt fra mand til mand.

Bystævnen, som mødestedet kaldtes, lå midt i byen. Her lå bystenen, som oldermændene stod på, når der var møde. I kreds om bystenen kunne ligge siddesten, en for hver gård. De findes nogle steder endnu. I Valby, der nu ligger midt inde i København, kan man stadig se den tidligere landsbys bystævn, det er en halv snes store sten rundt om et træ. Der skulle være god orden på bystævnen. I de nedskrevne vedtægter fra Ryslinge på Fyn fra 1772 stod der: »På stævnen skal hver mand møde hinanden høfligt. Begyndes klammeri, kiv, bulder, banden, sværgen eller beskyldning om løgn, da bøder hver, som sig forser, 4 skilling.« Men alligevel kunne grandestævne godt ende i slagsmål eller i drab, som det skete i Vester Skerninge på Sydfyn i 1663. Her slog en mand en hegnsynsmand med sin stok, men han fik omgående et hug igen med en stridshammer, og det døde han af.

På grandestævnet skulle gårdmændene træffe de afgørelser om driften af markerne, som fællesskabet nødvendiggjorde. De skulle blive enige om tidspunktet for forårsplojning, hegnssætning, høhøst o.s.v. Stridigheder blev forligte, indbyrdes forhold blev ordnede, græsning blev fordelt, landsbyens hyrder blev sat i arbejde, og var der uenighed om skel, blev markerne rebet (målt). Gårdmændene blev pålagt deres pligter, f.eks. at sørge for hegn. Forsømmelser blev straffet. Det skete på samme måde som i Stavnsholt ved Farum, hvor oldermændene Lars Nielsen skrev om det i sin dagbog: »Den 14. juni 1790 gik vi gærdegang, da blev 3 gærder straffet, ad stykket 16 skilling.« På grandestævnet fordeltes også de sociale byrder over for byens fattige, og landsbyfællesskabets medlemmer sørgede for at slippe af med fremmede tiggere. Det kunne foregå som i Gin-

nerup på Djursland i 1725: Den bonde, der fik stakkelsfjælen, det var en pind med indskårne tegn, skulle age vanføre ud af byen. Kun gårdmændene deltog i grandestævnerne. Kvinder, tjenestefolk eller husmænd havde ikke møderet.

Bøderne brugte man til mægtige gilder, hvor man kunne sætte sig ud over hverdagens knaphed. Oldermændene indledte festen med at takke Gud, han spurgte festdeltagerne, om øllet var godt, han bad skafferne om ikke at skænke bærmen med, og han indskærpede reglerne om gilde og mindede om bøderne for overtrædelser. I Kværnløse ved Holbæk lød de i 1624 således: For at spille øl bødes 1 skilling, for ukvemsord bødes 2 skilling, for at pisse i gildehuset bødes 4 skilling.

Jordens dyrkning

Tæt omkring landsbyen lå et mindre stykke jord, det var toften, som hver gård havde sin del af. Her kunne den enkelte bonde have småcreaturer på græs, eller han og hans familie kunne bruge den som kålgård, d.v.s. som urtehave. Landsbyens store marker var delt i 3 vange, der brugtes i et 3-årigt skifte. Første år dyrkedes byg og havre på den ene vang, rug på den anden, den tredje lå brak til græsning. År for år skiftedes rundt, så jorden ikke blev udpint af ustandseligt at skulle bære den samme afgrøde. Når den lå brak, fik den hvile og gødning fra kvæget. Dette system brugtes på Sjælland, andre steder brugte man andre skifte-måder, men overalt var vangene delt i mange stykker efter jordens art, åse hed de, og de var igen delt i lange, smalle strimler, der kaldtes agre. Hver gård havde en ager i hver ås i hver vang, så den enkelte gårds jord lå adskilt i mange stykker, der kunne være helt op til 100 små stykker. Hver bonde dyrkede sine egne agre, og høstede sit eget udbytte. Jorden var altså ikke fælles, men dyrkningen var det. Det var umuligt, at den enkelte bonde f.eks. kunne lade sin ager ligge brak, når de andre dyrkede byg. Dertil var agrene for smalle, de kunne ikke hegnes ind, og det løsgående kvæg ville ødelægge nabo-agrens afgrøder. Det var tilmed nødvendigt, at såning, høst og plojning blev gjort samtidigt, den enkelte bonde kunne f.eks. ikke bare slippe sit kvæg løs, når han var færdig med at høste, han måtte pænt vente, til alle var færdige. På den måde kunne det nemt blive den langsomste, der kom til at bestemme tempoet. Fællesskabet bestod i dette dyrkningsfællesskab, ikke i fælleseje af jord, bygninger og dyr.

a. Kone og mand med brædspil

b. Der bages

c. Fiskeri

d. Vævning og maling

Fællesskabet er sandsynligvis blevet til, da man engang omkring 1200-tallet holdt op med at bruge arden, der ridsede jorden op, og gik over til at bruge hjulploven, der vendte den. Hjulploven krævede nemlig op til 8 trækdyr og 3 mand til at styre den og dyrene, den kunne med forspand være op til 12 m lang. Brugen af hjulploven tvang bønderne til at hjælpes ad, og fordi den var så lang og derfor svær at vende med, blev det nemmest at lægge markerne ud i de lange, smalle agre. Ydermere blev fællesskabet nødvendigt, da der ikke bare var ny jord at tage af, og den eksisterende jord derfor skulle udnyttes så effektivt som muligt. Det blev derfor nødvendigt, at de dyrkede marker blev hegned ind, så kvæg og svin ikke ødelagde dem. Hegn blev bygget af rafter og grene, det var et så stort arbejde og så materialekrævende, at det ikke kunne gøres af den enkelte bonde alene for hans egen gårds vedkommende. Men dyrkede man jorden i fællesskab, blev hegnsarbejdet overkommeligt, for så kunne man nøjes med at slå et stort hegn om en enkelt stor mark, der rummede de forskellige bønders agre.

Inden og uden for fællesskabet

Landsbyen havde også sine husmænd og indsiddere. Husmændene havde jord af størrelse som en stor have, de havde en ko, nogle får og svin, og de havde græsningsret. Mange husmænd var desuden håndværkere og derfor bedre stillet end mange af gårdmændene. Indsidderne boede i et hus hos en gårdmand, deraf kom navnet. Indsidderne var arbejdsfolk.

Livet gik i ring. Ofte gik det sådan, at unge folk som halvvoksne tjente hos en gårdmand. Når de blev gift, fik de en indsidder-stue, senere kom de til et husmandshus, så kunne de overtage en gård. Og når de blev gamle, blev de aftægtsfolk, så rykkede de igen ind i en indsidder-stue. Da Oluf Kocks datter i Skellebjerg på Vestsjælland i 1702 blev gift, rykkede hun og hendes mand ind på gården »mod at opvarte med arbejde.« Da det blev forældrenes tur til at blive aftægtsfolk, overtog datteren og hendes mand gården, og Gammel-Oluf fik lidt jord at pusle med, »og ellers på begge sider at leve sammen som forældre og børn, høvelig og skikkelig med hverandre.« Selv om det for nogle gik rundt på denne måde, var der dog kraftige sociale skel mellem gårdmandsfamilierne på den ene side og på den anden side husmændene, indsidderne og tjenestefolkene. Stavnsbåndet, der tvang mænd og drenge til at blive i deres fødesogn, tjente godsejernes behov for at holde fast på deres bønder, men det sikrede også gårdmændene mod, at deres tjenestefolk stak af. Og alligevel – landsbyen og menneskene i den var en enhed, gik det galt for landsbyen, ramte det alle, blev høsten god, fik alle fordel af det. Uden for landsbyen var opadtil godsejeren og hans familie, nedadtil tiggerne.

De sultne, pjaltne tiggere var en del af dagligdagen i landsbyen, men de eksisterede uden for fællesskabet. Det var børn, gamle, syge og åndssvage, de var i evig uro på landevejene. I 1600-tallet udgjorde de antagelig ca. $\frac{1}{10}$ af det samlede tal på danskerne. Kom de i større tal til en landsby eller var de syge, så de kunne falde byen til byrde, blev de i hast drevet fra den. Kunne de ikke gå, blev de kørt bort på vogn eller trillebør og læsset af ved den næste landsby. En sådan stak-

e. Børn i sneboldkamp

kels kvinde kom 1679 til Kildebrønne på Sjælland. Præsten forklarede, at »hun blev ført ned til Pilemølle, der døde hun i fæhuset i en krybbe. Ingen kunne komme hende nær for stank, så samme krybbe blev gjort et låg på, i den blev hun lagt i jorden.«

Mænd, kvinder og børn

På gården deltes mand og kvinde om arbejdet, men de havde hver deres at gøre. Markerne og de større dyr havde mændene ansvaret for, men kvinderne deltog i høstarbejdet. Kvinderne passede havestykket lige ved stuehuset. De dyrkede kål, frugt og desuden humle til ølbrygningen, som de også stod for. Bistaderne og honningen passede kvinderne. Malkning var kvindearbejde, hermed fulgte arbejdet med ostsætning og smørkærning. Slagtning var mændenes arbejde, men kødets tilberedning var kvindernes. Det var også kvindearbejde at passe fjerkræet, tillige at tage vare på æg, fjer og dun. Tærskning af kornet var hårdt mandsarbejde. Af det kommer udtrykket: æde som en tærsker. Kvinderne lavede mad og bagte brød. Ved bordet sad manden ned, kvinden spiste stående eller gående til og fra bordet. Kvinderne klippede får, de kartede, spandt, farvede og strikkede. De tilberedte også hør, de vedligeholdte og vaskede tøjet, det var et hårdt og koldt arbejde. Hverken mand eller kvinde kunne undværes. Døde den ene, måtte den anden så hurtigt som muligt finde en ny ægtefælle, så livet kunne gå videre.

De mindste børn tog kvinderne sig af, men fra 4-årsalderen måtte børnene arbejde med, de hjalp deres far og mor og lærte bonde-arbejdet, eller de vogtede gæs og siden de større dyr. Fra 1700-tallet kom der skoler, også ude i landsbyerne. Religion var et vigtigt fag, læsning og regning derimod unyttigt, sagde loven: »Der sigtes alene til at plante i ungdommen den sande guds-frygt, hvortil skrive- og regnekunsten ikke egentlig henhører, men derved tiden kun mere forspildes.« Man lod børnene stave efter katekismen et par vintre, meget mere undervisning blev det ikke til, alligevel fik en del bondebørn lært at læse og skrive. Det kunne forekomme, at velstående bønder førte dagbog for at kunne holde rede på gårdens drift. Men den boglige lærdom blev måske ellers ikke agtet så højt. I Ludvig Holbergs komedie *Erasmus Montanus* nævnes en bonde, der »sad hele dagen og besmurte og krøllede« en Danmarkshistorie. Han blev foragtet, hævder Holberg, fordi han forsømte sin gård på grund af den megen læsning.

Fæstebønderne

Vi er nær ved at glemme, at gårde, huse, marker og hele landsbyen ikke tilhørte bønderne, men en godsejer. Bønderne fæstede en gård, i afgift betalte de – som efterhånden beskrevet – en del af gårdens udbytte, (landgilde), og de ydede gratisarbejde for godsejeren (hoveri).

Bønderne var ufri, de måtte ikke forlade det gods, hvor de var født. Og godsejeren havde ret til at straffe dem. Han kunne uden videre sætte dem i hundehullet, lægge dem i jern, sætte dem på træhesten eller sende dem bort til militærtjeneste. Han kunne kalde dem til sig på godset og

prygle dem dér. Det kunne i lige grad gå ud over mænd, kvinder eller børn, godsejeren kunne lade pisken svirpe over dem, når han red ud, eller lade dem prygle i deres egen stue. Tiest havde en ridefoged til opgave at straffe bønderne. Godsejerinde Frederikke Schack på Giesegård ved Ringsted ville i 1744 have en bonde pryglet, men hun blev bange for de andre bønders truende minner. Hun befalede derfor sin ridefoged at hente bonden i hans hus ved nattetid og give ham et lag tørre hug.

Det kunne forekomme, at bønder blev pisket ihjel, men naturligvis ødelagde de færreste godsejere deres bønder, ligesom de fandt det uøkonomisk at misrøgte deres kreaturer. Der stod i en ridefoged-instruks, som godsejerinde Birgitte Skeel udstedte i 1724 på godset Holmegård på Sjælland: »Findes nogen hovbonde modvillig og genstridig i sit arbejde eller vil han ikke indfinde sig til rette tid, da skal det være tilladt at straffe ham enten med krabask på ryggen, med træhesten eller med hullet, efter loven, alt som forseelsen er til, hvor da skal bruges fornuftig moderation.«

Trods »moderationen« brød bønderne sig ikke meget om at blive pryglet. En bonde på Sjælland overfaldt i 1719 ridefogeden fra Gjorslev, slog ham og råbte: »Du har gjort min far og mor meget ondt i forrige tider, da jeg var en dreng, og fået min mor mange gange til at græde, men nu er jeg en karl og hedder Knud, nu skal jeg betale dig for det, du har gjort.« Men den slags gengæld slap bønderne naturligvis ikke godt fra, det blev altid straffet på det strengeste.

Øksen ved træets rod

Vi ved fra Ludvig Holbergs komedie *Jeppe på Bjerget*, hvad vi skal mene om bonden: Han er en slyngel, en slap karl, en forkuet drukkenbolt, han er ikke uden kærlighed til sine børn, men snu og farlig, hvis han fik magt. Holberg, der selv var godsejer, kunne nok i andet, han skrev, yde bønderne en vis anerkendelse, men han så ikke deres væsentligste sider. Han kendte ikke til deres rige, bildende kunst, eller til deres fine ikke-skriftlige litteratur. Han forstod ikke, at den livsform, som de havde udviklet, sammenholdet i fællesskabet, at den var udtryk for en kultur, der var fuldt så god som hans egen classes. Holberg stod helt uforstående overfor, at den dovenskab og dumhed, som overklassen mente var så indgroet eller næsten medfødt hos bønderne, ikke var andet end

bøndernes gennem århundreder fortsatte kamp mod deres udbyttere.

Der blev endnu i 1700-tallet brændt nogle få herregårde af og slået et par godsejere ihjel, men modstandskampen fik, navnlig i sidste halvdel af 1700-tallet, andre former. Bønderne arbejdede nu langsomt. De indgik aftaler herom og gav bøder til dem, der bøjede sig for godsejerpreset, sprængte akkorden, ville vi sige. Bønderne sendte klager til regeringen, de drog i deputationer til kongen, de sendte skrivelser rundt mellem landsbyerne. Hovarbejderne lavede direkte sabotage under hovarbejdet, de ødelagde høsten eller redskaberne. Bønderne nægtede at overtage fæstegårde, de kom med vilje bagud med landgilden, eller de stak af. Hvor meget af dette, der var kamp, og hvor meget der var almindelig menneskelig efterladenhed, kan ikke afgøres, men en jysk godsejer gav dette billede: »Bønderne var opsætsige, kom med spillekort i lommen til hovtjennesten, overfaldt ladefogderne og stillede ufor-skammede fordringer til godsejerne.« Det blev efterhånden ubærligt for godsejerne at se 100 hovbønder kludre rundt med det, som 10 bønder havde kunnet klare, mens hele flokken sang hovvisen:

»Deres korn skal vi høste, når de siger til, vores eget må vi høste, men ikke når vi vil, vores eget må vi høste i regn og i slud, så at den stakkels bonde kan knap holde ud.

Deres korn skal vi tærsk og rense det i sold, og skaffe det af laden og lofterne fuld, alt det, som ej behøves til herskabets brug, og dette må vi køre til strandkanten ud.

Så snart den stakkels bonde i armoden går, så siger de, han er ret en doven hund, de siger, at han selv have skyld i sin nød, om end han slider og slæber sig selv til død.«

Hele den måde, hvorpå samfundet var indrettet, forekom syg. Men desuden begyndte en anden måde at trænge sig på. Der måtte ske forandringer, det var klart for de klogeste af såvel bønderne som godsejerne.

Byboerne

1550-1850

TIDSTAVLE 1800–1850

1801 Slaget på Rheden i København
1803–14 Krig mellem England og Frankrig
1804 Napoleon kejser i Frankrig
1807 Københavns bombardement
1807–14 Krig mellem Danmark og England
1809 Sverige afstår Finland til Rusland
1812 Napoleons tilbagetog fra Moskva
1814 Norge i union med Sverige i stedet for med Danmark
1814-15 Wienerkongressen
1815 Slaget ved Waterloo
1817 Peterloo-massakren på oprørske engelske arbejdere
1810–25 Syd- og Mellemamerika løsrives fra Spanien og Portugal
1820 Revolution i Spanien

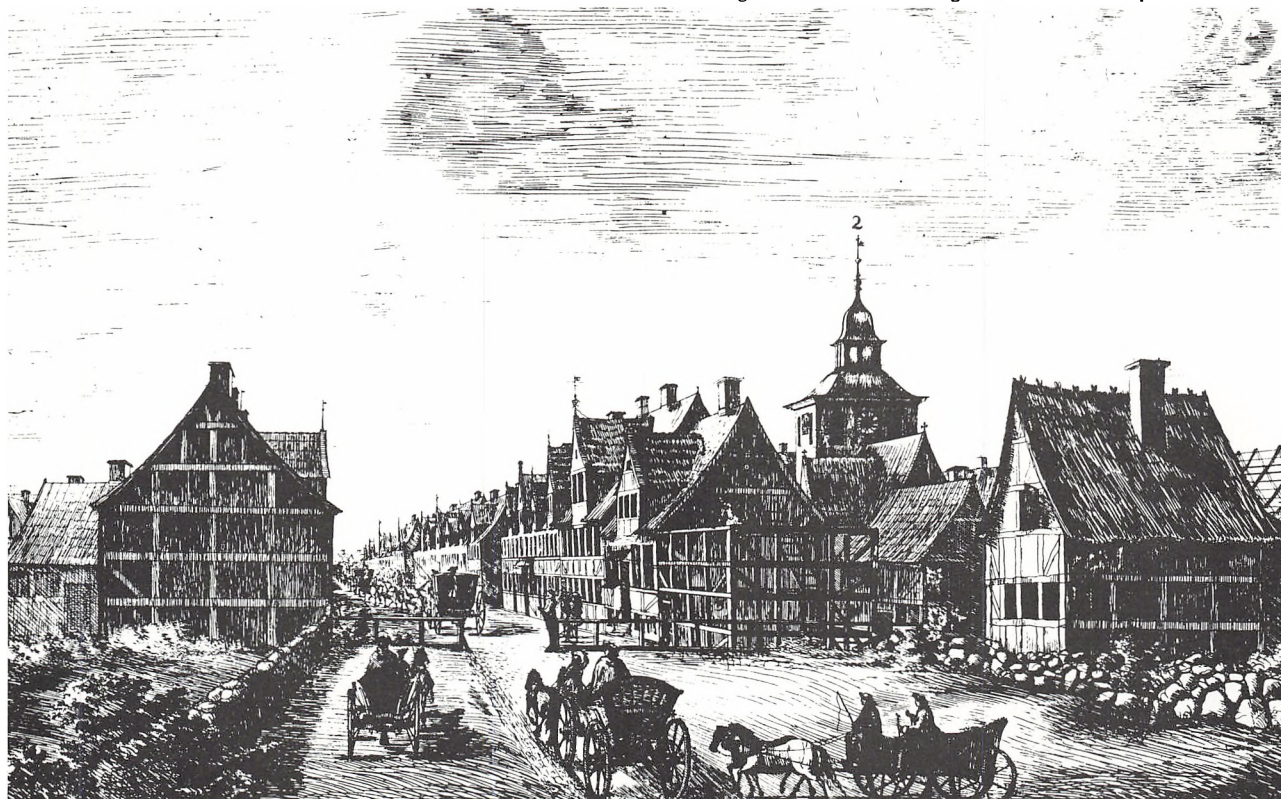
1825 Decembrist-opstanden i Rusland
1829 Grækenland selvstændigt
1830 Jernbane anlægges i England
1830 Juli-revolutionen i Frankrig
1830 Belgiens løsrivelse fra Nederlandene
1834 Arbejder-oprør i Frankrig
1834 Stænderforsamlinger i Danmark
1842 Opiumskrigen tvinger Kina åbent for europæisk handel
1848 Det kommunistiske manifest udsendes
1848 Februar-revolutionen i Frankrig, Italien, Tyskland
1848 Arbejder-opstande i England
1848–50 Treårskrigen mellem Danmark og Tyskland
1848 Den grundlovgivende rigsforsamling i Danmark
1848 Louis Napoleon præsident i Frankrig
1849 Den danske grundlov

Danske byer

Byerne i Danmark var ikke store. I 1762 havde købstæder som f.eks. Kalundborg, Nyborg,

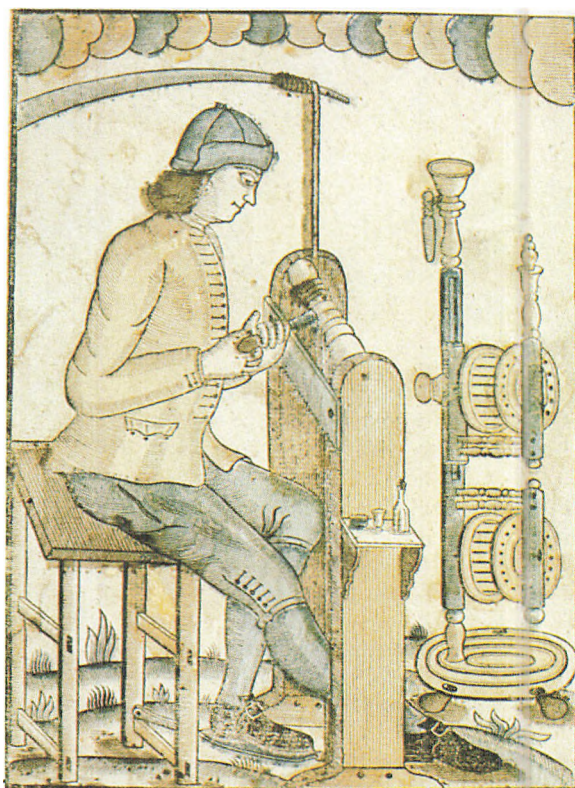
Svendborg og Skagen ca. 1000 indbyggere. Noget mindre byer som Vordingborg, Skelskør, Rudkøbing og Bogenese havde ca. 500 indbyggere. Al-

Ringsted i 1747 med bindingsværkshuse under opførsel.

To danske håndværkere fra 1767, en snedker og en drejer.

Københavnske luder med en kunde, en tarveligt klædt mand, sikkert en »sjover«, d.v.s. en daglejer. Stik fra 1808.

I slutningen af rækken af købstæder kom stakkels Saksøbing på Lolland med kun 272 indbyggere. De fleste af byerne var købstæder. Dette betød, at byerne af kongen havde fået tildelt købstadsrettigheder: Eneret til handel og udøvelsen af de fleste håndværk i byen og dens omegn, ret til eget styre og eget retsvæsen. Byernes næringsliv var ikke blomstrende sammenlignet med forholdene mange steder ude i Europa. Så sent som i året 1735 var der i en købstad som Varde ikke andre handlende og håndværkere end 14 skomagere, 7 skræddere, 8 garvere og remsnidere, 4 farvere, 11 andre håndværkere og 4 købmænd. Om de fleste af disse Varde-borgere gjaldt, at landbruget var deres vigtigste indtægtskilde: »Deres højeste håndtering består af en ringe agerdyrkning og avling,« sagdes det i en samtidig indberetning. Det blev i den samme indberetning sagt, at de fleste af indbyggerne var »ganske fattige«, og at Vardes handel ikke var andet end en smule købslåen om de simpleste varer med omegnens bønder. Sådan har det været de fleste steder, men der var dog også større byer. Odense, Ålborg, Helsingør og Århus nåede indbyggertal på omkring 4-5000 i løbet af 1600-tallet. København blev til en storstad med omkring 30-40.000 mennesker, dels fordi det var en stor handelsby, dels på grund af tilstedeværelsen af administrationen, hoffet, hæren og flåden.

Små søvnige steder

Småbyerne har med deres lave stråtækte huse og stalde mest af alt lignet større landsbyer. Nogle steder var gaderne brolagte, andre steder var de kørt og gået til dynd, så man kunne risikere at stikke i til knæene. Gadelys var der sjældent noget af, højst lyste en enkelt søvnig lygte foran byens rådhus. Byboerne måtte famle sig frem gennem dynger af skidt og møg, og det blev ikke bedre af, at borgerne lod deres svin og andre husdyr gå løse på gaden. Det var et stadigt problem at holde dyrene ude fra kirkegårdene. I Assens f.eks. forbød byens borgmestre og råd i 1673, at dyrene gik løse på grund af »den store uskikkelighed, som sig pådrager på kirkegården, hvor svin ganske oproder de dødes grave, ja endog går ind i kirken.« Det hjalp dog ikke, forbudet blev uden virkning gentaget igen og igen, i Assens som i andre byer.

Der var ikke meget i de danske byer, der kunne imponere folk fra det store udland. En hollænder, der i 1674 besøgte Odense, der var en af landets største byer, fandt »gader og huse smudsige, skidne og hæslelige.« Det forbløffede den

gode hollænder, at man ikke kunne få vin på noget værtshus eller købe det hos nogen købmand. Kun på Løveapoteket havde man denne sjældne vare.

Om natten gik vægteren sin tur gennem gader og stræder. Hans hovedopgave var at være brandvagt, men han var også politibetjent. Hver time sang han sit vægtervers. Man kunne høre, at han var vågen, og samtidig fik man at vide, hvor meget klokken var.

»Om du vil tiden vide,
husbonde, pige og dreng,
da er det på de tide,
man følger sig i seng.
Befal dig herren fri,
vær klog og snild,
vogt lys og ild,
vor klok er slagen ti.«

Indenfor puttede borgerne sig godt ned i alko-verne. De danske byer var små søvnige huller, præget af stilstand eller direkte tilbagegang. Tallet på døde var bestandig højere end tallet på nyfødte. Uden den stadige tilvandring af nye mennesker fra landet eller udlandet ville bybefolkningen derfor dø ud.

Fattige og krøblinge, der modtager almisser. Kalkmaleri fra Over Dråby kirke i Hornsherred fra omkring år 1450.

Danmark var en betydende krigsmagt til søs. Lige til 1864 var den danske konges flåde en stærk magtfaktor i europæisk politik. Her er et dansk krigsskib fra omkring år 1620. Flådens mandskab blev tvangsudskrevet eller direkte indfanget blandt underklassen af fiskere og sømænd i købstæderne i Danmark eller Norge.

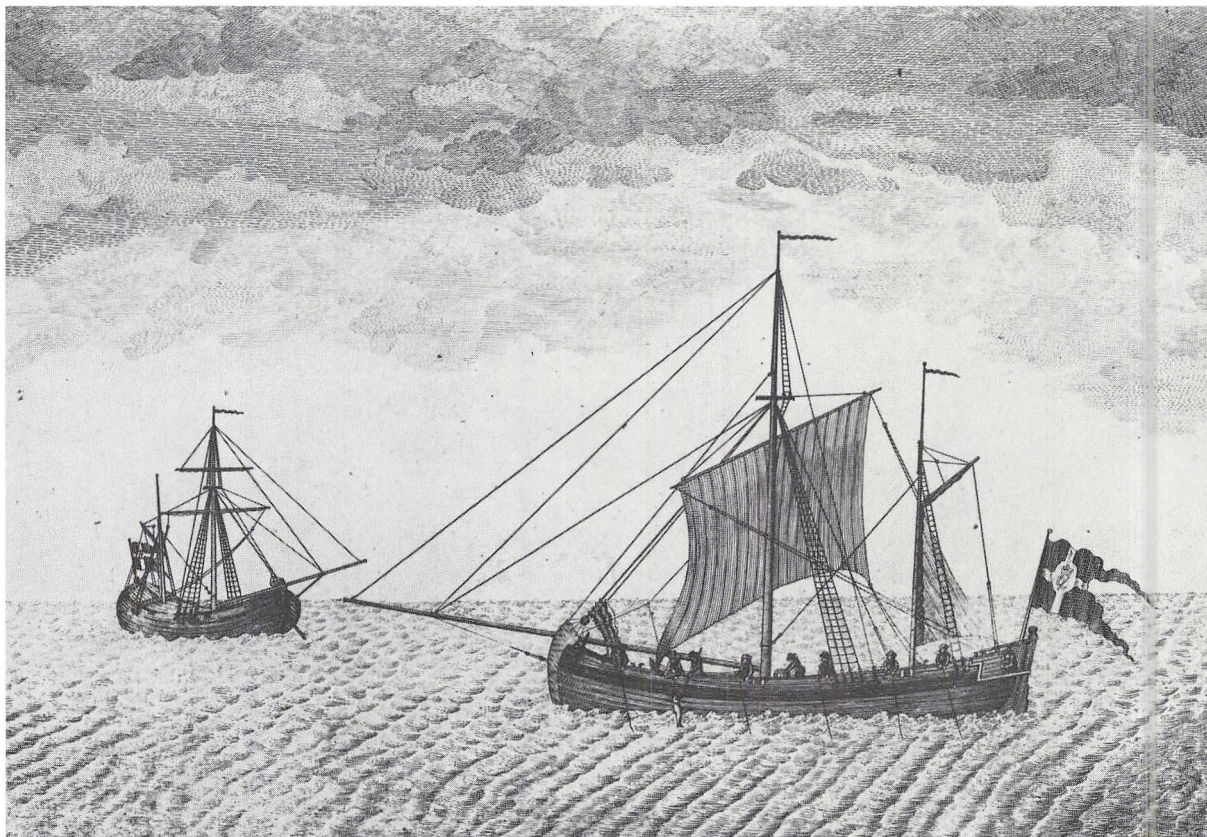
Danske fiskebåde på torskefiskeri under Islands kyst omkring år 1780. Der fiskes med line, ikke med net.

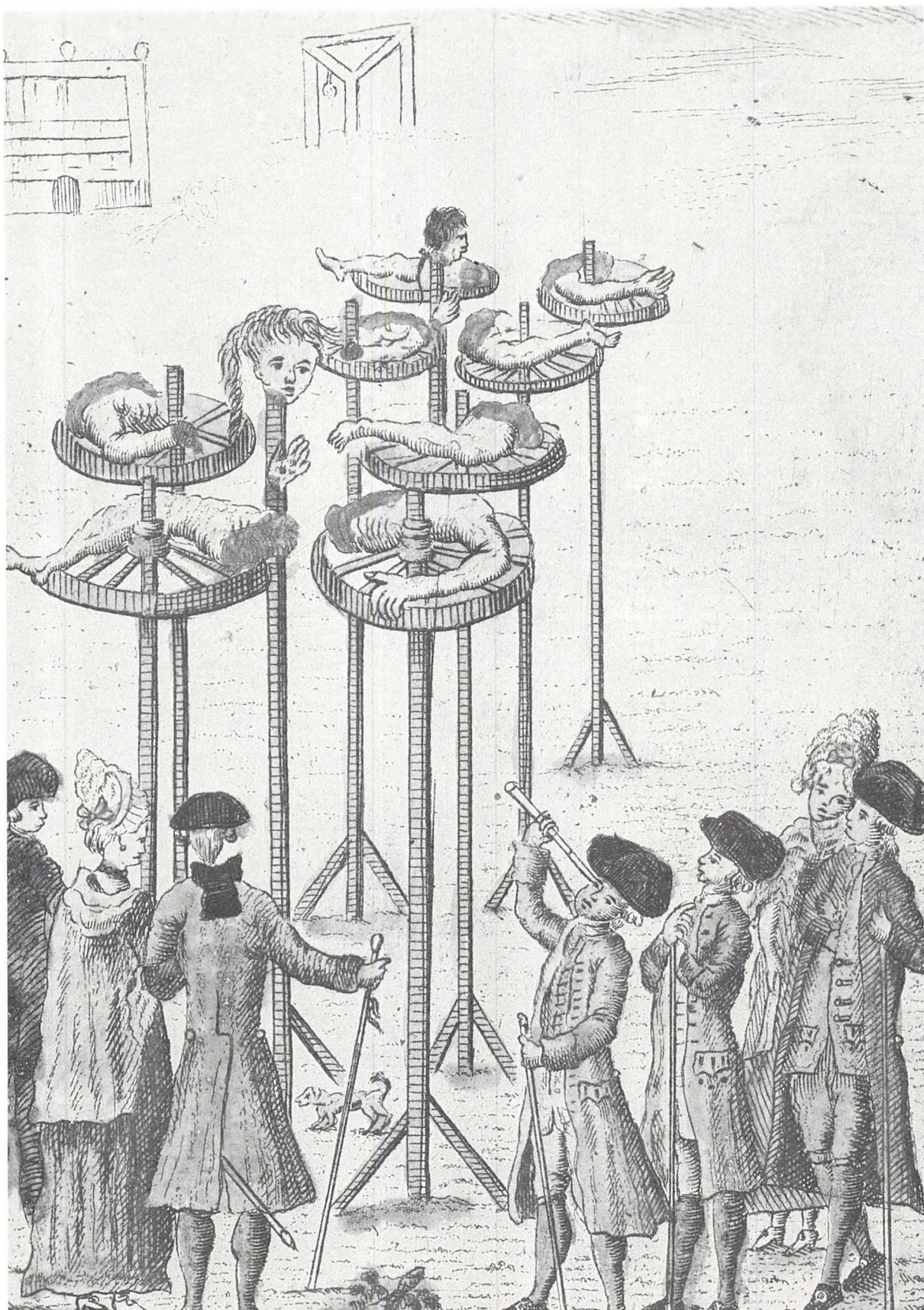
Byens vise fædre

Byerne havde ifølge købstadsrettighederne en form for selvstyre, men rigtignok kun på den måde, at byrådet blev valgt af en lille gruppe af byboerne. Rådet bestod af to borgmestre og et antal rådmænd. Borgmestrene blev valgt af rådmændene. De igen blev valgt af de byboere, der var selvstændige købmænd eller håndværksmestre. Normalt var det kun byens overklasse af købmænd, der kunne vælges. Håndværksmestre var i de lidt større byer ikke fine nok til at kunne vælges ind i byrådet, men de kunne blive valgt ind blandt »de 24 mænd«, der var en slags baggrundsgruppe for rådet.

Valgene til byrådet skulle bekræftes af kongen. Det udviklede sig i 1600-tallets slutning til, at borgmestre og råd blev kongelige embedsmænd, der blev udpeget af kongen. Han udpegede dem dog fortsat blandt byens overklasse. Ved siden af byrådet fandtes en byfoged. Oprindeligt var han kongens tilsynsførende med bystyret. Desuden var byfogden dommer og politimester, men senere overtog han mange af byrådets opgaver.

Byrådet var også en domstol, der på rådhuset i rådstueretten dømte i sager angående forretningsstridigheder eller anden form for uenighed mellem borgerne. Byfogden derimod dømte under åben himmel på bytinget i straffesager. I

Struensee. I årene 1770-72 forsøgte tyskeren Johann Struensee som dansk statsminister at forbedre på det forældede ene-vældige statssystem. Men Struensee var for tidligt ude. Enevælden kunne ikke laves om eller afskaffes oppe fra. Først måtte grundlaget ændres, hvilket påbegyndtes med en æn-

dring af ejendomsforholdene på landet, landboreformerne, nogle årtier efter Struensee. Her ligger Struensee på hjul og stejle til fornøjelse for de hoffolk, han havde forsøgt at berøve magten.

Slaget på Rheden. Under Napoleonskrigene mellem England og Frankrig forsøgte Danmark en neutralitetspolitik, som skulle sikre danske storkøbmænds handel med de krigsførende. Men denne handel var især til fordel for Frankrig. England angreb derfor Danmark; den 2. april 1801 blev dele af den danske krigsflåde ødelagt ud for København i slaget på Rheden.

Handelen med varer fra kolonierne var det vigtigt at fremme mest muligt, både af hensyn til de storkøbmænd, der investerede i den, og af hensyn til staten. Billedet her viser et salgsfremstød i 1724 for varer fra Grønland. Et optog af både sejlede gennem Københavns kanaler, i spidsen var en admiral, på nogle af bådene var der orkestre. På de efterfølgende både var der ophængt grønlandske varer eller billeder af dyr og ting i Grønland. Højdepunktet var to rigtig levende grønlandere, Pock og Keperock, i deres kajakker.

Københavns bombardement. England ville i 1807 sikre, at den danske flåde ikke blev brugt af Frankrig. Da regeringen ikke ville udlevere flåden, blev København 2.-5. september 1807 bombarderet med kanoner og brandraketter, et af verdens-

historiens første bombardementer mod en civil bybefolkning. Flere tusind mennesker blev dræbt eller såret, hele kvarterer brændte, og englænderne tog flåden. Billedet er set fra Christianshavn over Langebro.

Varde f.eks. holdt man i februar 1665 ting på torvet, men skriveren anførte også i sin tingbog, at han for kulde dårligt havde kunnet holde på pennen, og at det var sneen, der var skyld i, at blækket var løbet ud. Tilliden til overklassen som bystyre og domstol kunne være begrænset blandt de menige byboere. I Køge i 1637 blev en borger ved retten frikendt for straf, selv om han åbenlyst havde beskyldt en borgmester for bestikkelse. Om byfogden i Sæby sagde man i 1730, at han bedrog i retten og bystyret, »så hans egne børn har alle de midler og den handel, som er udi byen, og de andre borgere ej har salt til et æg, videre end han og hans børn ville unde dem.«

I middelalderen havde købstæderne haft hver deres eget retssystem og særlige love. Enevælden, der jo var indført i 1660, søgte at centralisere styret i landet og at gøre forholdene mere ensartede. I 1683 udstedtes i overensstemmelse med disse bestræbelser Christian 5.s Danske Lov, så der kunne dømmes ens over hele landet. Retfærdigheden ved domstolene blev ikke nødvendigvis større med indførelsen af Danske Lov, men vilkårligheden blev mindre.

Rådets andre opgaver ud over at være domstol var skatteopkrævning, tilsyn med borgervæbnin- gen, brandvæsenet, fattigvæsenet og skolen. Sidst men ikke mindst skulle rådet regulere næringsli- vet ved at føre tilsyn med havnen og handelen, med den ugentlige torvehandel og det halvårige marked. Rådet skulle fastsætte priserne på varer og håndværkernes arbejde, heraf flød fordele for købmændene i bystyret.

Bybefolkningen

Bybefolkningen var i hovedsagen delt i 4 sociale grupper:

1. Købmænd.
2. Håndværkere.
3. Tjenestefolk, arbejdere, fiskere og sømænd.
4. Fattige.

De to første grupper var de egentlige borgere, familiernes mandlige overhoved havde borger- skab, d.v.s. ret til at drive handel eller håndværk på byens område. Til de 4 hovedgrupper kom præster, degne, lærere og andre embedsmænd,

der hørte til de to første grupper, og soldater, der hørte til den tredje.

Stodderkongens tropper

De blinde, de gamle, invaliderne, de prostituerede, de forældreløse børn, de afdankede soldater, de brændmærkede, sigøjnerne og mange flere udgjorde de fattige. I tal var de omkring 10% af bybefolkningen. Sommetider var der flere af dem, for de fattige var også de arbejdsløse. De levede af tiggeri og almisser. Der blev samlet ind til dem i kirkerne. Nogle få af dem fik seng, mad og godt med prædikener i »hospitalerne«, det var private fattighuse, hvoraf mange var grundlagt før reformationen. Megen hjælp var der dog ikke at hente. Gav dårlig høst hårde tider, eller var vinteren streng, så hørtes »megen skrigen for dørene, såsom brødet blandt fattige folk såre formindskedes«, som en borger noterede i Odense i 1661.

Man var helst fri for disse plagsomme tiggere. Mange var uhyggelige at se på med deres åbne sår. Navnlig var det vigtigt, at gravide kvinder ikke kom til at se dem, ellers tog fostret skade, troede man. For at holde skik på de fattige havde man en stodderkonge, en fattig mand med gode kræfter i behold. Han uddelte pladser at tigge på, jog udenbys tiggere væk og førte gerne et voldsomt regimente. Stodderkongen havde sit eget værdighedstegn, f.eks. en flot rød uniform med silkebesætning.

Gerne, madam!

De ufaglærte arbejdere var daglejere. De måtte tage, hvad der bød sig til af arbejde, f.eks. med losning og ladning af skibe i havnen. Der var ikke mange ufaglærte arbejdere, de kom først med industrien. Men i alle havnebyer var der mange sømands- og fiskerfamilier. I Nibe var der i 1720 ca. 320 husstande. Af dem levede de ca. 85 familier af fiskeri, ca. 80 familier levede på anden vis. Om resten skrev man: »Der findes her foruden over 150 fattige familier. Disse nærer sig af at tjene hos fiskerne, deres hustruer af at gøre ved sild i saltboderne, deres børn går i fjorden at tigge sild og tigger for dørene. Imellem fiskeriet binder disse fattige folk garn og bøder de i land tagne garn.« Men Nibe var før forureningen af Limfjorden også i usædvanlig grad en fiskerby.

Der var mange tjenestefolk i byerne. Velhavende folk holdt tjenestepiger, tjenere, gårds-

karle og kuske, måske også amme og huslærer til børnene. Holberg ålede den københavnske overklasse for dens brovten med opvartere, bærestole og lakajer. Hos nogenlunde velstående håndværkere var der som regel et par tjenestepiger, det forekom ofte, at der fandtes en tjenestepige hos folk, som kaldes fattige. Tyendelønnen var da også nogle steder kun husly og kost, og hvor den var penge, kunne det knibe med betalingen. »Fort på døren, din taske!«, siger Magdalone i en af Holbergs komedier, men Pernille svarer: »Gerne, madam, men I må vide, at jeg har to års løn til gode.«

De zünftige

Murer Hans Pedersen lagde i 1664 sag an i Assens mod to kolleger. De havde kaldt ham en fuser, en beskyldning, som både var æreskrænkende og ødelæggende for Hans Pedersen i hans næring. Hans Pedersen anførte ved retten, at de to kolleger godt vidste, at han var udlært, og havde været hos »fornemme, vel erfarne og berømte murer-mestre både her i landet og udenlands.« I hver købstad var håndværkerne samlet i laug. Her vogtede de nidkært over deres eneret til deres fag. I lauget indgik de aftaler om deres forretninger, bestemte hvor mange mestre, byen kunne have og passede på fagets traditioner. Rige laug havde egne huse, fattigere laug mødtes hos laugets oldermænd, men selv små laug havde værdifulde og smukke genstande af sølv, som brugtes ved laugsceremonierne.

Lærling var man i op til 9-10 år, så blev man som svend optaget i laugets under store højtideligheder. Den nybagte svend gik på valsen, d.v.s. han rejste rundt i Europa med sit håndværk. Faget kunne jo udøves overalt. Og ydermere havde svenden lært »zünften« d.v.s. de mystiske tegn og gerninger, der overalt, hvor han kom frem, viste, at han hørte til faget. Når svenden kom hjem, gik han i tjeneste hos en mester og boede hos ham og hans familie, spiste ved mesters bord sammen med familien og eventuelle andre svende og lærlinge. Siden blev svenden selv mester, der var nemlig ikke mange flere svende end der var mestre, så oprykningen var nogenlunde sikker. Først nu kunne svenden selv stifte familie, en svend måtte helst ikke være gift.

Der var et stærkt sammenhold i laugene. Laugsmedlemmernes sammenhold og forpligtelse til at hjælpe hinanden gav social sikkerhed. Den automatiske oprykning fra svend til mester hindrede, at der opstod større modsætninger mel-

lem mestrene som arbejdsgivere og svendene som arbejdere.

Købmandsgården

Ved håndværk kunne ikke tjenes de helt store penge, indtægten kunne kun komme fra, hvad mester selv og hans par svende kunne producere. Købmanden derimod kunne handle med, hvad både bønder og håndværkere frembragte, købmanden havde derfor mulighed for større indtægter. Købmand Rasmus Øllgaard i det fattige Varde f.eks. startede på næsten bar bund. Da han døde i 1770, ejede han ejendomme i Varde, en herregård, noget andet jordegods, et rigt indbo og en stor kontant formue. Købmændene var byernes overklasse, lige som godsejerne var det på landet. Men mulighederne for både fremgang og fald var større for købmændene.

Købmandsgården var et stort foretagende med pakhuse, stald, lagerpladser, boliger til købmandsfamilien selv og dens tjenestefolk i huset og handelen, og selve kramboden. Fra sit kontor ledede købmanden sin forretning, han modtog skyldnere og kreditorer, han købte og solgte, så på vareprøver, gav ordrer til sine skippere, førte regnskab. Eller også førte købmanden fra kontoret sine embedsforretninger som tolder eller rådmand eller hvilket andet embede, han nu fandt det fordelagtigt for sig selv og nyttigt for almenheden at forene med sin egen forretning. Købmændene udførte varer som korn, kød og andre landbrugsvarer navnlig til Norge og Østersøhavnene. Varerne, de indførte, var især isenkramvarer, klæde, salt, tjære, vin og tobak, der kom fra lande som Tyskland, England, Holland og Frankrig. De danske købmænd handlede både på eget eller fremmed skib. Nogle købmænd drev desuden virksomhed som pengeudlånere, banker fandtes jo ikke.

Matadoren

Danmark havde foruden Færøerne, Island og Grønland kolonier i Indien, Afrika og Amerika. Store penge kunne tjenes på kolonihandel, på statsleverancer eller som embedsmand. Og helt store penge kunne tjenes, hvis man kunne få held til at kombinere disse 3 dele. Et lysende eksempel var H.C. Schimmelmänn, en østtysk købmands-søn, der først tjente sig en kæmpeformue som leverandør af krigsmateriel til Preussen. Schimmelmänn kom til Danmark i 1782. I kraft af sine penge og sit talent for handel og finansvæsen blev

han gjort til dansk finansminister. I denne egenskab solgte han billigt til sig selv Hellebæk geværfabrik og statens sukkerplantager på de vestindiske øer. Desuden købte han et sukkerraffinaderi i København og Lindencborg gods i Jylland. I forvejen havde han nogle godser i Holsten. Schimmelmänn lod nu hovbønderne på godserne producere fødevarer, bondekvinderne og deres børn satte han til at spinde bomuldstøj. Med levnedsmidlerne fodrede han arbejderne på geværfabrikken og sukkerraffinaderiet og slaverne på plantagerne i Vestindien. Bomuldstøjet og geværrerne fra fabrikken i Hellebæk lod han gennem sit slavehandlerkompagni sælge i Afrika, værktøj fremstillet på geværfabrikken blev brugt på plantagen. I stedet for bomuldstøjet og geværrerne fik han slaver, som på slavehandlerkompagniets skibe blev sendt til Vestindien. Her solgte han dem, eller han lod dem arbejde på sine egne plantager. På plantagerne blev der lavet rom og rå-sukker, som han lod færdiggøre på raffinaderiet i København. Rommen solgte han til arbejderne i København, til sine bønder, eller gennem slavehandlerkompagniet i Afrika, hvor han fik slaver i stedet og så videre. Maskinen, der hang endnu mere sammen, end det her er nævnt, kørte rundt, og Schimmelmänn blev ikke alene en af de rigeste mænd i Europa, kongen gjorde ham også til ridder af Elefanten og greve.

Samfundsordenens ændring.

En Schimmelmänn kunne dukke op, men som helhed var den danske handel alligevel ubetydelig. Der blev i Danmark under den feudale samfundsorden med dens fæstegårde og med uvillige hovbønder ikke produceret nok. Og varerne var også for dårlige. Der var plads til enkelte stor-købmænd, men ikke til en handel, som satte større mængder arbejde igang, eller som ændrede på samfundet og dets almindelige fattigdom.

Endnu snuede borgerne, men landbrugsreformerne stod for døren. Med dem ændredes også byerne.

Landboreformerne

1790-1850

Afsættet til det store spring

I 1700-tallet var dansk økonomi i krise. Landbruget, der var det eneste betydningsfulde erhverv, gik dårligt. Det var ærgerligt, for ude i Europa var der krige. Høstudbyttet gik tabt, mens soldaterne sloges. Og i England var der nu store byer, som skulle forsynes med fødevarer ude fra. Der var derfor gode markeder for danske landbrugsprodukter, altså var der fine fortjenstmuligheder. Men fortjenesterne kunne desværre ikke hentes hjem, og det var fordi landbruget producerede for lidt. Det skyldtes arbejdskraften. De pokkers bønder, mente godsejerne, kunne hverken med det gode eller det onde drives til at bestille mere end lige nok til at holde liv i sig selv og aflevere en smule afgifter. Og det var ikke godt for godsejerne, der var afhængige af bønderne. Hvert måltid, godsejerne spiste, hvert stykke brokade, de bar, kom jo fra bøndernes arbejde. Og nu blev bønderne tilmed mere obsternasige. Noget måtte gøres: Den lille gruppe af energiske godsejere, som i sidste del af 1700-tallet havde magten i landet, gennemførte derfor en række gennemgribende ændringer i samfundet. Det var de ændringer, som tidligere blev kaldt bondefrigørelsen, men som vi nu mere nøgternt kalder landboreformerne. Disse ændringer er noget af det mest betydningsfulde, der er sket i danskerne historie. For de blev nemlig afsættet til det store spring ind i industrialismen. Gennem bøndernes og landarbejdernes arbejde efter reformerne skabtes den kapital og frigjordes den arbejdskraft, som blev forudsætningen for industrialismen, dermed for det liv, som vi nu lever.

Jens Henriksen bliver fæstebonde

Endnu under det gamle system blev ungkarl Jens Henriksen i 1787 fæstebonde i Risby hos godsejer Wiimh, der ejede Lundbygård nær Vordingborg. Jens Henriksen måtte forpligte sig til en hel masse, før han fik sin fæstegård: Han skulle love at holde Guds, kongens og godsejerens love, godsejeren skulle også have landgilde, og der skulle forrettes hoveri på herregårdsmarken. Yder-

mere skulle Jens Henriksen gifte sig med den forrige fæsters enke. Jens Henriksen holdt det hele. Og Wiimh fik troligt hvert år sin landgilde, nemlig $2\frac{1}{8}$ tønne af rug, byg og havre plus et lam, og Jens eller hans karl arbejdede ca. 200 dage om året som hovbønder på Lundbygårds marker. Kornet og lammet gav Wiimh en årlig indtægt på ca. 15 rigsdaler, de 200 dages hoveri havde en værdi af ca. 30 rigsdaler.

Jens Henriksen køber sin gård

Sådan var det for Jens Henriksen, og sådan var det for de fleste fæstebønder. Men i slutningen af 1800-tallet gennemførtes landboreformerne, og bønderne fik mulighed for at købe deres gårde. Vi har en øjenvidneskildring af, hvordan det gik for sig, da en fynsk godsejer solgte sine fæstegårde til sine bønder:

»Godsejeren sidder med sine ben stukket ind under bordet og taler til den enkelte bonde, der ydmygt med huen i hånden nærmer sig det nådige herskab, mens de andre stod ude i gården.

»Nå, Lars Ibsen, skal du have din gård i dag?«

»Ja, når husbond ikke vil holde den for dyr.«

»Ja, hvad vil du give?«

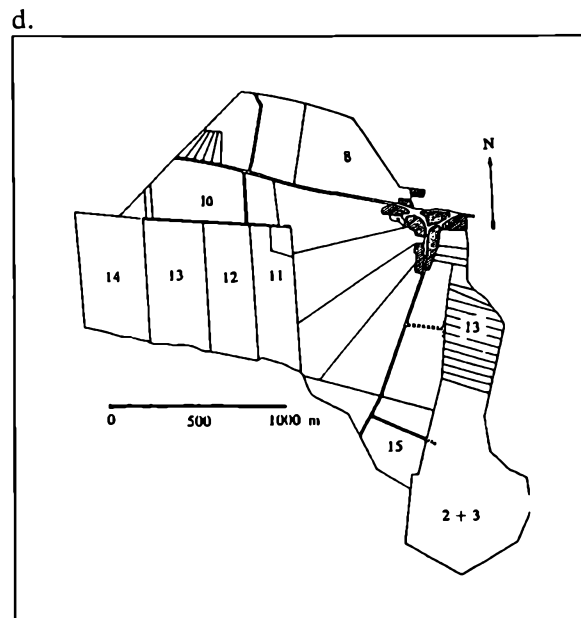
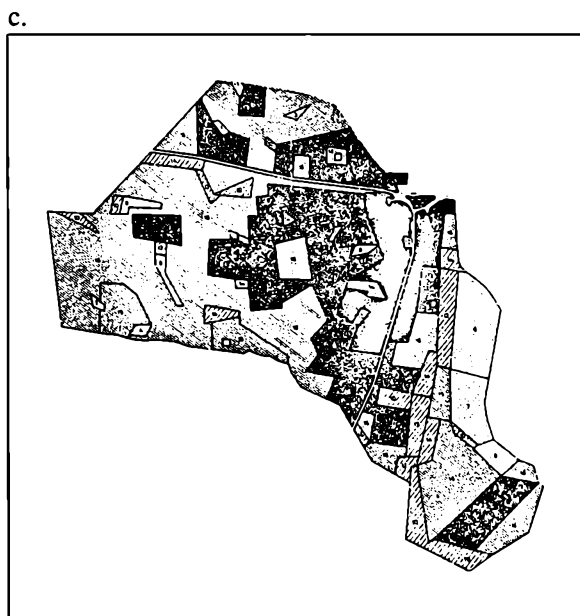
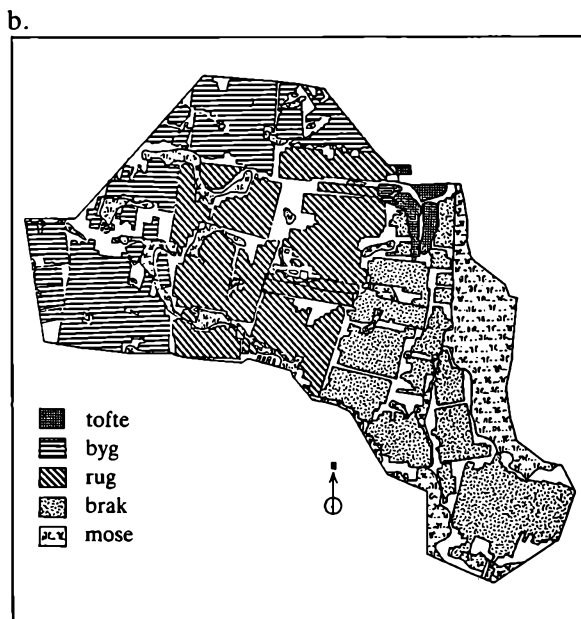
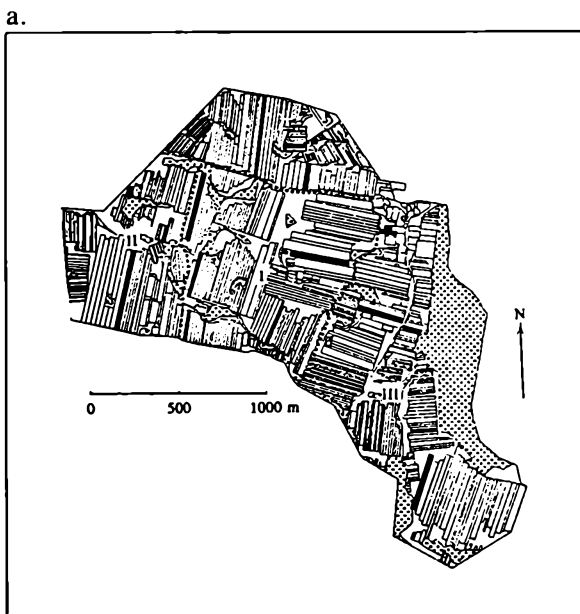
Når nu bonden nævner en sum, begyndte godsejeren at bande og skælde.

»Din kæltrung, din slyngel, din æsel. Du skal aldrig få din gård at købe, om du så ligger på dine knæ og med dine blodige tårer tigger mig om det. Før du skal få gården, da skal satan dreje mine fingre og rive dem af mig led for led. Din topmålte æsel, du skal forblive hovbonde din hele levetid og din søn og sønnesøn til evig tid.«

Når nu bonden på sine hosesokker og med sin klemte hue mellem hænderne sjokkede hen til døren og tog i den, sagde godsejeren i en noget roligere tone:

»Nå, nå, min gode mand, kom nu og lad os snakke om det. I har heller ikke nødtigt at være så kort for hovedet.«

Manden gik nu tilbage, og to minutter efter solgte godsejeren gården til ham for en lignende pris trods alle djævelpåkaldelser. På denne måde solgte han Lumbys 15 gårde og Tårups 15 på en

Landsbyen Sønder Vestud på Møen før og efter landboreformerne.

a) Sønder Vestuds tre vange i 1682, mærket med romertalene I, II og III. I vangene ses agrene som smalle strimler. De agre, som dyrkedes fra gård nr. 13, den senere Dalmosegård, er tegnet op med sort.

b) Sønder Vestuds jorder, og hvad der dyrkedes på dem i året 1682.

c) Kvaliteten af Sønder Vestuds jorder i 1804. Jo mørkere farve, jo bedre jord.

d) Udskiftningskort over Sønder Vestud fra 1804. Dalmosegård er matrikel nr. 13, gården har ud over sin hovedparcel

mod vest i landsby-jorden også fået en strimmel af mosen mod øst, der også er mærket med tallet 13.

Sønder Vestud kortene er gengivet efter Aage H. Kampp: Sønder Vestud, Geografforlaget, 1977.

dag. Prisen varierede fra 2800 til 2400 rigsdaler.»

I 1798 kom landboreformerne også til Vordingborg-kanten. Godsejer Wiimh ville nu sælge $\frac{3}{4}$ af fæstegården til Jens Henriksen for 1100 rigsdaler. Men pengene havde Jens Henriksen ikke. Han skulle derfor over 6 år afdrage 300 rigsdaler og betale årligt 39 rigsdaler i rente. Derefter lod Wiimh 800 rigsdaler stå i gården til 4 procent, d.v.s. til en ydelse af 32 rigsdaler årligt. Fæstegården havde givet Wiimh ca. 45 rigsdaler årligt, $\frac{3}{4}$ af den ca. 34 rigsdaler. Nu solgte Wiimh disse $\frac{3}{4}$, ind fik han de første 6 år 39 rigsdaler årligt, 5 mere end før. *Plus* over 6 år en kapital på 300 rigsdaler. Derefter fik han 32 rigsdaler årligt, kun 2 mindre, end da gården var fæstegård, *plus* at han fik renteindtægten af 300 rigsdaler.

Wiimhs regnskab

Vi kan nu prøve at opstille godsejer Wiimhs indtægts-regnskab, som det under de forskellige faser så ud for den gårds vedkommende, som Jens Henriksen først fæstede og siden købte $\frac{3}{4}$ af:

1787–98		$\frac{3}{4}$ af gården 1787–98	
Landgilde årligt	15 rd.	Landgilde årligt	11 $\frac{1}{4}$ rd.
Hoveri årligt	30 rd.	Hoveri årligt	22 $\frac{1}{2}$ rd.
I alt årligt	45 rd.	I alt årligt	33 $\frac{3}{4}$ rd.

Wiimhs indtægts-regnskab for de $\frac{3}{4}$ af gården blev, efter at han havde solgt den til Jens Henriksen:

1798–1803		1803–	
Renter årligt	39 rd.	Renter årligt	32 rd.
Afdrag årligt	50 rd.	Forrentning af 300 rd. til 4 % =	12 rd.
I alt årligt	89 rd.	I alt årligt	44 rd.

Udbyttet på 300 rigsdaler kunne Wiimh investere i modernisering af sit gods. Nogle af de 39 og senere 32 rigsdaler kunne han som før leve af, for resten kunne han hyre landarbejdere, der var nødt til at arbejde mere effektivt, end Jens Henriksen havde gjort det som hovbonde.

Den ny arbejdskraft

Det var en fin forretning, Wiimh havde gjort, og med ham alle de godsejere, der solgte deres fæstegårde. Hovbønderne havde været umulige, skrev en godsejer: »Dovenskab, dumhed og liderlighed« havde været deres karakter. »Løgne, bedragerier og tyverier mod deres øvrighed og imellem sig selv indbyrdes beskæftigede deres sjæle. At gøre intet eller ondt var deres tidsfor- driv, at drikke, æde, spille og slås var deres for-

nøjelse.« Det havde simpelthen ikke været muligt at få dem til at arbejde: »Når de skulle forrette hoveriarbejde, så brugte de tre-, ja fire-dobbelt mere tid, redskab og folk, end dertil kunne behøves.«

Nu derimod med husmænd eller daglejere gik det som en lyst. Et arbejde, som med hovbønder havde krævet 60 mand og 30 hestevogne, kunne nu klares af 12 mand og 6 vogne. Godsejerens udbytte steg med 96 procent, og det var ikke noget særsyn, for desuden steg priserne på landbrugsvarer ude i Europa.

En ny tids bonde

Men den nyslåede gårdejer Jens Henriksen havde også gjort en god forretning, lige sådan de andre henved 60.000 familier, der efterhånden købte deres gårde: Sagen var, at gårdene efterhånden også blev udskiftet af landsbyfællesskabet. Driften i fællesskab hørte op, og hvor en gårds marker før havde ligget som smalle strimler mellem de andre gårdes, blev jorden nu samlet, ofte blev gårdens bygninger flyttet bort fra landsbyen og

ud på den åbne mark. Udskiftningen tog fart efter 1781, da regeringen yderligere støttede den med nye bestemmelser, i 1837 var kun 1 procent af gårdene stadig i fællesskab.

Resultatet forbløffede, da man sidst i 1700-tallet beskrev den nye bondetype: »Han er nu mester over sin tid, og da han er blevet overbevist om, at han og hans arvinger høster frugten af hans sved, har han tillige fået lyst til at arbejde. Under hoveriet tænkte han aldrig på, hvor kostbar en ting tiden er, men nu det er ophævet, viser han i gerning, at han indser det. Han spilder ikke nu som før nætter og dage på kroen, men er helst hjemme. Men når han er nødt til at tage ud fra sin gård, iler han tilbage igen, og al den tid og penge, han før ødede på drik og kortspil, anvender han nu på sin gårds forbedring. Han lægger sig med ulige større flid end før efter agerdyrkningen.

Hestetyven. Satirisk stik fra slutningen af 1700-tallet. Det viser en officer, som konfiskerer en bondes hest.

En præst på vej hjem til præstegården med sit bytte af tiende. Stikket er dansk fra slutningen af 1700-tallet. Det er engelsk påvirket, men udtryk for sympati med bønderne og ikke med gejstligheden.

Han pløjer og gøder sine jorder bedre. Han graver grøfter og sætter stengærder, han renser sine enge og sit land for tjørne og andet, som kan være til hinder. Han avler derfor også meget mere end før.«

Enhver sig selv nærmest

Med tilfredshed så man, at konkurrence-lysten bredte sig hos bønderne. De kappedes om at have

de bedste besætninger, mest velholdte bygninger, fornemste indbo og smukkeste koner. De fik del i den borgerlige kultur. På Kolding-egnen fik bønderne ifølge en samtidig beskrivelse nye vaner allerede kort efter 1800-tallets begyndelse: »De sender deres døtre til købstæderne for at lære at sy og andre netheder, holder dansemester til dem om vinteren, giver mellem sig små baller, beværter med vin, kaffe og te, klæder sig i fabriksvarer, forstår godt at skrive og læse.«

Ubalancen

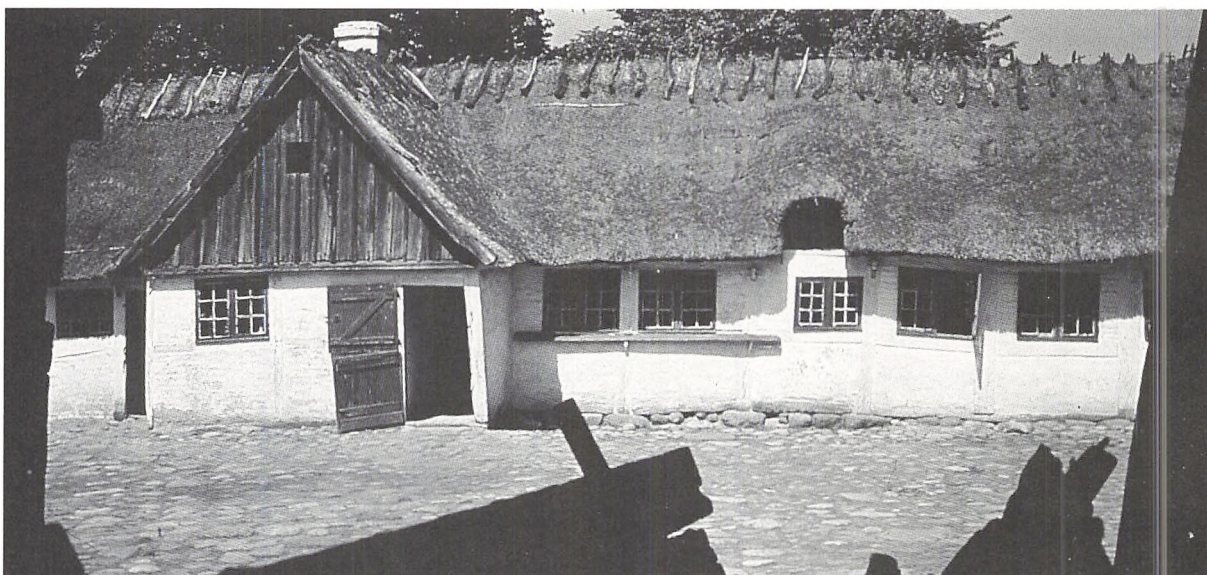
I det københavnske borgerskab var der under landboreformernes gennemførelse mere sympati med bønderne end med godsejerne. Dette stik viser, at godsejeren endnu er oven på, bonden nederst. Bonden sidder i arbejdstøj med træsko, han har sin spade hos sig. Godsejeren, der er i ridestøvler, har også sine arbejdsredskaber, en pisk og et våbenskjold, der

skulle bevise den fornemme afstamning. Men våbenskjoldet er udsmykket med en kalkunsk hane, symbolet på dumhed og opblæthed. I baggrunden arbejder landbokommissionen, der skabte lovgivningen om landboreformerne. Efter tegnerens mening arbejder den utvivlsomt for langsomt. Stikket kan opfattes som et forvarsel om en kommende alliance mellem borgerskabet og bønderne mod feudalismen.

Østjysk landsbygade med en gård fra True ved Århus og et skomagerhus fra Ødis Bramdrup ved Kolding. Frilandsmuseet.

Pebringegården fra Stevns, en sjællandsk fæstegård fra ca. år 1700, men som den fremtrådte år 1939. Nu Frilandsmuseet.

Fynsk smedje. Frilandsmuseet.

Tyendekommissionen ventes. Landarbejdernes kår bedredes ikke med landboreformerne. Tegningen her er fra begyndelsen af 1900-tallet, da der nedsattes en undersøgelsesgruppe, som skulle komme med forslag til forbedring af landarbejdernes forhold.

Altsammen førte det til en voldsom stigning i produktionen og omsætningen, ikke bare på landet, men også i byerne. Det gamle land forsvandt. Skove og fælleder blev dyrket, landbyernes tætte bebyggelse spredt ud, krat ryddet, moser og enge drænet. De gamle landsbylove og vedtægter blev glemt, landsbyfællesskabet ophævet. Fremover var den samfundsmæssige udvikling båret af liberalismens hovedidé om, at enhver er sig selv nærmest.

Venskabsbåndet

Stavnsbåndet blev fjernet, så arbejdskraften kunne bevæge sig på tværs af de tidligere grænser, derhen hvor der var mest brug for den. En skole-lovgivning sørgede for, at bønderne lærte at læse landets love og fik den dannelse, som deres nye værdighed krævede. De lærte at føre regnskab over mælkeproduktion og løn til folkeholdet o.s.v., idet hele lærte de, hvad der var nødvendigt, for at de kunne bestyre deres små selvstændige virksomheder. Husmands- og landarbejderbørnene skulle efter loven gå lige så meget i skole som gårdejerbørnene, men de blev ofte holdt hjemme af deres forældre eller arbejdsgivere.

Nogle godsejere protesterede over den nye tingenes tilstand. Det var mest dem, der havde arvet deres godser sammen med noget formue, og som godt kunne få det til at løbe rundt på den gamle måde. For reformerne var derimod den type af godsejere, der sad dårligere i det, som kendte til udviklingen i udlandet, eller som var mere frem-synede. Det nye system medførte nemlig en helt ny samfundsorden.

Hvor før 4-500 godsejere havde haft al ejendomsret, delte de den nu med 60.000 gårdejere. Det var til umådelig styrkelse af godsejernes stilling og ejendomsret. En af det nye systems hovedmænd, C.D. Reventlow, så på sine gamle dage med glæde tilbage på sit livsværk. Ikke alene gik det godt for de nye gårdejere. Ikke alene var Reventlows indtægter steget. Men netop på det tidspunkt, hvor bønderne i Frankrig rejste sig til blodig revolution mod deres godsejere, netop da knyttedes i Danmark mer og mer, sagde Reventlow, venskabsbåndet mellem godsejer og bonde.

Taberne

Princippet bag landboreformerne var liberalistisk. I politik og samfundskonometri skulle der være den størst mulige frihed. Staten skulle i hovedsagen kun lovgive om fjernelsen af hindringer for den enkeltes frie udfoldelse og stræben efter lykke for sig selv. Under den økonomiske frihed ville den frie konkurrence føre til stor produktion og dermed til rimelige priser på varer og ar-

I bunden af byernes proletariat. Mange af dem, der kom fra landet og ind til byerne, endte i bunden af proletariatet. Her

uddeles gratis mad på Almindeligt Hospital i København til de fattige i vinteren 1881.

bejdskraft. Det enkelte menneske skulle have frit spillerum til ved personlige evner at skabe sig den bedst mulige tilværelse, hvorved også det lykkeligste samfund ville opstå.

Landboreformerne skabte som sagt den produktionsudvidelse, som gav grundlaget for samfundet i dag. For 60.000 gårdejerfamilier betød landboreformerne øget velstand. Men for hovedparten af danskerne – nemlig for de mange husmands- og landarbejderfamilier som allerede fandtes eller som kom til efter reformerne – var de en ulykke. Liberalismen kræver sine ofre. Under landboreformerne blev ofrene befolkningens flertallet af husmands- og landarbejderfamilier.

En ny klasse af lønarbejdere

I det gamle bondesamfund havde der nok været skel mellem hus- og gårdmænd, men begge parter havde hørt til i landsbyfællesskabet. Ved landboreformerne blev husmændene skilt ud som en underklasse, hvis bestemmelse i tilværelsen var at

være til rådighed for de gamle og nye jordejere som billig arbejdskraft. Når der omfordeltes ved udskiftningerne, fik husmændene ikke ret meget jord. I 1786 i Holte ved København klagede de over at have fået så lidt, »at de næppe kunne holde en høne uden at skulle have den i stuen hos sig.«

Oftest fik husmændene 2-3 tønder land, tilstrækkeligt til at de kunne dyrke lidt korn, og holde en ko og et par får. Det var for lidt til at de kunne leve af det. Men det var heller ikke meningen: »Det korn husmændene kan sælge, er næppe nok til at betale afgifter og skatter. Til at fodre sæd op er der ikke råd. Koen bliver ofte kun suldefodret, og smørudbyttet ringe.« Husmændene fik netop så lidt jord, at de måtte være arbejdere, netop så meget, at de var bundet til den og ikke løb væk. Man opdagede, at besiddelsen af bare lidt fast ejendom sikrede effektivt mod revolutionære idéer. Og den øgede produktivitet gav vækst i folketallet, også større behov for arbejdskraft. Tallet på huse med og uden jord tre-dobledes:

Fra 60.000 i 1800 til 188.000 i 1885. Tallet på gårde derimod ændredes ikke synderligt. Der opstod altså en ny talrig klasse af lønarbejdere.

Bønder og arbejdere

Landboreformernes hovedmænd havde sagt smukke ting om frigørelsen, også af husmænd. Men virkeligheden blev en anden. Det blev kun til jernloven fra 1807 om husmænds pligtarbejde: Loven sikrede arbejdsgivernes ret til at prygle deres arbejdere, disses koner og børn. Den spændte arbejderne fast i arbejdsgivernes greb, læssede hårdt arbejde på dem, og der var strenge straffe, hvis arbejderne var modvillige eller rotede sig sammen. Bondebefrieren C.D. Reventlow stod stejlt på sin ret til korporligt at afstraffe sine arbejdere.

Gårdejerne sad nu som små-godsejere stolt på deres gårde. De regerede faderligt over familien, karlene og pigerne, sikret et rimeligt ud-

bytte. De opfattede snart sig selv som de egentlige danskere, bærerne af landets kultur, politik og økonomi.

Husmændene og lønarbejderne derimod blev efter reformerne et proletariat, adskilt fra gård-ejerne. I 1871 skrev man i et landbrugs-tids-skrift: »Forhen var forskellen mellem gårdmænd, husmænd og jordløse meget ringe, men nu, da gårdmændene er trådt så langt frem, står husmænd og jordløse tilbage som de egentlige arbejdere på landet, og der er for disse sidstnævnte klasser ikke stor forskel, de står omtrent lige lavt i dannelse og kundskab.«

Munken går i enge

Der var over 1 million danskere i landarbejder-familierne, endnu ikke 2 millioner ialt. Som lønarbejdere bar landarbejderne produktionsudvildens byrder, selv hutlede de sig igennem på det frie arbejdsmarked, kastet ud af landsbyfælles-

Efter landboreformerne. Til venstre en ridefoged, til højre en bonde, der nu kan træde sit eget åg og og ridefogdens pisk under fode.

skabets sikkerhed. Det skal ikke skjules, at de levede elendigt, ikke bare sammenlignet med nu, men også med deres samtidige i de jordejende klasser. Blandt dem var børnedødeligheden stor, de havde mange sygdomme og sjældent råd til læge. Deres børn vejede mindre end gårdejerens, de blev holdt mere hjemme fra skole, deres arbejdsliv begyndte, når de som 8-9-årige kom ud at tjene.

Landarbejderne boede elendigt, enten de havde et hus eller lå i gods- eller gårdejerens karle- eller pigekamre. Om vinteren gik de arbejdsløse i de smalle måneder. Midt i det danske landbrugsslaraffenland var deres mad ofte ussel. Tit var de nær sultegrænsen, sommetider under den. Som gamle kunne de ende på fattiggårdene.

Lutter ulykke var det naturligvis heller ikke. Midt i al elendigheden var der en egen værdighed over dem. De havde det nok meget rart, de gamle koner i Buerup ved Kalundborg, der i den gode tid om sommeren mødtes hver dag på gadejorden. Den lå udyrket til småfolks høns, gæs og grise. Her sad de gamle koner med deres bindehoser. De kartede, spandt og kiggede efter dyr og rollinger, mens forældrene var på arbejde. De fortalte historier, eller børnene dansede sanglege:

Munken går i enge, de lange sommerdage.
Hvad gør han der så længe, o ja, o ja, o ja!
Han plukker af de roser og af de røde bær
Og af de krusemynter, alt til sin hjertenskær.
Munken breder ud sin kappe så blå
og beder skønjomfru at hvile derpå.

Der blev flere og flere af landarbejderne. Mod slutningen af 1800-tallet måtte de søge bort, nogle hundredetusinder tog til Amerika. Men det store flertal, og blandt dem var nok nogle stykker af dine og mine olde- eller bedsteforældre, tog ind til byerne. Takket være deres egen arbejdsindsats var der nu brug for dem her. Afsættet var taget, det store spring ind i industrialismen forestod.

En ny slags tilværelse

1850–1914 TIDSTAVLE

- 1854-56 Krimkrigen, England og Frankrig mod Rusland
- 1856-60 Engelsk krig mod Kina
- 1857 Oprør mod englænderne i Indien
- 1859 Darwin udsender Arternes oprindelse
- 1860 Italiens samling
- 1861 Livegenskabet ophæves i Rusland
- 1861-65 Borgerkrig i USA
- 1864 Den internationale arbejdersammenslutning stiftes
- 1864 Krig mellem Danmark og Tyskland
- 1866 Krig mellem Preussen og Østrig
- 1866 Første danske brugsforening i Thisted
- 1867 Marx udsender første bind af Kapitalen
- 1869 Suez-kanalen
- 1870-71 Krig mellem Frankrig og Tyskland
- 1871 Pariserkommunen
- 1871 Tyskland kejserlige
- 1872 Slaget på Fælleden i Danmark
- 1882 Første danske andelsmejeri i Hjedding ved Varde
- 1882 England besætter Ægypten
- 1884 Socialdemokrater indvalgt i Folketinget
- 1885-1901 Højre-regering i Danmark
- 1894 Dreyfus-affæren i Frankrig
- 1899 Stor-lock-out og septemberforlig i Danmark
- 1899-1902 Boerkrigen i Sydafrika
- 1900 Bokseropstanden mod europæerne i Kina
- 1904-05 Krig mellem Rusland og Japan
- 1905 Revolution i Rusland
- 1905 Unionen mellem Sverige og Norge ophævet
- 1906 Ellehammers flyvning
- 1912 Kina republik
- 1912-13 Balkankrige

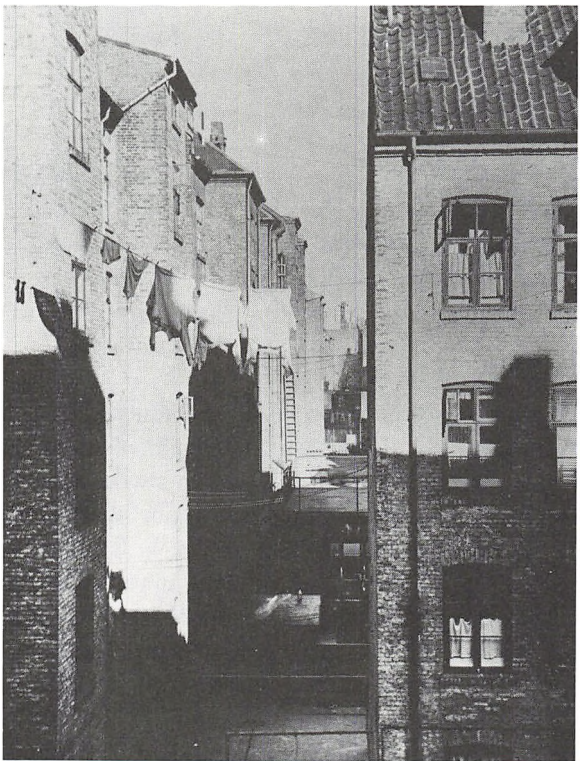
Nybygget slum

I 1887 flyttede den lille Christian Christensen sammen med sine forældre fra Bandholm på Lolland til arbejderkvarteret Rabarberland på Nørrebro i København. Christian var 5 år gammel. Hans far havde hørt, at det skulle flyde frit med mælk og honning i København. Men virkeligheden var ganske anderledes, skriver Christian Christensen i sine erindringer. Mange blev som familien fra Bandholm i disse år presset væk fra landet. De fleste kom fra landarbejder- eller husmandsfamilierne. De flyttede dels fra fattigdommen på landet, dels blev de lokket til byerne

i håb om at få bedre levevilkår. Men de flyttede ind til nybygget slum, til ét rod af snavs og sygdom, ind til moderne babelstårne, hvor de tilvandrede arbejdere måtte lære hinandens sjællandske, jyske, bornholmske, fynske, svenske eller tyske sprog. Danskerne tog et hovedkuls spring ind i industrialismen og kapitalismen. Det var den største forandring, der skete for danskerne, siden de 6000 år før blev bønder. Som ved forandringen dengang steg folketallet stærkt. Fra midten af 1800-tallet til 1. verdenskrig næsten fordobledes det, fra 1820 til 1980 5-dobledes det. Tilvæksten skete til byerne, den kom fra landet.

	1860	1916
I byerne	376.000	1.209.000
På landet	1.232.000	1.711.000
Danskerne i alt.....	1.608.000	2.920.000

Slumbebyggelse. Saxogade på Vesterbro i København. Kvarteret blev udbygget med arbejderboliger som spekulationsbyggeri i de sidste årtier af 1800-tallet. Det københavnske proletariat, der ikke skyldte nationalismen noget, kom til at bo i gader med smukt klingende nationale navne, Saxogade, Absalonsgade, Dannebrogsgade o.s.v.

Kapitalismen

Samfundssystemet blev kapitalistisk. Nogle mennesker ejede produktionsmidlerne (f.eks. jord og maskiner). Andre var for at overleve tvunget til at arbejde for disse ejere, de måtte udføre merarbejde og sælge deres arbejdskraft for mindre end den var værd, så der kunne blive et overskud (en merværdi), til ejerne. I det feudale samfund – samfundet før landboreformerne – havde det været nemt nok for bønderne at se, at de arbejdede for godsejeren i den del af deres arbejdstid, hvor de enten var hovarbejdere på hans jord eller producerede for at aflevere en del af deres avl i hans lader. I det kapitalistiske samfund var tingene mindre gennemskuelige. Arbejderne fik jo tilsyneladende løn for deres arbejde. Faktisk var der dog ikke ændret så meget: Arbejderne arbejdede f.eks. i 8 timer om dagen, på papiret fik de også løn for 8 timers arbejde, men i virkeligheden fik de kun løn for f.eks. 5 timer, værdien af resten af timerne tilegnede kapitalisten sig.

Samfundet deltes i to hovedklasser i evig krig, på den ene side stod kapitalisterne, og på den anden side stod et proletariat af arbejdere. Forskellen mellem den gamle samfundsform, feudalismen og kapitalismen var i grove træk:

ken, han havde også interesser i DFDS, Store nordiske Telegraf, De danske Sukkerfabrikker, Tuborg og mange andre foretagender. B&W blev nu landets største arbejdsplads med over 1000 arbejdere, men der opstod mange andre store og små virksomheder i jernindustrien. I hele landet var der i 1847 ca. 1000 jernstøberi- og maskinarbejdere, i 1914 ca. 21.000.

Industrialismens forudsætninger var nu til stede i Danmark. Der var kapital til investering, den kom nemlig fra fortjenesten på de effektiviserede godser. Der var også tilstrækkeligt med arbejdskraft at hente fra landproletariatet. Denne arbejdskrafts uddannelse var dårlig, men der var også større behov for muskelkraft end for teknisk indsigt. Og hvor særlig kunnen krævedes, var den nem at finde hos håndværkerne. Laugesen monopol på deres udøvelse af faget havde hidtil været til hinder for, at industrien kunne komme igang, men dette ændredes med gennemførelsen af næringsfrihedsloven i 1862. Konkurrencen blev sluppet fri, sammenholdet i laugene ophævet, lige som det var sket i landsbyfællesskabet, da det blev ophævet ved landboreformerne. Den enkelte arbejder måtte nu stå alene over for sin arbejdsgiver.

KENDETEGN	FEUDALISME	KAPITALISME
Tid	1250–1850	1850–?
Økonomi	Selvforsyning, bytte	Køb for penge
Produktionsformål	Udbytning til behov	Udbytning for profit
Produktionsmiddel	Jord	Maskiner
Produktionsenhed	Familien	Arbejdspladsen
Overklasse	Godsejere	Kapitalister
Underklasse	Bønder	Arbejdere
Udbytningsform	Afgifter, hoveri	Merarbejde
Tvangsmiddel	Våbenmagt	Overlevelse
Ideologisk begrundelse	Gudsbestemt	Samfundshensynet
Indoktrineringsmiddel	Kirken	Skoler, massemedier

Industrien

Danmark begyndte nu at få en industri. I 1846 blev f.eks. C.C.Burmeister fabrikant. Han havde først været i smedelære, derefter havde han arbejdet 4 år i udenlandske maskinfabrikker. Hans virksomhed, der senere blev til B&W, havde allerede i 1847 73 arbejdere. Virksomheden havde en dampmaskine, og dens årsproduktion var på 8 damp- og 23 andre maskiner. Finansmanden C. F. Tietgen, der især havde tjent penge på storhandel med landbrugsprodukter, skød i 1871 kapital i B&W. Tietgen havde i 1857 grundlagt Privatban-

Det indgik i forudsætningerne, at der var nok af råstoffer til levnedsmiddelindustrien, og at dens varer solgtes på købedygtige markeder, især i England. Den øvrige industri fik råstoffer så nært fra som i England og Tyskland. Den solgte på hjemmemarkedet, hvor godsejere og bønder både havde købekraft og nu ikke lod alt fremstille selv, men købte færdigt-producerede varer i byerne. I 1914 beskæftigede industrien 140.000 mennesker, dens andel af nationalproduktet var 10%, det var mere end håndværkets.

Industrialismen. Fabriksrum i Stampes klædesfabrik i Århus fra begyndelsen af 1900-tallet. Maskinkraften kom fra centralt placerede dampmaskiner, opstillet uden for selve fabriksrummet. Kraften overførtes ved hjælp af aksler, der som her løb under loftet, den ledtes ned til de enkelte maskiner gennem drivremme. Når der arbejdedes, var alt i bevægelse. De ubeskyttede bevægelige dele var farlige, især sidst på dagen, når arbejderne var trætte efter den lange arbejdstid.

De flotte, hvide stivede skjortebryster, som herrerne havde på, blev vasket og strøget af kvindelige vaskeri-arbejdere, som på billedet her fra efter århundredskiftet. Der er elektrisk lys, men strygejernene blev varmet på en ovn og hentes af kvinderne, der søger at beskytte hænderne ved at holde på jernene med en klud.

Proletariatet

Danskerne fik en ny slags tilværelse som byarbejdere. Familien blev splittet, børnene skilt fra de voksne. Mand, kone og børnene med fra 8-10-års alderen arbejdede på hver deres fabrik, eller konen var hjemme og børnene i skole. Hjemmet blev nu kun en arbejdsplads for kvinder, arbejdsfællesskabet var ophævet. I deres arbejde blev industriarbejderne underkastet maskinernes tempo og krav om bestemte arbejdsstillinger. Arbejderne så kun dele af, hvordan tingene blev til, de fik derfor ringere mulighed for at forstå sammenhænge. Arbejderne blev lønarbejdere, de mødte dagligt på klokkeslættet og var helt undergivne fabriksherrernes krav. Kom arbejderens dagløn ikke, ramtes de straks af katastrofen. Deres boliger var elendige, deres arbejdsdag på 12-13 timer, ferier kendte de ikke til. En uge-kostplan for en almindelig københavnsk arbejderfamilie med et par børn kunne i 1870 være:

- 1/4 pund kaffe
- 2 pund puddersukker
- 2 1/2 pund fedt
- 1 pund smør
- 4 rugbrød
- 3 af ugens dage et varmt måltid mad

En arbejderfamilie med to børn i Hobro havde i 1880 flg. årsbudget:

Mandens årsløn	510,00 kr.	Husleje, brændsel.....	72,00 kr.
Sønnens fortjeneste.....	8,00 kr.	Mad	360,00 kr.
		Tøj.....	15,00 kr.
		Tobak, brændevin	10,00 kr.
		Læge, sygekasse	55,50 kr.
		Skat.....	1,50 kr.
Indtægter i alt	518,00 kr.	Udgifter i alt	514,00 kr.

Manden, som var ret højtlønnet, havde en arbejdsdag på 15 timer. Familiens bolig var på et værelse med køkken. Der var ikke råd til frisk kød, kun til saltet, og kun til at manden fik pålæg på brødet.

Grundloven og liberalismen

Da nu samfundet var blevet ændret gennem landboreformerne og gennem den begyndende industrialisme, faldt også enevælden. I 1849 indførtes den liberalistiske grundlov, som vi – med mindre ændringer – stadig har. Love skulle nu ikke længere udstedes af en enevældig konge, men vedta-

ges af en Rigsdag. Den bestod af to afdelinger, Folketinget og Landstinget, der valgtes af befolkningen efter forskellige former for valgret med begrænsninger efter køn, alder, indtægt og formue. Kvinder fik først valgret i 1915.

Grundlovens hovedbestemmelse lyder: »Ejendomsretten er ukrænkelig.« Men desuden indeholdt grundloven en række bestemmelser om rettigheder, som skulle tjene til at øge det politiske demokrati, f.eks. bestemmelser om trykke-, forenings- og mødefrihed.

Det er klart, at bestemmelsen om ejendomsrettens ukrænkelighed var til fordel for dem, der havde ejendom. De sikrede deres dispositionsret. Ejede de f.eks. en fabrik, kunne de flytte den, ændre produktionen, trække kapitalen ud, afskedige arbejderne o.s.v., mens intet sikrede virksomheden som arbejdsplads for arbejderne. Ingen frihedsret i grundloven sikrede arbejderne i deres strejkeret eller ret til at bruge andre midler i arbejdskampene. Det er også klart, at sikringen af ytringsfriheden var til fordel for det borgerskab, som havde lært at udtrykke sig i skrift eller tale, og som havde penge til at få deres meninger på tryk. Bestemmelserne om forenings- og mødefriheden sigtede på borgernes ret til at danne foreninger for at lade deres politiske meninger komme frem om politikken i Folketinget og Landstinget. Arbejderens politiske udtryksmåder, som ofte var masse møder eller demonstrationer, kunne derimod forbydes netop

efter bestemmelserne om mødefrihed. Undtaget var nemlig møder og demonstrationer, som myndighederne skønnede kunne være »til fare for den offentlige fred.«

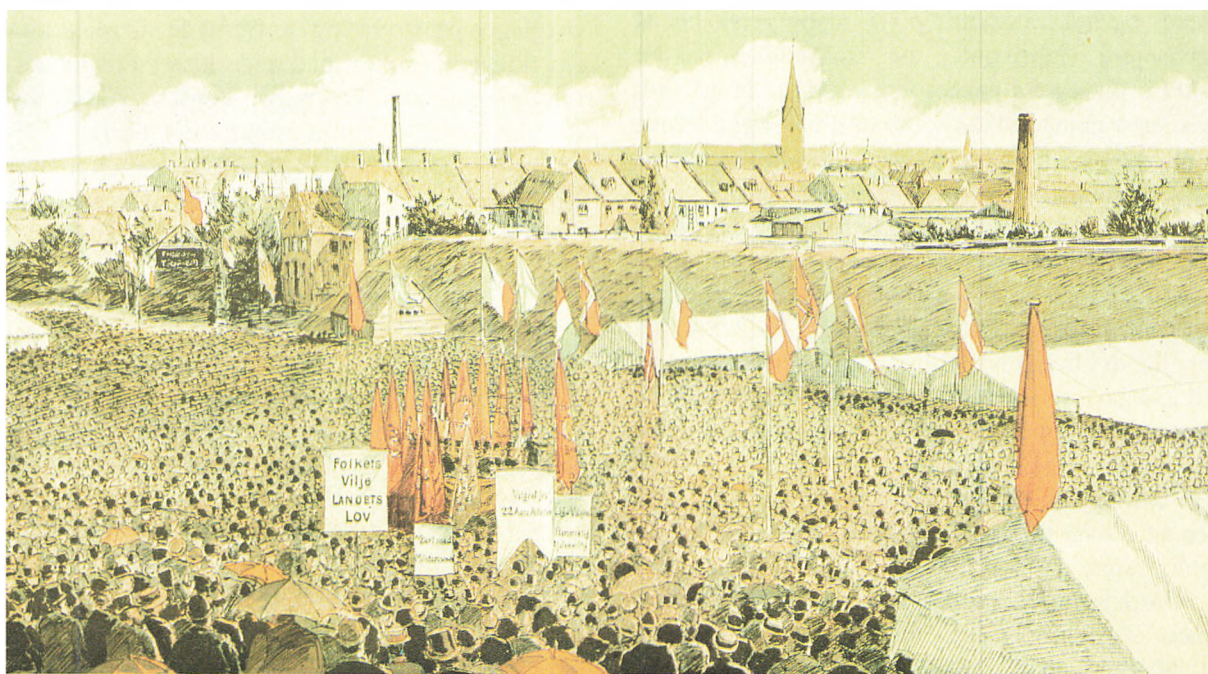
Grundloven byggede på den liberalistiske opfattelse af samfundet. Liberalismen så enevælden som hoved fjenden, og derfor indeholdt grundloven også bestemmelser, som skulle tjene til, at den udøvende ret gennem regeringen, den lovgivende ret gennem Rigsdagen og den dømmende ret gennem domstolene ikke igen skulle samles til et hele. I praksis har disse bestemmelser dog aldrig haft større betydning: Udøvende, lovgivende og dømmende magt har hele tiden fulgtes pænt ad. Libe-

ralismen forlangte i politisk og økonomisk henseende den størst mulige frihed, der skulle ske de færrest mulige indgreb fra statsmagtens side i borgerskabets ret til at udnytte sine muligheder. Ejendomsretten var noget fundamentalt. Den gjaldt efter liberalistisk opfattelse for alle og var altså ikke et privilegium for nogle få, tværtimod var den ofte værdsat mest af dem, der ejede mindst, måske ejede de kun deres arbejdskraft.

Dampskib i Fjordhavn. Billedet fra 1903 er beregnet til undervisningsbrug.

Socialdemokratiets grundlovsfest i Århus den 5. juni 1887. Festen holdtes uden for byen i Vennelystparken, der nu ligger midt i byen. Tegneren har antydnet det truende perspektiv i den store menneskemasse i forhold til den lille by i baggrunden. Århus havde i 1880 ca. 25.000 mennesker.

Enhver skulle have frihed til at komme til at eje mere, hvilket ikke havde været tilfældet i det feudale samfund, hvor den enkelte var bundet til sin plads i samfundet. Under den økonomiske frihed ville den ubegrænsede konkurrence føre til stor produktion og dermed til lave priser på varer og arbejdskraft. Forkortet ned til et slagord udtryktes liberalismen med de franske ord *Laissez faire*, der betyder: Lad det gå, som det vil.

Godsejerjuntaen

Til omkring år 1900 blev danskerne fortsat regeret over af en godsejerjunta. Den blev støttet af land- og bykapitalister, d.v.s. af borgerskabet af godsejere, fabrikanter og storhandlende, der stod i spidsen for partiet Højre. Men i Højre indgik også mange såkaldte mindre næringsdrivende i byerne og en del funktionærer. Imod Højre stod småborgerskabet af gårdejere. Husmænd, land- og byarbejdere havde ingen betydning i det politiske spil. Godsejernes styrke kom af deres indtægter. Ind i 1870'erne tjente de store penge på kornsalg til England. Da billigt korn fra USA begyndte at blive solgt i Europa, slog godsejerne om til kvægavl og mejeridrift. Mange af de kolossale herregårdsbygninger, som nu med deres varme-regninger er ejerne en klods om benet, stammer fra disse gyldne årtier. Godsejerne var som småkonger, hver på deres egn havde de en helt uhyggelig magt.

Gårdejerne kunne nok få det til at løbe rundt, men større overskud fik de ikke, før de i 1880'erne hittede på at slå sig sammen om andels-

Danmark. Klassesamfundet på landet. Billedet er taget under høsten i 1888 af kaptajn, senere admiral Carl Wandel på godset Avnsøgård ved Kalundborg. Forrest de unge karle, drenge og husmændene med mejered, til højre husmandskonerne med lange river. Op ad trappen de yngre og noget kønere stuepiger, forvalteren, og øverst herskabet selv, blandt dem endog en officer i uniform.

mejerier og -slagterier og fællesindkøb af foderstof, maskiner o.s.v. Gårdejerne førte ved siden af den økonomiske og politiske kamp også en kulturkamp. Gennem højskolerne søgte de viden, og samtidig søgte de at skabe en kultur, der var uafhængig af overklasse-kulturen. Det lykkedes ganske godt for dem, men de blev også slemt overlegne og stolte, og de fjernede sig meget fra det tidligere samvær med underklassen på landet. Gårdejernes politiske parti, Venstre, havde under det meste af godsejerdiktaturet flertal i Folketinget. I 1901 var gårdejerbevægelsen blevet økonomisk og politisk stærk nok til at få gennemført, at regeringen skulle have flertal i Folketinget.

Den tabte krig

I århundreder havde Danmark været i fyrsteforbund med Holsten, der blev styret sammen med Slesvig eller Sønderjylland. I Slesvigs sydlige del var befolkningen tysk, i den nordlige var den fortsat dansk. I 1800-tallet ville både Danmark og Tyskland eje hele Slesvig. Det sammenhold mellem godsejerne på den ene side og borgerne på den anden side, som før havde eksisteret hen over den nationale forskel, blev nu ophævet. Bor-

Der er sjældent mangel på arbejdskraft i Danmark, men arbejdsgiverne ser af og til deres fordel i at importere »gæstearbejdere«, der er tvunget til at gå for særlig lav løn. I begyndel-

sen af dette århundrede hentedes mange landarbejdere i Polen. På billedet her fra 1903 arbejder polske kvinder med at sprede møg.

Herregårdenes kreaturhold krævede megen kvindelig arbejdskraft til malkningen. Billedet her er fra Marienborg på Møen, 1909. Til venstre på vognen foderelev Carl Fisch, så kommer Trine Sneider, Carsten Nielsens kone, Christian Kamps kone, en svensk pige, bag hende Store Marie, underfodermester Hansen, foderelev Petersen, Marie Mortensen, en jysk pige ved navn Marie, fodermester Simonsen, en pige ved navn Sofie og 3 svenske piger. Oplysningerne skyldes indsenderen af billedet til Nationalmuseet.

Høstarbejdet på en gård på Fyn i 1899. Indsenderen af billedet, gårdejer Christian Nielsen i Krarup, har oplyst: »Vi står her i

skåret på bygmarken, der hugges ind, som det hed, så det afhøstede korn skal bindes, før næste jern kan komme frem. Første jern, til højre, er min bror med tjenestepigen som optagerske, dernæst Lille Jacob og min yngste søster, nr. 3 er mig og min anden søster, og som fjerde jern husmanden, min svoger, med drengen, min fætter, som optager. Drengen med kratten er min yngste bror, han triller for fætrene og yderst til venstre står Store Jacob med et neg i hånden, det kendetegner ham som sammensætter. Siddende foran ses min ældste søster, der varetog husførelsen i slæt og høst, hun er ude med æbleskiver. Endelig hendes ældste søn, der slæber neg til manden, så godt han nu kan.«

gerskabet i Danmark forenede sig med bønderne i Danmark mod godsejerne i Danmark, men det betød, at forbindelsen måtte brydes med borgerskabet i Tyskland og Slesvig. Der var også brug for noget, som kunne give befolkningen i begge lande andet at tænke på end livsvilkårene under samfundets omformning til kapitalisme. Det førte til krige i 1848-50 og 1864. Tyskerne tog Sønderjylland i 1864 og beholdt det til 1920, da den nordlige del efter 1. verdenskrig og en folkeafstemning, som blev påtvunget Tyskland af sejrherrene, kom tilbage til Danmark.

Krigen i 1864 startede ved Dannevirke, i februar gik den danske hær derfra og tilbage til Dybbøl-skanserne ved Sønderborg, hvor mindestenene nu står tæt: Her faldt en kaptajn, her en major, her døde officer ved officer, sågar en general blev dræbt. Var der ingen menige med i den krig? Jo, de nævnes et enkelt sted. I skanse 4 faldt en navngiven kaptajn, »samt mange menige, hvis navne ikke er optegnede.« Militært og politisk var det urimeligt at lade hæren skyde i smadder ved Dybbøl. Soldaterne vidste det godt, de havde ikke synderlig lyst til formålsløst at lade sig slagte. Underkorporal Henriksen fra Kalvehave ved Vordingborg fortalte i et brev hjem om, at de havde gjort mytteri. En bondsoldat blev taget ud, han skulle være et godt eksempel, men han

råbte: »Nej, fanden havre mig om jeg går, så kan De gøre med mig, hvad De vil, for ligge derude til granatføde, det gør jeg fanden havre mig ikke!« Men afsted måtte de, sommetider kamplystne og ædende onde på tyskerne, til andre tider drevet frem af officerernes sabler.

Det var en underlig lille krig, de følelser, den fremkaldte, blev brugt og misbrugt. Mindet om den lever ikke mere, det er nu så dødt som de 3151 faldne danske soldater. Men mod syd lå efter krigen et stærkt, samlet Tyskland. Det forandrede Danmarks verdenspolitiske situation. Det var nu klart, at modstanderne var så mægtige, krigsindustrien så fremskreden, at skulle danskerne glimre, måtte det blive ved andet end ved krigsbedrifter.

Arbejderbevægelsen og socialismen

Hos flaghandler Mørck ved Kongens Nytorv i København købte en ung mand ved navn Alfred Jørgensen den 3. maj 1872 en fane. Den skulle bruges ved det store møde på Fælleden, der udviklede sig til et voldsomt sammenstød mellem arbejderne og politiet og militæret, og som siden er blevet kaldt Slaget på Fælleden. Politiet rapporterede forarget, at fanen var 3½ alen bred og *blodrød*.

Gårdejer Marinus Uth i Dons nord for Kolding med kone, 9 børn, to karle og tjenestepige, 1921.

De sociale følger af industriens gennembrud havde været voldsommere ude i Europa, end tilfældet var i første omgang i Danmark. I lande som Tyskland, Frankrig og England fremstod samfundsfilosoffer, der søgte at opstille modeller for en bedre samfundsorden end den liberalistiske. Der opstod også kraftige bevægelser i arbejderklassen, der søgte at føre arbejderne til kamp mod kapitalismens udbytning. Gennem det arbejde, som i anden halvdel af 1800-tallet udførtes af Karl Marx og Friedrich Engels, blev de anti-liberalistiske samfundsteorier omformet til en videnskabelig socialisme. Teorierne blev knyttet sammen med arbejderoprørets praksis, der samtidigt omskabtes fra planløse opstande til en international revolutionær bevægelse, hvilende på et fast teoretisk grundlag.

Socialismen, som den kom til udtryk gennem Marx' og Engels' indsats, kan sammenfattes om tre hovedpunkter:

1. Den historiske materialisme blev grundlagt.
2. Der skabtes en analyse og bestemmelse af det kapitalistiske samfunds udviklingslove.
3. Der skabtes en international arbejderbevægelse.

Den historiske materialisme påviste den simple kendsgerning, at menneskene først må spise,

drikke og klæde sig, før de kan dyrke politik, videnskab, religion o.s.v. Frembringelsen af livsfornødenhederne danner det grundlag, som stat, kunst, religion o.s.v. har udviklet sig fra.

Menneskene er dele af et samfund. Kun i samfundet, ikke som enkeltindivider, kan de nå til fuld udfoldelse. Samfundet er imidlertid delt i klasser, der enten ejer produktionsmidlerne, eller som udnyttes i brugen af dem. Den historiske udvikling af samfundet har gennemgået forskellige skridt, afhængigt af den måde, hvorpå produktionsmidlerne tilhørte en bestemt klasse. I oldtiden havde der været slaveri, derpå fulgte det feudale samfund. Nu herskede kapitalismen. Den havde skabt en hidtil uset velstand, der ville kunne bringe gode kår til hele menneskeheden, hvis den anvendtes rigtigt. Kapitalismen var imidlertid ude af stand til at sikre en rimelig fordeling, den førte til umådelig velstand hos nogle få og umådelig armod hos de mange. Under kapitalismen gennemførtes demokratiske styreformer og formelle garantier for det enkelte menneskes rettigheder, men samtidig skete der en slavebinding af proletariatet, d.v.s. de besiddelsesløse, hvis arbejdskraft var forudsætningen for rigdommen hos de besiddende. Kapitalismen ville gøre endeligt op med de sidste rester af feudalismen, men

derefter ville der komme en revolution, hvor proletariatet ville feje kapitalismen til side og erobre produktionsmidlerne. Der ville derefter blive et klasseløst samfund.

I 1864 dannedes Den internationale Arbejdersammenslutning, i hvis ledelse Marx og Engels indtrådte. Internationale trådte hurtigt i forbindelse med danske socialister, og der dannedes en dansk afdeling i 1871.

Socialismen og Socialdemokratiet

Den danske Internationale kæmpede mod kapitalisterne og deres stat. Den stiftede fagforeninger, stillede sig i spidsen for strejker. Med aviser, sange og agitation satte den mod i de ellers så forkuede arbejdere, den blev hurtigt en trussel mod den rådende samfundsorden:

»Snart dages det brødre, det lysner i øst.
Til arbejdet, fremad i kor!
Man håner den fattiges eneste trøst:
Vor ret til at leve på jord.
Man deler vor frihed, beskærer vort brød.
Til arbejdet! Liv eller død!«

Mødet på Fælleden den 5. maj 1872, som Alfred Jørgensen skulle bruge den blodrøde fane til, blev forbudt af politiet, trods grundlovens mødefrihed, men netop i overensstemmelse med bestemmelsen om »fare for den offentlige fred«. Da arbejderne alligevel mødte op, blev de nedkæmpet. Deres ledere fik hårde fængselsstraffe. I 1877 flygtede to af dem til USA, truet af politiet og købt for penge, der kom fra B&W. Bevægelsen ændredes, dels fordi nye ledere havde andre meninger, dels på grund af myndighedernes og kapitalisternes tryk. Fra ved revolution at ville omstyrte kapitalismen ville bevægelsen nu hovedsageligt bedre på arbejdernes kår.

Kampen om dette stod især mellem De samvirkende Fagforbund (nu LO), oprettet 1899, og Dansk Arbejdsgiverforening, oprettet 1898. Resultatet af en stor-lock-out i 1899 blev uafgjort, hævdede både parterne dengang og flere senere historikere. *Status quo*, d.v.s. den hidtidige til-

stand, blev bevaret, hævdes det. Men det er ikke rigtigt, og forfatteren Martin Andersen-Nexø, der så, at Septemberforliget 1899 var et nederlag for arbejderne, både ler og græder i *Pelle Erobreren* over deres naive tilfredshed: »Og Status quo har de inte kunnet gøre noget! Så lo de over hele ansigtet af glæde over, at han også var bevaret, skønt ingen af dem kendte ham.«

Arbejderne fik deres organisationer anerkendt, til gengæld måtte de acceptere:

1. Strejkevarsler, så strejker er mindre effektive.
2. Arbejdsgivernes ret til at lede og fordele arbejdet.
3. Fagforeningernes ansvar for arbejdsroen.
4. At arbejdsstridigheder afgøres af en arbejdsret med grund i det eksisterende samfunds- og retssystem.

Socialdemokratiet og fagbevægelsen gled på plads i det kapitalistiske samfund. De varetog nu arbejdernes interesser, ganske på samme måde som f.eks. Venstre tog sig af gårdejernes. Prisen for anerkendelsen var indordning under de givne samfundsvilkår.

Den hvide hest bruser

Erik Kjersgaard, fortalte i dag aften i sit TV-afsnit af Danmarks historie, at kong Christian den Tiende i 1920 red ind i Sønderjylland på en hvid hest, hvorved en gammel spådom gik i opfyldelse. Han nævnte ikke, at det var Jomfru Fanny — af Aabenraas borgere kaldet «Prinsessen uden krone» — der havde forudsagt, at det ville ske sådan, når Sønderjylland atter blev dansk.

Gunnar Dyrberg, underdirektør i Den Danske Bank, er gift med en sønderjyde, så han véd, hvad Jomfru Fanny betyder for den del af riget. Derfor har han foranlediget, at der er blevet slået en erindringsmedalje for jomfruen, der var datter af prinsesse Charlotte Frederikke af Mecklenburg-Schwerin og prins Christian af Danmark, den senere Christian VIII, men født i juli 1805 før ægteskabet og derfor gemt væk i Aabenraa. Mahvor hun levede som syerske og seerske til sin død i 1881.

I 1921 L. Chalmer Rasmussen, bankdirektør, overrakte det første eksemplar af medaljen til amtsborgmester Kreften Philipsen, da Den Danske Bank forleden indviede sin ny afdeling i Aabenraa. På medaljens ene side ses svæbnets tre makreller, og på den anden en gengivelse af et silhouetklip — det eneste eksisterende portræt af Jomfru Fanny.

I 1937 blev Spanien tilfascisterne i Spanien, sovjetisk til regeringstropperne. Marts 1938 Tyskland annekterer Østrig. September 1938 Engelsk-fransk accept af tysk annektion af det vestlige Tjekkosllovakiet. Marts 1939 Tysk annektion af det østlige Tjekkosllovakiet. August 1939 Hitler-Stalin-pagten, efter vestmagternes accept af Tjekkoslavakiets slagtning. September 1939 2. verdenskrig begynder.

Organdi og luftige drømme

I det store arbejdsløshedsår 1931 skrev *Tidens Kvinder* i en artikel til damerne om den nødvendige sommergarderobe: »Vi kan desværre ikke nøjes med luftige drømme i georgette og organdi i den danske sommer. Ak nej, vi må altid have nogle enkelte mørke kjoler og dragter til de kølige dage. Vi trænger til, midt i landlivets have- og stranddriveri, at føle os som rigtige mennesker i en velsyet kjole. På indkøbstourné i byen er det herligt at slå sig ned under d'Angleterres

røde solsejl uden at føle sig for landlig mellem elegante turister og andre velklædte væsner.«

Den godt 60-årige fabriksarbejderske Anna Hansen derimod havde begyndt sit liv på fabrik som 10-årig. Hendes første mand fik tuberkulose og hængte sig for ikke at være familien til byrde. Hendes anden mand gik til i arbejdsløshed og druk, han tævede hende og børnene. Det var ikke luftige drømme i organdi, der optog hende i sommeren 1931, men angst for hendes egen og hendes børns fremtid: »Jeg er også så træt, at det kniber tit med at komme igang med arbejdet på fabrikken, og når jeg til fyraften går hjem, kan jeg tit knapt slæbe mig afsted. Til tider kan jeg ikke engang spise, før jeg har hvilt mig et par timer.«

Hvorfor velstand

Anna Hansen og hendes slags mærkede ikke så meget til den fremgang i materiel velstand, som oplevedes af flertallet. Men for hovedparten af danskerne fortsatte udviklingen. Elektricitet, ugeblade, radioer, ferie, parcelhuse, wc'er, telefoner, cykler, biblioteker o.s.v. begyndte at blive dagligdag for mange af danskerne. Dette skyldtes:

1. At Socialdemokratiet og fagbevægelsen beskyttede arbejderklassen og solgte dens arbejdskraft så dyrt som muligt.
2. At kapitalen havde behov for dygtige, stabile og købedygtige arbejdere, som derfor måtte lønnes nogenlunde.
3. At produktionsudvidelsen p.gr. af den tekniske udvikling fortsatte, så der stadigvæk blev mere til både kapitalister og arbejdere.
4. At Danmark deltog i udbytningen af u-landene ved handel med kolonimagterne og køb af u-landenes råvarer til underpris.

Socialdemokratiet og kapitalismen

Danmark kom ikke med i 1. verdenskrig. Men mange sømænd omkom på danske skibe, og 5000 dansksindede sønderjyder dræbtes som tyske soldater. Landet ramtes også på anden vis af krigens følger, der opstod mangel på varer, og der blev en betydelig arbejdsløshed. Indkomsten steg for

Det kvindelige Bryggeriarbejderforbund, København 1915.

Børn fra københavnsk arbejderkvarter. En billedtekst oplyser, at børnene er overladt til sig selv fra morgen til aften un-

der forældrenes fraværelse. Billedet forekommer i nogen grad opstillet til ære for fotografen, men det virker autentisk med hensyn til børnenes påklædning og indboet. Billedet er fra tiden omkring 1. verdenskrig.

selvstændige og landmænd, men den faldt for arbejdere og offentligt ansatte. Der var megen social uro, også fordi der var revolutioner i Tyskland og Rusland.

Blandt andet p.gr. af konkurrence-systemet, og fordi planløshed er deres princip, rammes kapitalistiske samfund med jævne mellemrum af kriser, som fører til fallitter og arbejdsløshed. I Danmark var der krise i 1920'erne og især 1930'erne. Det blev afgørende for danskernes historie, at det var Socialdemokratiet, der havde ansvaret for styret under krisen. Socialdemokratiet fik i 1913 30 procent af pladserne i Folketinget. Partiet blev stadigt mere inddraget i det politiske arbejde, bl.a. medvirkede det ved tilblivelsen af den nye grundlov i 1915. I 1920 standsede

Socialdemokratiet og fagbevægelsen et kupforsøg fra kongens side, i 1924 dannede partiet for første gang regering. Det blev nu undtagelsen, hvis statsministeren i Danmark ikke var socialdemokrat.

Socialismen, som Socialdemokratiet oprindeligt udsprang fra, havde erkendt, at det er enhver stats formål at bevare det samfund, den er stat i. I det kapitalistiske samfund er det derfor statens formål at forsvare kapitalismen. Dog kunne der godt gennemføres reformer for arbejderne i den eksisterende kapitalistiske stat, hvis de også samtidigt var til fordel for kapitalismen. Vigtige reformer blev derfor gennemført, som bragte fordele til begge parter:

Arbejderklassens fordele:	Kapitalisternes fordele:
Anerkendte organisationer Uddannelse Social forsorg 8-timers dag 1919, ferier Højere løn Arbejderbeskyttelse	Lettere styring af arbejderne Dygtigere arbejdere Forsikring mod oprør Arbejdstempoet sættes op Bedre forbrugere, bedre arbejdsmoral Mere effektiv produktion

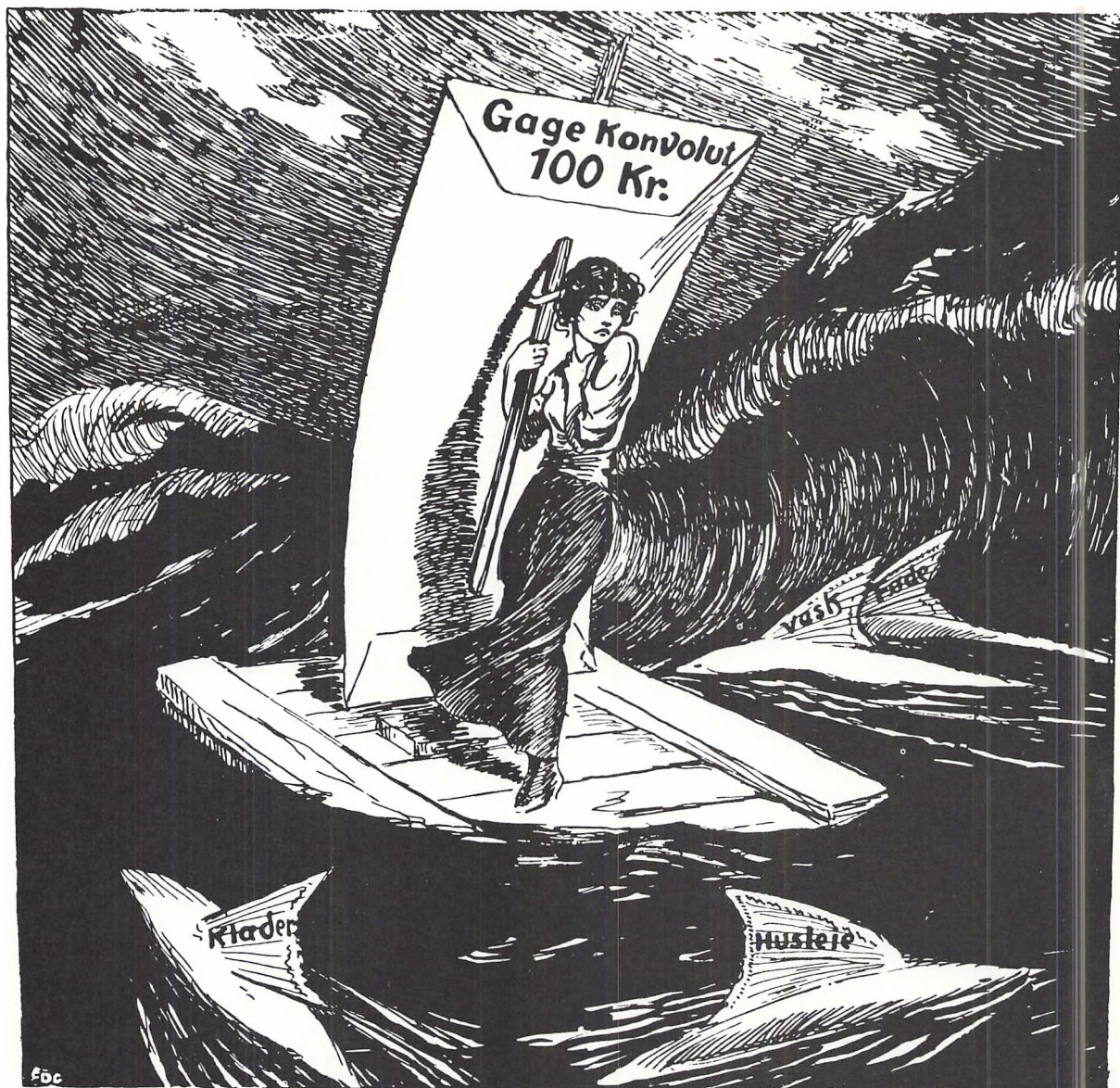

Dansk valgplakat fra folkeafstemningen i Sønderjylland i 1920. Tysksprogede (eller -sindede) opfordres til at stemme på Danmark. Teksten kan oversættes: »Hvad man betaler skat til i Tyskland, og til hvad i Danmark.« Den laset klædte tysker lægger sine penge i en kasse med påskriften »Krigsgæld«, den velklædte dansker lægger sine i en med påskriften »Børne- og aldersforsorg.« Sammenlign med billedet fra den lignende afstemning i 1972 s. 118.

Socialdemokratiet fik efterhånden den opfattelse, at det var muligt med fordel at forhandle med det kapitalistiske samfund om arbejdernes vilkår, og at staten under disse forhandlinger kunne bruges som en neutral opmand. Socialdemokratiet fik – under indtryk af erfaringerne fra de gennemførte reformer – det indtryk, at man åbenbart gennem f.eks. folketingsarbejde kunne reformere sig fra kapitalisme til socialisme. Socialdemokratiet og kapitalen kæmpede stadigt om f.eks. lønnen, men nåede efterhånden til fælles forståelse af:

1. At både arbejdere og kapitalister var bedst tjent med voksende produktion i et stabilt kapitalistisk samfund.
2. At en samfundsomvæltning derfor var til skade for begge parter.
3. At venstreorienterede derfor måtte bekæmpes, så de ikke blev for fremtrædende og derved gav anledning til, at regeringsansvaret i længere tid kom til at gå til de borgerlige partier.

Socialdemokratiet blev på denne måde i løbet af mellemkrigstiden til kapitalismens bedste værn, det store samfundsbevarende folkeparti i centrum, der forvaltede kapitalismen bedre, end det var muligt for liberalismen med dens planløshed. I partiet opstod der kraftig modstand mod denne

I Dyrtidens Storme

bør enhver mandlig og kvindelig Handels- og Kontormedhjælper søge Støtte hos sin faglige Organisation:

Dansk Handels- og Kontormedhjælperforbund.

Formaal:

- at fremme og værne lællens Interesser.
- at højne Handels- og Kontormedhjælpernes økonomiske og sociale Niveau.
- at arbejde hen til, at enhver Kollega faar det størst mulige Udbytte af sit Arbejde.
- ved alle lovlige Midler at søge tilvejebragt bedre Forhold i alle Retninger indenfor Standen.

Institutioner:

Statsanerkendt Arbejdsløshedskasse · Hjælpefond · Gratis Rejshjælp · Pladsanvisningsbureau
Oplysningsbureau · Fagligt Understøttelsesfond · Maanedligt Medlemsblad

Kollektive Overenskomster afsluttet for 6000 Medlemmer. Medlemsantal ca. 13.000.

Standens eneste faglige Repræsentation.

Indmeld Dem straks!

Enighed gør stærk!

HK, Handels- og kontormedhjælperforbundet, havde haft svært ved at organisere kontorfolkene, der følte, at de som ikke-arbejdere ikke skulle være i fagforening, men under

krisen efter 1. verdenskrig voksede forbundet i medlemstal. Her plakat fra 1925.

linje. Flere grupperinger blev sprængt fra, bl.a. Danmarks kommunistiske Parti. Men det store flertal af danske arbejdere blev ved Socialdemokratiet, i gode tider var de tilfredse med fremgangen, i dårlige var de bange for at opgive Socialdemokratiet til fordel for noget uprøvet.

Husmænd og landarbejdere

Landarbejderne og husmændene var blevet ladet tilbage, da gårdejerne opnåede så store fordele ved landboreformerne. Tit levede landarbejderne fattigt og hårdt. Børnedødeligheden blandt dem kunne være stor. På godset Lundbjerg ved Randers begravede røgterparret engang før 1. verdenskrig et barn. Gårdens karle hentede det lille lig, der lå i røgterhuset på spisekammerbordet ved siden af begravelsesmiddagen, det var rabarbergrød, allerede opskænket i tallerkner. Da kisten kom i jorden, røg rebet med, men andenkarlen sprang ned efter det: Vorherre skulle jo nødtigt tro, at ungen havde hængt sig. Det kom de allesammen til at grine af. Så gik de hjem til rabarbergrøden og rigeligt med snaps til.

Det lykkedes dårligt for Socialdemokratiet at få landarbejderne til at melde sig i fagforening og partiet. Venstre havde især taget sig af gård-ejer-interesserne. Derfor opstod der i 1905 et nyt parti, Det radikale Venstre, der så en løsning på landarbejderproblemet i, at mange blev gjort til husmænd. Støttet af Socialdemokratiet fik partiet oprettet mere end 10.000 husmandsbrug, og til de allerede eksisterende husmandsbrug blev der givet mere jord. Brugene kunne erhverves af unge, flittige og sparsommelige mennesker, ikke, som man sagde, af »cigaretrygende kasketdrenge«, hvormed der mentes, at brugene ikke skulle kunne købes af storbyernes fordærvede og uduelige ungdom. Da flere nu kunne blive husmænd, kunne flere altså blive selvstændige landmænd. Men de gik ind til en tilværelse med hårdt slid og magert udbytte. Der blev lagt vægt på, at besiddelsen af de nye brug førte til en sikkerhed mod social uro. De nye husmænd blev jo jordejere. Det betød mindre, at de ikke kom til at eje så meget, de ville alligevel fjerne sig fra landarbejderne og solidarisere sig med de besiddende. Men da krisen slog til, rammes husmændene hårdt.

Landbruget under krisen

Landbrugets indtægter faldt 1929-32 med to tredjedele. Der var (i modsætning til i byerne) mad nok. Men terminerne truede, og 7200 ejen-

domme røg i årene 1929-35 på tvangsauktion. I de samme år belåntes 57000 ejendomme, så lå-nene med de faldende ejendomspriser kom op på over 110% af værdien. Mange landmænd måtte gå fra deres ejendomme. Nedgangen følte særligt kraftigt, fordi den kom lige efter storhedstiden i årene fra 1870 til 1920, hvor gårdejerne havde domineret økonomisk, politisk og kulturelt. Velstanden og det kære selveje gik nu fløjten, bønderne blev fæstere igen, men denne gang hos kreditforeningerne og bankerne. Nederlaget var også moralsk, landbruget blev tvunget til at erkende, at liberalismen, som havde været dets politik, og som den var kommet til udtryk gennem partiet Venstre, ikke havde slået til. Stolte gård-ejere, der i sognerådene karsomt havde uddelt fattighjælp, måtte nu opleve sig selv som understøttede, hvad enten de blev på deres gårde eller måtte forlade dem.

Der opstod en protestbevægelse i landbruget, LS kaldtes den, Landbrugernes Sammenslutning. Den fik mere end 100.000 selvstændige landmænd som medlemmer. LS krævede skatter, renter og lønnen til arbejdskraften sat ned, prisen på landbrugsvarer skulle sættes op. LS forlangte desuden nærmest, at tiden blev skruet tilbage til de gode gamle dage, bevægelsen nærmede sig nazismen og lagde skylden for krisen i lige grad på »høj- og jødefinansen« og på »marxismen«. Da krisens virkninger aftog sidst i 30'erne, mistede LS betydning.

Industrien under krisen

I begyndelsen af 20'erne ramte krisen også industrien. For at modvirke krisen moderniserede kapitalen sine anlæg og maskiner, den sammenlagde små virksomheder, øgede arbejdstempoet og satte arbejdslønnen ned. Det blev nu arbejdsgiverne, der tog initiativet i arbejdskampene mod arbejderne. Det kan ses af tallet på arbejdsdage, der i to perioder gik tabt på grund af enten strejke eller lock-out:

Periode	1916-20	1921-25
Arbejdere i strejke, dage i alt	1.860.000	1.468.000
Arbejdere lock-outede, dage i alt	147.000	6.459.000

Ved overenskomstforhandlingerne i 1922 gennemtvang arbejdsgiverne ved stor-lock-out, at arbejderne led lønnedgange på 15 procent. Men mange steder ville arbejderne ikke finde sig i

dette. I Randers gik arbejderne i generalstrejke (d.v.s. strejke i alle fag). Politiet i Randers blev forstærket, byen blev besat af militæret og erklæret i undtagelsestilstand. Meget af byens strejke-ramte arbejde blev endvidere udført af »Samfundshjælpen«, der var Dansk Arbejdsgiverfor- enings flyvende korps af skruibrækkere. Korps- et bestod af både langtids-arbejdsløse, der havde været nødt til at melde sig, og af frivillige borgerlige, der opfattede skruibrækkeriet som en politisk pligt. Man så derfor tandlæger og ad- vokater fra Randers ivrigt beskæftiget med at køre lokumsspande bort, hjulpet af københavnske langtidsledige. Arbejderne i Randers var dem, der klarede sig dårligst i kampen. Deres penge og mad slap hurtigt op, og socialhjælpen blev indstillet. Der kom heller ikke hjælp fra So- cialdemokratiet eller De samvirkende Fagfor- bund. Desuden kom strejken ikke til at virke ef- fektivt p.gr. af »samfundshjælperne«, der arbej- dede under militærbeskyttelse. Og politiet tog nye metoder i brug, f.eks. fotografering af demon- strerende og telefonaflytning, for at få arbejder- nes ledere fængslet. Efter en måned brød strej- ken sammen.

I 1925 krævede arbejdsgiverne nye løn- nede- gange. I de arbejdskampe, som blev resultatet heraf, rantes ca. 100.000 arbejdere af lock-out, eller de gik i strejke. De samvirkende Fagfor- bund gav efter, men Dansk Arbejdsmandsfor- bund (nu SID) holdt fast. Arbejdsmændene blev imidlertid presset både af De samvirkende Fag- forbund og af Socialdemokratiet, der mente, at arbejdskamp kunne vælte regeringen, og at rege- ringsmagten var vigtigere end mere i løn. De samvirkende Fagforbund ville ikke hjælpe ar- bejdsmændene, Arbejdernes Landsbank ville ikke låne dem penge, og de kunne ikke få annon- cer optaget i Social-Demokraten (nu Aktuelt). Den socialdemokratiske statsminister Thorvald Stauning, sagde, at arbejdsmændenes strejker ikke ville få nogen virkning, det tjente ikke lige- frem til at styrke strejkens effektivitet eller kampmodet hos arbejdsmændene. Men samtidig forberedte Stauning love, der forbød strejker: Hensynet til regeringsmagten og til staten gik over hensynet til arbejderne, også når regerin- gen var socialdemokratisk.

Politi udkommanderet under havnearbejderstrejke i Esbjerg i 1934.

Arbejdernes modstandskamp

Tallet på arbejdsløse var i 20'ernes slutning 150-200.000. I 1932 nåede det op på 300.000. Understøttelsen var ca. halvdelen af lønnen i omkring 150 dage, derefter fik den arbejdsløse kun en sparsom kommune- eller fattighjælp. Unge arbejdsløse kunne sættes i tvangsarbejdslejre. Mange af de ældre tiggede. De gik rundt med »Livets kamp«, et blad der kun solgtes af arbejdsløse, på den måde kunne de tigge, uden at det direkte fik udseende af det, og uden at politiet kunne sætte dem fast. Mange arbejdsløse vagabonderede, de tog alle slags job for at få mad og et natteleje, eller de bespistes af velgørenhed. De fleste arbejdsløse dukkede sig, de fandt sig i nøden for sig selv og familien, de fandt sig også i at blive hånet som dovne og arbejdssky.

Men nogle gjorde modstand. I Nakskov i 1931 tvang de arbejdsløse byrådet til at bevilge penge til de nødlidende. Arbejderne holdt det år en stor 1. maj demonstration i Nakskov, den blev splittet af politiet. Som der stod i »Tidende«: »Med drøje klask susede kniplerne over kasketdrengenes rygstykker. Svup! sagde det, og under brøl og skrig tog demonstranterne flugten med betjentene i hælene. Der var ingen pardon! Taktfast faldt slagene, fingrene blev ikke lagt imellem.« Den 2. maj stødte politiet og de arbejdsløse igen sammen, nu blev der hentet militær til Nakskov. De arbejdsløses ledere blev pågrebet og fik hårde fængselsstraffe.

I større byer som København, Århus og Ålborg blev de arbejdsløses demonstrationer gang på gang med stor brutalitet angrebet af politiet, der må have haft ordrer om at bruge hårdhændede metoder. Den socialdemokratiske regering syntes angst for, at revolutionen var nær.

Så samfundet kunne fortsætte

Socialdemokratiet såvel som de borgerlige og landbrugets og bykapitalens ledere kunne nok blive enige om, at noget måtte gøres mod krisens følger for land- og bykapitalen, mod arbejderklassens nød, mod arbejdsløsheden og mod den truende sociale uro, som kunne se ud til at vælte hele samfundet.

Derfor indgik parterne Kanslergadeforliget, der blev kaldt sådan efter statsminister Staunings bopæl. Den øjeblikkelige anledning var, at arbejdsgiverne i januar 1933 forlangte lønnen sat 20 procent ned og varslede lock-out af 100.000 arbejdere.

Det konservative folkepartis valgplakat fra byrådsvalget i 1925. Liste A var og er Socialdemokratiet, liste C de konservative.

I denne situation, og mens politiet og de arbejdsløse sloges på gaderne, gik Socialdemokratiet på forlig med Venstre og Radikale om en »helhedsløsning«. Landbruget fik støtte ved prisforhøjelser på landbrugsvarer og ved nedsættelse af kronens værdi, så det blev nemmere at sælge til udlandet. Renter og ejendomsskatter blev sat ned. Industrien nød også godt heraf, desuden kom der begrænsning af vareindførslen fra udlandet, og der blev sikret ro på arbejdsmarkedet. Strejker og lock-out'er blev nemlig forbudt, gældende overenskomster blev forlænget ved lov. Derved slap arbejderne fra arbejdsgivernes krav om 20 procent lønnedgang. Til gengæld led arbejderne det samme løntab ved kronesænkningen, fordi priserne steg. I forliget indgik, at beskæftigelsesarbejder kom igang, bl.a. begyndte

man at bygge store broer. Under ledelse af socialminister K. K. Steincke gennemførtes en socialreform, der gav større understøttelse til syge, gamle og arbejdsløse. Understøttelsen skulle være en ret, ikke en almisse. Steincke understregede, at socialreformen ikke førte samfundet nærmere mod socialismen, den var tværtimod også i de besiddendes interesse, da den modvirkede proletarisering og dermed klassekamp. Kanslergadeforliget medførte en styrkelse af statsmagten. Staten overtog nu ansvaret for landets økonomi, det samtidigt med at den private ejendomsret til jord, fabrikker og maskiner blev opretholdt. Fra nu af blev erhvervslivet reguleret i detaljer af staten.

Man sagde farvel til kapitalismen i dens liberalistiske form, i stedet gik man over til den statsregulerede kapitalisme. Samtidigt sagde Socialdemokratiet farvel til socialismen. Oprindeligt havde socialisterne stræbt efter ved revolution at omstyrte kapitalismen. Senere havde Socialdemokratiet forestillet sig, at samfundet gennem reformer ville vokse ind i socialismen. Under Stauning opgav partiet også denne forestilling, i stedet søgte det gennem regulering og stimulering af erhvervslivet at fremme produktionen og dermed levestandarden, også for arbejderne. »Vi har ofret nogle principper, men vi har reddet landet,« sagde Stauning, da han efter forliget gav en omgang bajere på Social-Demokratens redaktion.

Nordens grænse

Andre kræfter tilbød voldsommere kriseløsninger. Fascismen eller nazismen ville føre konkurrencen i det kapitalistiske samfund så vidt, at den blev til krig, disse bevægelser ville med vold og terror knuse arbejderklassen. Nazismens vigtigste støtte kom fra fabriksejere og godsejere, der fandt, at den eksisterende stat hverken kunne overvinde krisen eller give tilstrækkelige garantier for bevarelsen af kapitalismen. Fabriks- og godsejerne var desuden også mod arbejderpartierne og fagbevægelsen, der jo med deres krav om højere løn og bedre arbejdsvilkår modvirkede kapitalisternes udbytte. Nazismen blev til lige støttet af selvstændige »mindre« næringsdrivende og af funktionærer, der var bange for, at de på grund af krisen skulle synke ned i arbejderklassen. Nazismen tog magten i Tyskland i 1933. Med rovdrift på arbejderklassen og med udbytning helt ud til udnyttelse af værdierne i koncen-

trations-lejr fangernes lig førte nazismen kapitalismen ud til dens yderste konsekvens.

I maj 1939 indgik Danmark en ikke-angrebspagt med Nazi-Tyskland. Tankerne om et nordisk forsvarsforbund var ikke blevet til noget, ingen magt på jorden kunne hjælpe Danmark, hvis tyskerne slog til, og ville Nazi-Tyskland finde sig i grænsen fra 1920? Så Danmark søgte at få en aftale med uretten. Norge og Sverige gjorde det ikke. En svensk statsmand skrev: »Danmark har ønsket, at Nordens grænse skal ligge ved Øresund. Der er intet andet at gøre end indrette sig derefter.« Det gjorde man så.

Trangen til førerdyrkelse, til at lade sig lede af en stærk mand, som den udfoldedes omkring de fascistiske diktatorer Hitler og Mussolini i Tyskland og Italien, kom også frem i Danmark. Socialdemokratiet gjorde valget i 1935 til et spørgsmål om en-

ten kaos eller også Stauning. Det eneste argument var et billede af Stauning med stærk skikkelse og ublinkende øjne bag brillelæssene.

Krig og klassekamp

1940-1956

TIDSTAVLE

April 1940 Tysk besættelse af Danmark og Norge
Maj 1940 Tysk besættelse af Holland og Belgien
Juni 1940 Frankrig kapitulerer
Juni 1941 Tysk angreb på Sovjetunionen
Juni 1941 Danske kommunister interneres
Oktober 1941 Danmark tiltræder anti-komintern-pagten
December 1941 Japan angriber USA
December 1941 USA ind i 2. verdenskrig mod tyskerne
Februar 1942 Tysk nederlag ved Stalingrad
Juli 1943 Tysk nederlag i Italien
August 1943 Oprør mod regeringen i Danmark
Juni 1944 Invasion i Frankrig
Juni 1944 Generalstrejke i København
Februar 1945 Interesseområde-delning mellem USA og Sovjetunionen
Maj 1945 Tysk kapitulation
August 1945 Atombomber mod to japanske byer
1946 FN's første generalforsamling
1947 Marshall-planen om økonomisk hjælp til Vesteuropa
1948 Kommunistisk magtovertagelse i Tjekkoslovakiet
1948-49 Blokade af Vestberlin, luftbroen
1949 Danmark tilsluttes NATO
1950-53 Koreakrigen
1953 Grundlovsrevision i Danmark
1953 Arbejderopstande i Berlin og Østtyskland
1954 Det franske kolonistyrers nederlag i Indokina (Vietnam)
1956 Socialdemokratiet i Danmark gennemtvinger et af arbejderne forkastet forlig
1956 Engelsk-fransk angreb på Ægypten
1956 Ungarnsk oprør mod Sovjetunionen knuses

De bedste vilkår

En klar morgen i april 1940 lå der tunge, sorte flyvemaskiner i luften over Danmark. Landet blev besat af Nazi-Tyskland. De første 3½ år efter besættelsen virkede staten videre stort set som før. Thorvald Stauning var fortsat statsminister i en socialdemokratisk-radikal regering, der nu blev forstærket med flere borgerlige fra erhvervslivet og med folk fra fagbevægelsen. Socialdemokratiet og regeringen havde som mål at sikre danskerne bedst mulige vilkår. For at dette mål kunne blive nået, mente Socialdemokratiet og

regeringen, at det var nødvendigt, at befolkningen blev tvunget til at forholde sig i ro.

Samarbejdspolitikken

Resultatet blev en samarbejdspolitik med tyskerne, hvorved kapitalen fik lejlighed til at benytte den tyske besættelsesmagts tilstedeværelse til et opgør med arbejderklassen. Dyrtids-reguleringen og forhandlingsretten blev afskaffet. Lønnen, der var steget mod 30'ernes slutning, faldt igen. I nogle af krigsårene var der regulær underernæring blandt børnene i byerne. Der indførtes et rationeringssystem for en hel række nødvendige varer, men især for mad. Det ramte naturligt nok hårdest i byerne. Fødevarepriserne steg. Det gjorde indtægterne også i landbruget, navnlig godsejerne nød fordel af besættelsestiden.

Regeringen gik langt i sin samarbejdspolitik. Stauning talte om det nødvendige i, at Danmark »roligt og villigt« indpassede sig i det europæiske fællesskab under tysk dominans. Han sagde: »Det er usundt og uklogt at vende sig mod en udvikling, som tid og forhold fører med sig.« Stauning døde i maj 1942, men hans død betød ikke noget brud. Grundlovsstridigt blev kommunister fængslet og senere sendt til tyske koncentrationslejre, og Danmark gav officiel moralsk støtte til nazismen ved tilslutning til den fascistiske anti-komintern-pagten mod kommunismen. Den danske regering måtte støtte et dansk SS-korps til kamp mod marxisme og jødedom i Rusland. Som betingelse for leverance af kul og koks fra Tyskland blev 100.000 danske arbejdere med trusler om tab af arbejdsløshedsunderstøttelsen tvunget til Tyskland. Her blev de underkastet den nazistiske arbejdsdisciplin. Var de genstridige, røg de i arbejderopdragelses-anstalter, hvor flere blev tortureret ihjel. Den socialdemokratiske arbejdsminister vidste besked om dette, men det blev holdt hemmeligt, »idet de skete dødsfald, såfremt de måtte blive almindeligt kendte, vil afholde danske

Meddelelsen om besættelsen og regeringens holdning, 9. april 1940.

TIL DET DANSKE FOLK

Tyske Tropper har i Nat overskredet den danske Grænse og har gjort Landgang forskellige Steder. Den danske Regering har under Protest besluttet at ordne Landets Forhold under Hensyn til den Besættelse, som har fundet Sted, og i Henhold hertil kundgøres følgende:

De tyske Tropper, der nu befinder sig her i Landet, træder i Forbindelse med den danske Værnemagt, og det er Befolkningens Pligt at afholde sig fra enhver Modstand overfor disse Tropper. Den danske Regering vil forsøge at sikre det danske Folk og vort Land imod de af Krigsforhold følgende Ulykker og opfordrer derfor Befolkningen til rolig og behersket Holdning overfor de Forhold, som nu er opstaaet. Ro og Orden maa præge Landet, og loyal Optræden maa udvises overfor alle, som har en Myndighed at udøve.

København, den 9. April 1940.

Christian R. / *Th. Stauning.*

Under disse for vort Fædreland saa alvorlige Forhold opfordrer jeg alle i By og paa Land til at vise en fulktud korrekt og værdig Optræden, da enhver uoverlagt Handling eller Ytring kan have de alvorligste Følger.

Gud bevare Dem alle. Gud bevare Danmark.

Christian R. .

Amalienborg, den 9. April 1940.

HUSK

at De skader Danmark hvis De:

- 1 virker udfordrende ved at deltage i unødvendige politiske Samtaler.**
- 2 bringer Formodninger og Rygter videre.**
- 3 deltager i Opløb og Sammenstimlen.**
- 4 sløser med Mørklægning.**
- 5 er taktløs og nysgerrig overfor de tyske Tropper.**

Illustration af ...

Plakat om begrænsninger i den politiske frihed. Justitsministeriets propagandakontor, 1940.

arbejdere fra at søge beskæftigelse i Tyskland.« Modstandsfolk blev nidkært forfulgt af det danske politi.

Modstanden mod politiet

»Efter nytår 1942,« fortalte Poul Christensen, der var maskinarbejder og modstandsmand i Esbjerg, »fik hele min familie besøg af det politiske politi. De fik intet resultat, da ingen i familien vidste andet, end at jeg var rejst til København. Hos min mor forlangte de et billede. Hun fandt et, hvor jeg var i 10-års alderen og i matrostøj.« Politiet fik ikke fanget Poul Christensen, men dets besøg fik følger for hans søster. Hun tjente hos en slagtermester, der solgte fordærvede pølser. Han ville ikke have politiet rendende, og derfor fyrede han hende.

Det var opfattelsen hos mange modstandsfolk, at en del menige politifolk var unødvendigt emsige. Men politifolkene kunne i hvert fald pege på, at de havde rygdækning hos deres øverste ledelse. Ved en fest for tyske politifolk i maj 1941 sagde den danske justitsminister Thune Jacobsen: »Vi har alle naturlige betingelser for at forstå hinanden, og tysk og dansk politi har gennem mange år vidst at udnytte disse forudsætninger på frugtbar

måde gennem en bestandig saglig og faglig forbindelse i det tjenstlige arbejde. Vi har fra dansk politi grund til at takke for mange håndsregninger, og vi har heldigvis haft lejlighed til at gøre gengæld ... De herrer kommer her i Danmark til mindre forhold end Deres egne. Men vi skal gøre, hvad vi kan for at vise Dem, hvad der dog måske kan have interesse for Dem: Et lille værksted kan også præstere europæisk kvalitetsarbejde.«

For samarbejdspolitikken

Ikke blot afviste ledende socialdemokrater enhver kontakt med modstandsbevægelsen, men modstandsbevægelsen blev også fordømt af regeringen. Og statsminister Vilhelm Buhl, der havde afløst Stauning, opfordrede i en radiotale i september 1942 til, at man meldte sabotører til politiet, hvilket under krigen ellers blev betegnet som stikkeri. »Det siger sig selv, at regeringen stadig med den yderste strengthed vil forfølge sabotage og anden forbrydelse mod den tyske værnemagt med de i lovgivningen hjemlede midler, og der vil fra politiets side blive sat ind med al kraft på løsningen af de opgaver, disse sager frembyder ... Jeg appellerer til alle danske kvinder og mænd ... Vær med til at gøre det klart for alle, og navnlig for de unge, at den, der begår sabotage eller hjælper med dertil eller over for myndighederne tilbageholder viden om sabotageplaner eller undlader at medvirke til opklaring af sabotage, handler mod sit fædrelands interesser.« Så sent som i september 1943 udtalte Socialdemokratiet gennem sin formand harme mod »den sammenslutning af overdrevent nationale og kommunister, der ansvarsløst og skjult har søgt at mistænkeliggøre samarbejdets mål og midler og at fremskaffe en anden mentalitet i dele af befolkningen.« Socialdemokratiets redegørelse sluttede: »De har tilsigtet at fremkalde sabotage og uro i befolkningen og på arbejdspladserne, netop fordi de vidste, at forholdene under besættelsen ikke kunne bære denne belastning, de har foregøjet dem, der hørte på deres tale, luftspejlinger og drømmesyn, der ikke stod til troende. Derfor er ansvaret deres for den situation, som nu er opstået, og de skal fastholdes på deres ansvar for, at det inden krigen sluttede, kom dertil, hvor vi i øjeblikket befinder os.«

Samarbejdspolitikken blev dengang og nu kaldt »demokratiske partiers nationale samarbejde.« Samarbejdsfolkene forsvar for deres politik lyder: »Vort formål siden den 9. april har været at

Hvervekontoret for hvervning til SS, 1942.

Tyske soldater på Højbro Plads i København, 1943.

gå ind for en politik, der kunne skåne befolkningen for de lidelser, som en anden politik uundvigeligt måtte medføre, og som i de andre lande er blevet krigens kår for befolkningen.« Det må nu være den enkelte, der for sig selv må vurdere, om samarbejdspolitikens ofre og kompromisser med nazismen var dens gevinster værd.

Det store oprør

Samarbejdspolitikens ydre form blev brudt, da danskerne i august 1943 gjorde oprør mod deres regering. Arbejdspladserne rejste sig, navnlig i Jylland og på Fyn. Kampen var vendt mod løntrykket, der skete samtidigt med kapitalismens og storlandbrugets fortjenester, mod levevilkårene, ufriheden, mod tyskerne og mod den nazistiske terror. Spydspidsen i oprøret var jernets arbejdere. I de fleste større byer, bortset fra København, som ikke kom med i denne omgang, var der generalstrejker, sabotage, plyndringer, blodige sammenstød med tyskerne, hærværk og ulydighed mod myndighederne. Regeringen søgte at stoppe uroen, men den blev ikke adlydt. Da den desuden kom under tysk pres, valgte den at gå af. Rigsdagen blev opløst, den danske hær sendt hjem, dens våben blev afleveret til tyskerne.

Politikerne trådte tilbage, ikke fordi de havde sluppet troen på samarbejdspolitikens berettigelse, men af frygt for den sociale revolution, som ikke kunne undgås, hvis de var blevet. Indholdet af samarbejdspolitikken fortsattes dog af

Tyskerne anså det for sandsynligt, at der ville finde en engelsk/amerikansk landgang sted i Jylland. Vestkysten blev derfor kraftigt befæstet, og der blev placeret mange tyske soldater i Jylland. Her ses tysk artilleri i Silkeborgs gader i 1944.

Plakat om indmeldelse i SS. Den røde kommunist med dødningshovedet strækker fingrene ud efter en dansk landsbykirke, 1941.

Demonstrationer under folkestrejken i Odense den 29. august 1943. En politibil er væltet af demonstranter.

Jernbanesabotagen i Jylland. Et afsporet tog ved Aulum, 1943.

For tyskernes og deres allieredes transportsystem er lige så skrøbeligt som det menneskelige legeme. Når én del beskadiges, går det ud over det hele. Ødelæggelsen af et lokomotiv i Frankrig, medfører komplikationer på den russiske front. Sænkningen af et skib eller en færge standser tog, der venter på at blive lastet eller losset i havnen, og tvinger Hitler til at flytte sin svære trafik fra havet over til de overbelastede jernbaner. Skade og forsinkelser, bombemaskiner og partisaner, det er de midler, vi har til med stigende virkning at kvæle og strangulere tyskernes transportorganisation. Gør jeres pligt, gør jeres værk.«

Da Christmas Møller i 1945 kom hjem fra England, sagde han om samarbejdspolitikernes holdning til dem, der havde støttet modstandsbevægelsen: »Det her tilgiver de os aldrig.« Christmas Møller fik ret, han blev presset ud af sit parti og døde i 1948. Men så længe kampen stod mod den tyske nazisme, kunne den anti-fascistiske klassekamp forenes med den borgerlige kamp for fædrelandet. Oftest indgik begge dele vel – med forskellig styrke – i motivationen for den enkelte modstandskæmper.

Modstandskampen strakte fra almindelig uvilje, over forhaling af arbejdstempoet, videre til strejker, ødelæggelse af produktion og maskiner til direkte, aktiv modstandskamp som udsendelse af illegale blade, sprængninger af maskiner og fabrikker og jernbanesabotage. England støttede med instruktører, våben og sprængstoffer. I september 1943 forenedes en del modstandsgrupper under Frihedsrådet. Det blev en slags illegal regering, der var af så meget større betydning, som der ikke i befolkningen var megen tillid til politikerne.

Krigens afslutning var nær, mangt og meget kunne tyde på, at samfundstilstandene fra før krigen ikke bare kunne genskabes.

Men også politikerne forberedte sig på krigens afslutning. Der blev opstillet vente-grupper af officerer fra den opløste danske hær, de blev holdt i beredskab til indsættelse *efter* krigen. Formentlig efter politikernes ønske – i hvert fald i deres ånd – spionerede ventegrupperne mod modstandsbevægelsen, ventegrupperne snød modstandsbevægelsen for instruktører og våben. Dette kostede ved flere lejligheder modstandsbevægelsen både døde og sårede. Og den kommende

Kommunalt salg af konserver på Amager, 1944.

danske statsminister Hans Hedtoft søgte at sikre en svensk hær på 50.000 mand, ligeledes til brug i tilfælde af et indre opgør i Danmark. Da svenskerne ikke ville lege med, blev der i Sverige skabt en dansk brigade til samme formål.

Krigen slut

For hovedparten af danskerne var krigens sidste tid ikke ligefrem en skovtur. Tyskerne og deres danske hjælpere hærgede med mord, brand, bomber og terror. Tilværelsen var præget af kulde, snavs og mørke, der var så mange mangler, folk var trætte. Værst var frygten: Snart ville de kæmpende hære sikkert tromle ind over landet, snart måtte danskerne følge så mange andre folkeslag og blive flygtninge på Europas landeveje.

Så meget voldsommere virkede freden. En dreng fra Slagelse huskede det således: »En aften vi lige var kommet i seng, kom min mor løbende op ad trappen: Dreng, drenge, der er blevet fred, råbte hun. Vi kom hurtigt i tøjet og løb med far og mor ind i byen. På torvet var i tusindvis af mennesker, de omfavnede hinanden, de sang. Men pludselig blev der skudt, vi løb alt, hvad vi kunne, kom væk fra hinanden og blev bange, men fandt hjem. Næste dag så vi på, at frihedskæmperne kom kørende med fangne tyskertøse og stikkere. Vi jublede, da englænderne rullede ind i den ene side af Sorø-vejen, vi så tavse efter de trætte tyske soldater, der sneg sig ud langs vejens anden side.« På Bornholm ville tyskerne ikke overgive sig til de russiske soldater, Rønne og Neksø blev derfor bombet, der skete store skader. I resten af landet gik tyskernes kapitulaton mere fredeligt af.

»Tyskerpiger« indbringes til Nytorv Arrest, 5. maj 1945.

Fredens frugter

Hvordan skulle nu freden være? Skulle modstandsbevægelsens opgør føres igennem, eller skulle tingene være som før krigen, men nu ledet af samarbejdspolitikernes politikere? Først syntes det uvist, hvad udfaldet ville blive. Der kom en ny regering bestående af halvt Frihedsråds-folk, halvt politikere. Statsminister blev Vilhelm Buhl, der i september 1942 havde opfordret til stikkeri. Det viste sig dog snart, at politikerne var de snueste og stærkeste. Den genskabte hær og politiet overtog hurtigt de opgaver, som modstandsbevægelsen havde haft i nogle måneder efter freden, og statsapparatet med embedsmændene kom igen til at virke, loyalt overfor politikerne. Statens magtmidler var tilbage i politikernes hænder. Hertil kom, at enheden mellem fløjene i modstandsbevægelsen ikke længere holdt, og ydermere kom Frihedsråds-ministrene til at virke let latterlige. De var underkastet betingelser, som ikke var deres egne, mens politikerne var på hjemmebane. I oktober 1945 var der valg. Socialdemokratiet gik stærkt tilbage, kommunisterne tilsvarende frem, men resultatet blev en Venstre-regering. Allerede ved næste valg i oktober 1947 blev regeringen dog socialdemokratisk. Alt var tilsyneladende ved det gamle.

Symbolet på modstandsbevægelsens nederlag blev det såkaldte retsopgør. Modstandsbevægelsen havde krævet udrensning af dem, der især havde stået for samarbejde med tyskerne: Politikere, kapitalister og embedsmænd. I stedet blev der delt straffe ud dels til nogle groft kriminelle af den type, der havde pint eller dræbt modstandsfolk eller begået stikkeri, dels til mange, der på ubetydelige poster havde fulgt politikernes ord om samarbejde med tyskerne, 13000 kom i fængsel. Samfundets spidser derimod slap stort set med skrækken, og de kæmpeformuer, der var skabt på tysker-arbejdet, blev ikke konfiskeret.

Modstandsbevægelsen sejrede, eftersom fascismen blev slået tilbage, den tabte derimod som protestbevægelse. Men dens nederlag førte til udbredt mistillid til de politikere, som regerer verden, til en opfattelse af historien som et amoralsk spil af tilfældigheder, kynisme og bedrag. Alt var alligevel *ikke* ved det gamle.

Hverdag igen

Arbejdsgiverne forstod vigtigheden af, at arbejderne igen blev disciplineret. De skulle bringes til forståelse af, at det ikke mere var nationalt at strejke. Ingen københavnsk arbejdsplads havde

ydet større modstand end B&W. Ved befrielsesfesten på værftet sagde direktøren: »Arbejdstempoet har fra alle sider ganske bevidst været sat ret stærkt ned, og feriedage har vi haft mange af i den sidste tid. Nu må vi tage skeen i den anden hånd. Nu må vi atter arbejde 8 timer hver dag i ugen, og om kort tid går vi over til 3-skifts arbejde. Vi må sætte tempoet op, så vi kommer tilbage til det gamle tempo fra før besættelsen.« Arbejdsgiverne forlangte dog mere endnu, tempoet skulle ikke bare føres tilbage, men øges ved rationaliseringer og tidsstudier af hver enkelt del af en arbejdsproces.

Arbejderne stod også med krav. De ville have revanche efter de 5 år, hvor det var dem, der havde båret byrderne. De forlangte mere i løn, dyrtidsregulering, 40-timers uge, 3 ugers ferie, medbestemmelse og arbejdsmiljøer uden gifte og tidsstudier. De ville have et retsopgør ikke bare til bunds, men også til tops. Der var uro og mange arbejdskampe i årene 1945-47, den 4. juli 1945 demonstrerede 100.000 i København foran Christiansborg. Arbejderne fik dyrtidsreguleringen tilbage, reallønnen steg også, men de øvrige krav tabte de.

Lille land hvad nu

Ville arbejderklassen falde til føje? Ville Socialdemokratiet igen kunne lede klassen, eller ville Danmarks kommunistiske Parti (DKP) kunne overtage førelsen? Socialdemokratiets omdømme var medtaget på grund af dets holdning under krigen, DKP's var godt af samme grund.

Socialdemokratiet var taktisk det dygtigste. Det udmanøvrerede DKP i skin-forhandlinger om sammenslutning af de to partier, det kunne som ikke-regeringsparti i 1945-47 i et nyt program (skrevet af J. O. Krag) i ord og teori lægge sig mere til venstre. Vigtigere var dog den verdenspolitiske udvikling. Efter krigen delte USA og Sovjetunionen Europa i to interesse-områder. Danmark tilfaldt USA og fik derfor økonomisk støtte til opbygning af industrien og bevarelse af kapitalismen. Landet tilsluttedes i 1949 den amerikansk dominerede militær-alliance, NATO. Den indre udvikling i landet, eller snarere manglen herpå, var garanteret af den amerikanske atom-magt. Socialdemokratiet vandt altså, DKP tabte.

Men desuden bevirkede de forhold, som har præget DKP siden 1945, at partiet mistede den tillid, som partiet havde vundet under krigen. Det fik betydning:

1. At der førtes en amerikansk inspireret hetz mod kommunismen, og at denne skærpedes i efterkrigstiden under »den kolde krigs« sammenstød mellem USA og Sovjetunionen.
2. At DKP vel arbejdede godt, men at partiet for ofte svigtede i mærkesager for at få anerkendelse fra Socialdemokratiet og borgerlige, og for at få sine folk indplaceret på politiske poster.
3. At DKP, navnlig i vurdering af forhold i Sovjetunionen og Østeuropa, ikke selvstændigt tog stilling, men slavisk gjorde sig til sovjetisk tale-rør.

Tilbage til folden?

Uroen efter krigen blev altså holdt i skak. Men i 1956 kom den åbent frem i nogle dramatiske måneder, da der var arbejder-uro herhjemme, krig i Ægypten og revolution i Ungarn. På kaserne talte de unge mænd dengang både skræmte og forventningsfulde om, hvem de mon skulle bruges mod: De danske arbejdere, ægypterne eller russerne.

»Egentlig var det os et fedt, hvem vi skulle skyde på«, huskede en af dem. »Vi var politisk forvildede af en barndom under og efter besættelsestiden, men desuden opdraget til den rene

Demonstration foran Christiansborg den 13.4.1956.

kommunistforskrækkelse af at have gået i skole i den kolde krigs tid. Samtidigt var vi totalt uinteresserede i politik, fordi det jo var noget, der skulle klares af dem, der havde forstand derpå. Og det var ikke os, vidste vi godt. Vi ville have skudt på hvem, vi fik ordre til at skyde på, det var vi oplært til både før og under militærtjenesten. Det, der interesserede os, det var mekanikken i våbnene, i bilerne og i alt det andet dejlige legetøj, de havde udstyret os med.«

Ved overenskomstforhandlingerne i 1956 forlangte arbejderne en 44-timers uge, højere løn og ens dyrtidsregulering for kvinder og mænd. Statens forligsmand kom med et forslag, der accepteredes af arbejdsgiverne, men som ved afstemningerne massivt blev afvist af arbejderne. Ikke desto mindre gjorde den socialdemokratiske regering forslaget til lov og forbød strejker. Derved blev arbejderne af Socialdemokratiet tvunget til at nøjes med en løn, som de ikke frivilligt ville arbejde for. Socialdemokratiets begrundelse var som før ikke at miste regeringsmagten, og navnlig ikke nu, da der var udsigt til at få reformer igennem inden for skole-, skatte-, folkepensions- og lærlinge-områderne. Desuden fandt ledende socialdemokrater, at landet ikke havde råd til at opfylde arbejdernes krav.

Arbejderne selv mente noget andet. I mange byer var der sammenstød med politiet. I København protesterede 200.000 i den største demonstration nogensinde, 800 tillidsfolk mødtes i »situationens generalstab«. Her tog kommunisterne ledelsen. De rådede til eftergivenhed. Kommunisterne troede, at Socialdemokratiet ville skifte kurs, og at det kunne tvinges til enhed med DKP i fagbevægelsen. Efter en to-dages strejke ebbede aktionerne derfor resultatløse ud.

Kommunisterne håbede nu at blive accepteret af Socialdemokratiet. I stedet kom oprøret mod Sovjetunionen i Ungarn. DKP støttede dets brutale nedslagtning. Partiet tabte derved, hvad det havde erhvervet af sympati, og det blev splittet. Som DKP i sin tid var udskilt af Socialdemokratiet, udskiltes nu Socialistisk Folkeparti af DKP. Resterne af DKP røg ud i mørket for lange tider.

Begivenhederne i Ungarn kom grumme heldigt

for Socialdemokratiet. J. O. Krag sagde det selv: »Uden modgiften, den kommunistiske brutalitet mod Ungarn, havde ophøjelsen til lov af de af arbejderne forkastede mæglingsforslag kostet dyrere.«

Krigs- og efterkrigstiden var forbi, danskerne skulle tilbage i folden. Men samtidig tog indflytningen fra landet til byerne voldsom fart, en velferdsstigning forestod. Begge dele førte til nye betingelser for danskerne.

De sidste tider

1957-1982

TIDSTAVLE

Oktober 1957 Russerne opsender Sputnik
Januar 1958 Fællesmarkedet dannes
December 1958 NATO-atomraketter i Europa
Februar 1959 Fidel Castros sejr på Cuba
April 1961 Gagarin i rumfart om jorden
August 1961 Berlin-muren
Oktober 1962 Cuba-krisen
November 1963 Præsident Kennedy myrdet
August 1964 USA bomber Vietnam
1965 USA sætter store troppestyrker ind i Vietnam
1966 Kulturrevolutionen i Kina
Juni 1967 Krig mellem Israel og Ægypten
Sommeren 1968 Ungdomsoprør i vesteuropæiske storbyer
August 1968 Tjekkoslovakisk oprør mod USSR slået ned
Juli 1969 USA sender første mennesker til Månen
Oktober 1970 Allende vinder valget i Chile
November 1971 Kina medlem af FN
Oktober 1972 Fællesmarkedsafstemning i Danmark
September 1973 Allendes fald i Chile
Oktober 1973 Krig mellem Ægypten, Syrien og Israel
December 1973 Fremskridtspartiet 2. største parti
August 1975 Helsinki-aftalerne mellem USA og USSR
November 1975 Franco død
Juli 1976 Seveso-katastrofen i Italien
September 1976 Mao Tse-tung død
November 1977 Ægyptens præsident Sadat i Israel
Oktober 1978 USA opruster med neutrombomber
Januar 1979 Islamisk revolution i Iran
December 1979 Atomreaktor uheld ved Tremileøen i USA
December 1979 USSR besætter Afghanistan
November 1980 Fagforeningsoprør mod styret i Polen
December 1981 Fagforeningsoprøret i Polen slås ned af militæret
Januar 1982 Det officielle arbejdsløshedstal i Danmark over 300.000, det faktiske 430.000
Februar 1982 USA-støtte til militærdiktaturet i El Salvador

Lyn fra klar himmel?

Mange af os, der var voksne dengang, kan stadigvæk huske, nøjagtigt hvordan vi oplevede det, da

vi i 1963 hørte, at Kennedy var blevet skudt. Bag efter kunne vi godt forstå, at fornemmelsen var falsk, men i øjeblikket føltes meddelelsen om den amerikanske præsidents drab, som om den for altid opdelte tiden i et før og et efter. *Før* var der alligevel et håb om, at de gode kræfter i hvert fald delvise sejr ville blive oplevet om ikke af os, så af en af de næste generationer. Og *efter* var der en bekræftet viden om, at der stadigvæk ville ske tilbageslag, at ondskaben stadigvæk stod stærkt i verden.

Kennedy's død føltes som et voldsomt chock: Det kom for det første lige efter, at vi havde været igennem Cuba-krisen og dermed følt os tæt på dommedag. For det andet kom det midt i en af de kortvarige perioder af økonomisk højkonjunktur, der hører med til kapitalismen, på samme måde som de langvarige kriser gør det. I årene fra 1957 og til 1973 faldt priserne på råvarer fra udlandet, samtidigt blev der fremstillet mere her i landet end før og solgt mere til udlandet til højere priser. Arbejdsløsheden forsvandt omtrent, og lønningerne steg.

Gør gode tider bedre

Der kom en vældig, næsten berusende velstandstigning. Uden at der først skete en politisk revolution, ændredes alligevel vores tilværelse i bund og grund. Danskerne havde som husmænd, landarbejdere og byarbejdere, som små-handlende, små-bønder eller ansatte som oftest levet tæt ved nøden, når det gik bedst i rimelig og hæderlig nøjsomhed. Nu blev vi pludselig kastet ud i levemåder, som ingen af os før havde drømt om. Der var rejser til lande, som før kun de rige kendte til, der var huse, biler, vin, overdådig mad, bøger, blade og aviser, varme, tøj efter sidste mode, uddannelse og meget andet. Alt syntes muligt.

Skulle fremgangen fortsætte, var det dog tilsyneladende nødvendigt, at alle hele tiden brugte mere. Totalt unødvendige dingener, klæder og fødemidler skulle så hurtigt som muligt anskaffes og gøres ubrugelige igen. Stormagasinerne prak-kede folk de afsindigste ting på. Gaven til ham,

Kvinderne på arbejdspladserne på lige fod med mændene var et af kvindebevægelsens krav. Samtidigt havde kapitalen brug for kvindernes arbejdskraft, om end ikke på samme lønvilkår som mændenes. En forudsætning for kvindernes udmarch til

arbejdspladserne var, at børnene kunne blive passet. Her en lille gruppe i en børnehave, og en tidlig vuggestue, hvor børneinstitutionen endnu tydeligt kan ses som børneparkeringsplads.

Pristalsfamilien. Den gennemsnitlige danske familie med dens gennemsnitlige årsforbrug af gennemsnits dagligvarer, 1959.

Den sorte hånd. Modstanderne af jordlovene tog en massiv propaganda i brug.

Kvinderne på arbejdspladserne. Her på en fiskefiletfabrik.

der havde alt, direktørskruer i gedigen håndværksmæssig udførelse. Selv små uskyldige børn blev udstyret med kostbart elektronisk legetøj. Dag ud og dag ind blev vi bombarderet med reklamer af en hidtil ukendt effektivitet. Kapitalen krævede, at vi købte, ødelagde og smed væk. Det var vores ret og borgerlige pligt.

Tingene blev anderledes

Dette skete samtidig med, at hovedparten af de andre mennesker på jorden sultede. Den hele mærkværdighed var en skinnende sæbeboble. Dens forudsætninger var for det første en brutal udbytning af verdens fattige lande, for det andet en rovdrift på naturrigdommene, som nu var muliggjort af tekniske fornyelser, og for det tredje en hårdhændet udnyttelse af den hjemlige arbejdskraft med voldsomme tempo-opskruninger.

Velstandsbølgen varede ikke meget mere end et årti, men i løbet af det medførte eller fremskyndede den store forandringer af danskernes levevilkår. Her er de væsentligste ændringer:

Rationaliseringer, effektiviseringer, nye farlige stoffer og tempoopskruninger blev taget i brug på arbejdspladserne.

Flere kvinder kom ud på arbejdspladserne.

Flere børn kom i vuggestue, børnehave og fritidshjem.

Med kvinderne på arbejde og børnene på institution kom der et nyt familiemønster.

Der skete en øget indflytning til byerne.

Bo-mønstret blev parcelhuse og udflyttede beton-kvarterer.

Transportsystemet ændredes af bilerne.

Parcelhusene og bilerne ændrede landskabet.

Der blev færre små-handlende og selvstændige næringsdrivende.

Det offentlige blev den største arbejdsgiver.

Der kom et ungdomsoprør.

Der kom et kvindeoprør.

Nye massemedier (f.eks. TV) gjorde påvirkning nemmere.

Listen kunne fortsættes, og ændringernes positive eller negative side kunne fremhæves, men lad os i stedet se på nogle af ændringerne i deres sammenhænge.

Opkæftende kællinger og unge slamberter

Storm P's formand for sangforeningen Morgenrøden var i årtier det morsomme indslag, når

Kassedamen. Hverken fiskefilet-arbejderne eller kassedamen er undtagelser fra reglen om, at jo hårdere et arbejde er, jo dårligere lønnes det.

Tobaksarbejdere 1955.

vældedige kongelige skuespillere skulle være folkelige. Det særligt morsomme var formandens ordre til kvinderne om for synsindtrykkets skyld at gå i forvejen med barnevognene og ellers holde sig i baggrunden. Men det med at holde sig i baggrunden var netop, hvad kvinderne og de unge nægtede at gøre i 60'erne. Hidtil så pæne piger blev evindeligt opkæftende kællinger, hidtil nydelige unge mennesker blev uforskammede slambærter i deres angreb på al naturlig myndighed. Med deres påtrængenhed og mangel på respekt, deres ublufærdighed og bestandige krav blev kvinderne og de unge besværlige at tilfredsstille og umulige at forstå. Det mente mange.

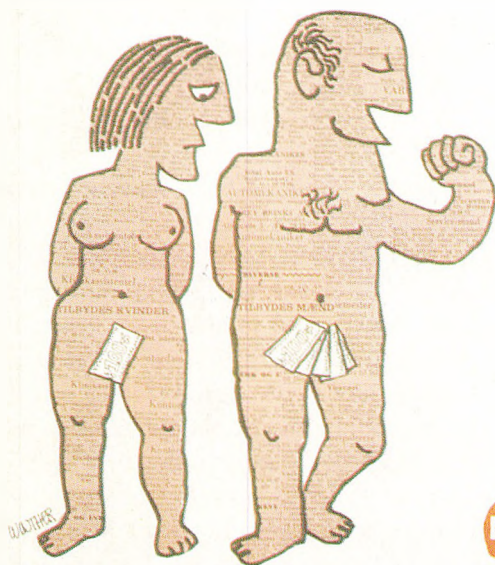
Signalet til igangsætning af kvinde- og ungdomsoprørene kom ude fra, men der var nok af grunde til, at de skulle få gennemslagskraft også her i landet: Først og fremmest kom disse oprør, fordi velstandsbølgen medførte en ny økonomisk frihed. Der var, så længe det varede, råd til ikke at finde sig i alting mere og råd til at have en anden politisk mening end den forventede. For hvis man af den grund blev fyret eller fik ringere eksamenspapirer, så gjorde det ikke så meget. Man fandt nok noget alligevel, al arbejdskraft kom jo i anvendelse. Der var også råd til at gøre op med tyranniske forældre, råd til at blive skilt fra en umulig mand.

Nye holdninger

Andet end velstandsbølgens direkte virkning fik betydning: Kvinderne kom ud af deres isolation i hjemmene, talte med hinanden. Arbejdspladserne blev også større, det gav bedre mulighed for at slippe fri af arbejdsgiver-normerne. Og arbejdspresset blev hårdere. Kvinderne forlangte lige løn for lige arbejde, og de kunne hurtigt blive enige om, at alene deres dobbeltarbejde ude og hjemme nødvendiggjorde nye rollefordelinger mellem dem og mændene. Det kunne ganske simpelt ikke lade sig gøre på den gamle måde mere. Der var heller ikke nogen vej tilbage, levestandardens opretholdelse krævede to indtægter i familierne.

Medvirkende til de unges nye stærke stilling var, at de tekniske nyskabelser gjorde erfaring til noget nærmest uheldigt. Der var brug for den nye kunnen, som fandtes eller kunne skabes hos de unge, der var ikke brug for forældet viden. I den gamle danske landsby sendte man bud efter de ældste mænd, når man var i tvivl om noget med høsten. Men i det motoriserede landbrug gjaldt det om at få fat på ham, der sidst havde været på maskinkursus. Det at være ung havde været en

nej til en overenskomst
uden ligeløn

samme mindsteløn
til mænd og kvinder

nu

Plakat for ligeløn, 1968.

uheldig menneskelig egenskab, som kun tiden kunne bedre på, nu blev det en kvalifikation i sig selv.

Ydermere blev modsætningsforholdet tydeligere mellem det politiske magtsystems stivhed sammen med uddannelses-autoriteters forfejlede bedreviden på den ene side, og på den anden side verdens hastige forandring. Det blev tydeligt, at samvittigheden hos de mindst stivnede ikke kunne holde til at tie stille. Tavshed betød jo, at man tog ansvar for atombomberne, tog ansvar for amerikanernes fremfærd i Vietnam.

Med velstandsbølgens ophør forsvandt hovedårsagen til ungdoms- og kvinderørelserne, men flere af de andre årsager gjorde sig fortsat gældende. En del af det vundne kunne derfor bevares endnu i anden halvdel af 70'erne af de unge, der kunne få gode uddannelser, mens de økono-

misk svagest stillede blev ramt af ungdomsarbejdsløsheden.

Det lille landbrugs krise

Op til midten af 50'erne kunne en gård på 40-45 tønder god jord give arbejde og brød til en gård-ejer og hans familie og til en karl. Måske var der en halvvoksen datter, der hjalp med, og løs hjælp var af og til nødvendigt, f.eks. i roe-sæsonen. Der var gerne 12-15 malkekøer, og gårdejeren havde en lille grå Fergusonstraktor. I porten kunne der holde en Opel Kaptajn, og det var en stor, flot bil.

Da velstandsbølgen ramte danskerne, kom ejerne af de mindre landbrugsejendomme ikke med. Priserne på fødevarer steg ikke som andre priser, fordi forbruget rettedes mod nye varer, konkurrencen fra andre lande var hård, og lande, som hidtil havde købt danske landbrugsvarer, indførte nu beskyttelsesordninger for deres eget landbrug. Det større landbrug klarede dette ved rationalisering, d.v.s. ved at bruge flere maskiner til erstatning af den dyre menneskelige arbejdskraft, og ved at bruge flere kemikalier. Desuden krævede landbrugsorganisationerne konstant-tilskud fra staten, også til de store landbrug. Tilskudene kom efter en leveringsstrejke i 1961, hvor fødevarerne blev ødelagt, og mælken hældt i kloakken.

Med tilskudene øgedes afstanden mellem det store og det lille landbrug. Ejendomspriserne steg, men samtidigt måtte dem med de små ejendomme give op. Værst gik det ud over husmændene. De havde ikke fremmed arbejdskraft at spare bort, deres ejendomme var for små til nye maskiner. Husmandsbrugene blev derfor i stort tal nedlagt eller sammenlagt, husmændene måtte ind til byerne lige som de bortsparede medhjælpere fra de større ejendomme:

	1950	1960	1970	1980
Landbrugsejendomme	200.000	195.000	140.000	120.000
Arbejdsstyrke på landet	470.000	365.000	267.000	205.000

Fru Hansens kælder

Fru Hansen var, hvad man kaldte en lille selvstændig næringsdrivende. Hendes forretning kender vi:

Nede i fru Hansens kælder
kan man købe frikadeller.
Når man køber margarine,
må man ikke stå og grine.
Når man køber æg,
må man ikke lave skæg.

Forresten skulle forbudet mod at grine ikke tages så tungt. Det var helt hyggeligt f.eks. at smutte ned i ismejeriet. »Hvad skulle det være?« spurgte hr. Olsen. Smørret havde han i en drittel bag sig. Han tog det ud med træslev, lagde det på et stykke fugtigt pergamentspapir, vejede det af og bankede det i facon. Smørret var dejligt frisk, men den slags var der hverken tid eller råd til mere. Med de små butikker gik det som med husmændene på landet. Der kunne ikke spares arbejdskraft eller effektiviseres, der kunne ikke købes stort ind hos grossisterne. Desuden blev mange af kunderne flyttet ud i betonen, og de tilbageblevne kvinder skulle nå at købe ind på vej hjem fra arbejde. Gamle ejendomme blev revet ned, der blev opført nogle nye i stedet, men dem, der flyttede ind dér, ville have langt dyrere varer, end hvad der førtes i de små butikker. Så fru Hansen og hendes slags måtte lukke, og folk måtte vænne sig til at slæbe armene af led, når de bar plasticposerne hjem fra Supermarkedet. Fru Hansen var nok for gammel til at blive kassedame. Oluf Olsen var heldigere, han fik et job, men nu er han gået på efterløn.

I 1958 var der 50 supermarkeder i Danmark, i 1973 over 1000. I 1962 blev 32 procent af alle købmandsvarer solgt af »selvstændige købmænd«, i 1975 var dette faldet til 3 procent, tallet på butik-

ker med detailhandel faldt fra 30.000 i 1958 til 15.000 i 1978. På samme måde faldt tallet på selvstændige håndværksmestre.

Tjenende og styrende ånder

Med kvinderne på arbejdspladserne, med det øgede arbejdstempo og med de krav om uddan-

Arbejdsretten, der dømmer mellem arbejdsgiverne og arbejderne om faglig strid, opfattes ofte som en klassedomstol på arbejdsgivernes side. Murere i konflikt i 1970.

nelse, som kom af det stadigt mere indviklede arbejde, måtte flere have som erhverv at passe syge, børn og gamle. Flere måtte også undervise. Disse ydelser, tillige med varetagelsen af hele transport- og forbindelsessystemet, var naturligvis store goder for dem, der modtog dem, men de var også service-funktioner for kapitalen, hvis profit var afhængig af dem. Men da der ikke kunne tjenes penge direkte på service-arbejdet (men nok f.eks. på medicin og offentligt byggeri), blev dette arbejde overladt til staten (d.v.s. til staten og dens kommuner). Der blev derfor ansat flere i det offentlige, dette krævede mere skat, mere administration og igen flere offentligt ansatte:

1960	1965	1972	1980
330.000	400.000	650.000	750.000

Staten blev den største arbejdsgiver. Det bragte dog ikke socialismen nærmere. Staten overtog jo ikke jorden og virksomhederne, kun de tabsgivende sider af samfundsvirksomheden. Det store flertal af offentligt ansatte opdagede, at det kapitalistiske samfunds stat ikke var behageligere som arbejdsgiver end kapitalisterne selv.

Der udskiltes en elite af offentligt ansatte, der dels fungerede som arbejdsgivere over for de øvrige offentligt ansatte, dels kom til at stå for ledelsen af statens politik på en lang række vigtige områder. Da samfundssystemet nemlig blev mere kompliceret, og da særlig viden om statens styrelse blev mere nødvendig, opstod der i 60'erne og 70'erne et stærkt embedsmandsstyre i statens centraladministration i ministerierne i København. Initiativet i styringen overgik til embedsmændene, de valgte politikere blev deres talsmænd, en slags skjold, der værnede om embedsmandsstyrets beslutninger og gerninger. Det blev af større betydning, hvem der var kontorchefer i et ministeriums afdelinger, af mindre betydning, hvem der var minister. Embedsmændene skaltede og valtede dog ikke efter forgodtbefindende. Deres sikkerhed skyldtes netop, at de styrede i overensstemmelse med kapitalens behov. De gjorde dette uden direkte ordrer fra kapitalen, eller uden at man skal gøre sig tanker om sammensværgelser eller hemmelige natlige møder mellem top-embedsmændene og kapitalisterne. Det gik tværtimod ganske naturligt og åbent til, en stat er stat for det samfund, den findes i.

Den sorte hånd

Under velstandsbølgen skete to politiske begivenheder af stor betydning. Den første kom, da den socialdemokratisk-radikale regering i 1963 fremsatte nogle lovforslag om ejendomsretten til fast ejendom (jord, huse o.s.v.). Lovforslagene brød ikke med det eksisterende samfundsmønster. Tværtimod gjorde de det muligt, at den private ejendomsret til fast ejendom kunne bevares trods de forandringer, som skyldtes stigningen i befolkningstallet, industriens vækst og udbredelsen af parcelhusene. Men forslagene indebar også øget skat af de store gevinster på ejendomssalg. Det gjorde dem uantagelige for de borgerlige partier, der skaffede sig penge til en storstilet reklame-kampagne mod forslagene. Kampagnens hovedmotiv var statens sorte hånd, der stjal den lille mands beskedne hus. Selv om dens påstande var forkerte, virkede kampagnen: Folke-afstemningen gav et stort nej-flertal.

I den socialdemokratiske parti-historie er forargelsen stor. Der står, at »en usandfærdig skræmmekampagne rullede hen over landet, støttet af pengestærke kræfter.« Det er sandt nok, men forargelsen er ikke på sin plads, for af »den sorte hånd« lærte Socialdemokratiet de metoder, som partiledelsen selv tog i brug ved folkeafstemningen om EF i 1972, den anden store politiske begivenhed under velstandsbølgen.

EF-afstemningen

Fra slutningen af 50'erne blev grænserne mellem de vesteuropæiske lande snærende for kapitalen, der havde behov for at placere pengene dér, hvor der var mest profit at hente, og for at flytte arbejdskraft derhen, hvor der var mest brug for den. Derfor blev Fællesmarkedet dannet, det, der senere blev til EF, det havde Vesttyskland, Frankrig, Italien, Belgien, Holland og Luxemburg som medlemsstater. Der var planer om engelsk og dansk indmeldelse i 1962, men de blev ikke til noget. I Danmark ønskede stor-firmaerne dog fortsat tilslutning til EF, navnlig da det så ud til, at også England ville blive medlem. Det samme gjorde eksportlandbruget, der havde EF som marked.

Der var på den anden side betænkeligheder ved dansk tilslutning hos dem, der f.eks. ikke ejede store firmaer eller eksporterede landbrugsvarer. Med EF som en magtblok øgedes faren for en storkrig. Kapitalens større styrke i EF ville blive brugt mod arbejderne og de andre lønmodtagere. EF ville hindre gennemførelsen af bedre danske social- og skattelove. Landet ville blive købt op af udlændinge. Dets udenrigs-, forsvars- og undervisningspolitik ville blive bestemt af EF. Danmarks selvstændighed ville ophøre, dansk sprog og kultur ville efterhånden blive kvalt, og EF ville ikke være til at komme ud af igen. EF var overhovedet ikke til fordel for andre end kapitalisterne.

Tre uger før afstemningen den 2. oktober 1972 viste en meningsmåling flertal for et nej. Tilslutnings-tilhængerne forstærkede derfor deres propaganda, der kom penge og annoncer fra foretagender som F. L. Smidth, Superfos og In-

dustrirådet. Politikerne truede i fjernsynet med al landsens ulykker ved et nej, de lovede guld og grønne skove ved et ja. Kom vi ikke ind, ville der blive stor arbejdsløshed, prisforhøjelser, forringelser af socialforsorgen og uddannelsesstøtten. Menigmand havde simpelthen ikke råd til at stemme nej. Den socialdemokratiske statsminister Jens Otto Krag sendte et brev til alle over 65 år, hvori der stod, at stemte de ja, ville det betyde bedre kår for »alle vore ældre medborgere.« Kom vi ind, ville det naturligvis være sammen med Norge, og Danmark ville fortsat kunne føre sin egen politik på alle væsentlige områder: EF var jo nærmest kun et told-samarbejde.

Den hårdeste modstand kom fra arbejderne og dele af fagbevægelsen. Men her blev det afgørende, at Socialdemokratiets øverste ledelse så kraftigt gik ind for et ja. Afstemningens resultat blev en stor sejr for tilhængerne, de fik 63 procent af stemmerne.

Ballet forbi

Mod slutningen af 1973 var ballet forbi. Modgangen meldte sig igen. Det blev sværere at sælge danske varer i udlandet, priserne steg på varer ude fra, især på olie. Det offentlige brugte flere penge, end der kom ind i skatter og afgifter. Mange midler blev taget i brug mod krisen og dens virkninger:

1. For at bremse forbruget blev nogle gjort arbejdsløse.
2. Plejen af børn, syge og gamle blev sammen med uddannelserne gjort ringere.
3. Staten førte indkomstpolitik mod arbejderes og ansattes lønkrav.
4. Skærpede midler blev taget i brug mod arbejderes lønkrav.
5. Politiet blev sat kraftigt ind ved ulydighed mod myndighederne, »venstreorienterede« fik skylden for uroen.

Krisen holdt dog ikke op, men den blev bremset i sin fart ved, at stadigt flere blev ofret som arbejdsløse. De arbejdsløse blev psykisk syge, lette bytter for alkoholisme og pillemisbrug, de rammes økonomisk, og de blev gjort til en foragtet paria-kaste.

Civil ulydighed. Fra slutningen af 70'erne og begyndelsen af 80'erne var der udbredt mangel på respekt for politikerne, tillige med at myndighederne manglede forståelse for ønskerne hos de upriviligerede dele af befolkningen. Dette re-

sulterede i sammenstød, som her i slaget om Byggeren på Nørrebro i april 1980. Forrest bulldozere til nedbrydning af barrikaderne, midt i billedet politiet i kamp-uniformer, baggest en barrikade.

PRISEN PÅ ET NEJ

Betalingsbalance, valutastilling, milliarder, devaluering.

Ord, som De i den sidste tid har hørt så tit. Mange synes måske for tit. Det er politikeres ord. Økonomiske eksperters ord. Det er nationaløkonomi.

Men nationaløkonomi kommer os alle ved. Et Nej den 2. oktober kan få alvorlige økonomiske konsekvenser for Danmark, - for danske familiers hverdagsøkonomi. Sagkyndige siger, at en »væsentlig devaluering« vil være uundgåelig. En devaluering med 20% er ikke usandsynlig. Det betyder, at hver krone De tjener bliver forringet med *20-25%, når De køber ting, som er importeret fra udlandet, EF-lande eller ej.

Desuden vil dansk producerede varer, som indeholder importerede råstoffer også blive dyrere. Hver dag købes importerede, nødvendige varer til familiens ophold og trivsel. Kolonialvarer, kaffe, the, sko, uld og bomuldstøj, frugt, grønsager og fyringsolie. Og på ferieture i udlandet bliver alt hvad man køber tilsvarende dyrere.

Det bliver dyrere for os alle.

Komiteen for tilslutning til EF

Vingredstræde 22, 4lf. 11 41 23 1070 København K Giro 2202

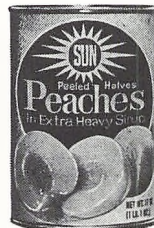
500 g the: JA: kr. 15,50/NEJ: kr. 19,37

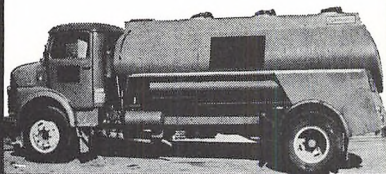
100 Pesetas: JA: kr. 11,25/NEJ: kr. 13,50 (20%)

Ferskner (482 g): JA: kr. 5,25/NEJ: kr. 6,56

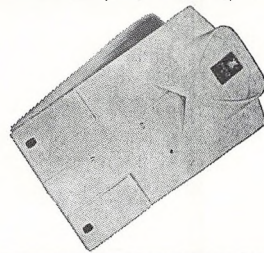
1000 l fyringsolie: JA: kr. 309,98/NEJ: kr. 387,48

Cacao (227 g): JA: kr. 7,70/NEJ: kr. 9,62

Skjorter: JA: kr. 34,85/NEJ: kr. 43,56

* En importvare, der for kostede f.eks. 12 dollar à 7 kr. = 84 kr., koster efter kronendekningen 12 dollar à 8,75 kr. = 105 kr. Det er en stigning på 21 kr. eller = 25 pct. Resultatet er det samme, om man i eksemplet benytter D-mark, £-sterling, svenske kr. eller spanske pesetas.

Har De råd til et Nej?

Stem JA til EF i dag!

Ja til Fællesmarkedet-annonce. Denne annonce, der fyldte en helside, var placeret i Politiken på selve valgdagen, 2. oktober 1972.

År	1973	1975	1977	1979	1981
Arbejdsløse	20.000	103.000	132.000	160.000	300.000

Da danskerne affandt sig med, at disse mennesker blev jaget ud i arbejdsløshed, handlede de ikke meget anderledes, end de havde gjort, da man et par årtusinder før ville overvinde ulykker ved at ofre folk i moserne.

Danskerne ved vadestedet

Da danskerne gik ind i anden halvdel af 1970'erne, var de forvirrede, nagede af tvivl, desillusionerede og kyniske. Den økonomiske krise kom samtidigt med en moralsk krise af samme art, som danskerne før havde været i, når vi befandt os i sidste fase af én samfundsorden og endnu ikke havde taget det afgørende skridt ind i en anden. Det foregående årtis forbrugerræs havde gjort danskerne skamfulde, men samtidigt var vi vrede over, at det ikke fortsatte.

Nogle af vores politikere slog sig op på at fortælle danskerne, at det ikke kom dem ved, at børn, syge og gamle skulle hjælpes, men samtidigt stolede danskerne ikke på nogen politiker over en dørtærskel. Med Fællesmarkedet gik det stik modsat af, hvad politikerne havde forsøgt at bilde folk ind. Landbruget fik ikke en ny velstand, priserne gik ikke ned, arbejdsløsheden steg og faldt ikke. EF var ikke bare et told-samarbejde, men den politiske magtblok, som politikerne havde svoret sig blå i hovedet på, at det ikke var. De forhenværende selvstændige og de, der endnu hang i vandskorpen, forstod ikke, hvad det var der ramte dem, de gamle familiemønstre kom kun på længere afstand, fornemmelsen af usikkerhed og mangel på tilhør bredte sig.

Sammenhold gjaldt ad helvede til. Kun fiduser, følelseskulde og hurtig fortjeneste var noget værd. Penge kunne købe alt, men for de fleste blev der færre af dem.

Tydeligt for enhver truede to farer med den snarlige udslettelse af hele folket, men bærerne af magt og ansvar kunne synes ikke at gøre meget andet end at lade, som om de ikke eksisterede. Europa var gennemspækket med atombomber, kun et mirakel havde hidtil gjort, at de ikke var blevet fyret af. Forureningen fra den kapitalistiske produktion med dens overflødige produktion og dens ene hensyntagen til profitten lagde havene øde, den fælles store giftdød blev en nærliggende mulighed.

Her stod nu vi danskere. Vi var kommet langt, siden de første af os 13.-14.000 år før var fulgt

med rensdyrene ind i landet. Danskerne havde lidt, stridt, arbejdet, elsket og levet. På mange måder er vores historie fortællingen om en succes. Danskerne havde overvundet ulve og bjørne og andre farer fra naturen, som deres forfædre og formødre havde frygtet. De havde sejret over sulten. De var blevet til mange, og de havde gjort sig selv til et af verdens rigeste folk, selv om det ganske vist endnu ikke var lykkedes dem at skabe ligelig fordeling af velstanden bare i deres eget land.

Trods deres øjeblikkelige tvivl stod de stærkt, og ingen levende dansker ville bytte liv og vilkår med nogen af sine forgængere. Men samtidigt truede atomkrigen og forureningsdøden, sammenlignet med hvilke ulve og bjørne er som ingenting. Hvordan vil det gå med danskerne? Er vi væk hver og en af os i morgen? Eller vil vi sammen med jordens andre folk kunne overvinde disse farer?

DANMARK 1585. Det ældste bevarede trykte kort over Danmark af dansk oprindelse, tegnet af Marcus Jordan efter ordre af statholderen i Slesvig og Holsten, Heinrich Rantzau. I øverste højre hjørne står (på latin): »Heinrich Rantzau, kongelig råd hos Frederik 2., statholder i hertugdømmerne Slesvig og Holsten samt i Ditmarsken, de lærdes enestående beskytter, en pryð for fædrelandet og for vort værk.«

Nederst står: »Danernes mark eller Kimbrernes land eller Danmarks rige, mange steder indesluttet af havet, begrænses mod øst af Sverige, mod vest af Nordsøen og mod nord af Norge. Den del, der støder op til Sverige, består af Skåne, Halland og Blekinge, skønne og folkerige provinser. Derfra er der kort overfart fra Helsingborg til den rige ø Sjælland, hvor man finder det berømte toldsted ved fæstningen Kronborg samt Hafnia eller København, som er kongens residens. Syd for Sjælland ligger Lolland-Falster og adskillige mindre øer og længere mod vest Langeland. Derfra kommer man til Fyn, også en af Danmarks større øer, men dog mindre end Sjælland, og omkring denne ligger 37 mindre øer. Fra Fyn er der let overfart til hertugdømmet Slesvig, der støder op til den kimbriske halvø eller Nørrejylland. Derfra strækker halvøen Vendsyssel sig op mod Norge i form af en kile til byen

Skagen, der er hovedbyen på det kimbriske forbjerg. På vejen fra Sachsen til Jylland findes Holsten med Wagrien, Stormarn og Ditmarsken. Det er hertugdømmer, som under den rundhændede og ædle Heinrich Rantzau, berømt i fredens og krigens sysler, lykkeligt lyder Danmarks konge.«

Heinrich Rantzaus far, Johan Rantzau, var fører for den hær, som 1534 knuste skipper Klements bondehær (se side 40). I det lille kaminagtige fangebur over den nederste indskrift er derfor afbildet skipper Klement. Han er kronet med en blykrone, og han bliver sparket til af krigsguden Mars.

TRADITIONELT HISTORISK	ARKÆOLOGISK HISTORISK	EFTER HOVEDNÆRINGSVEJE	EFTER POLITISK FORM	EFTER PRODUKTIONSFORM
OLDTID (Ingen skriftlige kilder)	JÆGER-STENALDER	JAGT OG INDSAMLING	STAMME-SAMFUND	FÆLLESEJE
	BONDE-STENALDER	HALV-AGERBRUG		
	BRONZEALDER	HEL-AGERBRUG	HØVDINGE- OG SMÅKONGE-DØMMER	SLAVE-PRODUKTIONS-MÅDE (Herrer og slaver)
	JERNALDER			
VIKINGETID	HISTORISK TID (Skriftlige kilder)	HEL-AGERBRUG	KONGE OG STORMANDS-STYRE	FEUDALISME (Godsejere og fæstebønder)
MIDDELALDER				
RENÆSSANCE			ENEVÆLDE	
NYERE TID				
NYESTE TID		HALVINDUSTRIALISME	DELVIST POLITISK DEMOKRATI	KAPITALISME (Virksomhedsejere og arbejdere)
NUTID				

121

Ordforklaring

Administration: Forvaltning, styrelse.

Afladshandel: En handel, hvor der sælges eftergivelse af sjælens straf efter døden.

Agitation: Arbejde for at overbevise nogen om noget, de ellers ikke ville have troet.

Ager: I landsbyfællesskabet en lang, smal mark, der var en mindre del af en ås, der igen var en mindre del af en vang.

Akkord: Betalingssystem for arbejde, hvor der betales for mængden af arbejde, der udføres, ikke for den tid, der bruges.

Alkove: Seng med døre for.

Alliance: Forening, forbund.

Ambitiøs: Ærgerrig.

Analyse: Opløsning i enkeltheder, nøje undersøgelse.

Andelsmejeri: Mejeri, der drives af flere i fællesskab, med udbytte efter, hvor meget mælk, der leveres, men med lige stemmeret.

Anti-komintern-pagten: Overenskomst mellem fascistiske og andre lande om bekæmpelse af den internationale kommunisme. Danmark tilsluttede sig i 1941.

Arbejder: En, der ikke ejer produktionsmidler, og som derfor er henvist til at sælge sin arbejdskraft for at leve.

Arbejderbeskyttelse: Lovgivning og regler, som skal beskytte arbejderne mod skader, lemlæstelse og grov nedslidning under arbejdet.

Arbejderbevægelse: Sammenfattende betegnelse for alle de aktiviteter, som arbejderne tager i brug i kampen mod arbejdsgiverne og deres klasse, herunder arbejderpartierne og fagforeningerne.

Arbejdernes Landsbank: Bank-aktieselskab, hvis aktier er tegnet af socialdemokratiske organisationer og fagforeninger.

Arbejdsdag: Det antal timer, hvori der udføres arbejde for en arbejdsgiver.

Arbejdsdeling: Opdeling af arbejdet, så den enkelte arbejder ikke udfører det samlede arbejde omkring fremstillingen af en ting, men kun en detalje, hvorpå andre udfører andre detaljer, til tingen er færdig. Anvendes også generelt om en opdeling af arbejdet således, at den enkelte ikke producerer alt, hvad han eller hun bruger.

Arbejdsfællesskab: Det, at en familie deles om det fælles arbejde, både med at skaffe familiemedlemmerne mad og tøj og med at skaffe fortjeneste til en arbejdsgiver eller skatter til staten.

Arbejdsgiver: En, som køber andres arbejdskraft, og som tilegner sig en del af den værdi, de producerer.

Arbejdsløs: En, som er fratrædt sit arbejde, eller som aldrig har fået arbejde.

Arbejdsløshedsunderstøttelse: Delvis erstatning til arbejdsløse, betales hovedsageligt via statens skatteopkrævning, men også gennem kontingenter, som opkræves ved medlemsskab af arbejdsløshedskasser.

Arbejdsplads: Stedet, hvor arbejdet foregår, f.eks. en fabrik eller et værksted.

Arbejdsret: Domstol, der dømmer ved strid mellem arbejdsgivere og arbejdere, især ved strejker.

Arð: Plov, der ridser jorden op, men som ikke vender den.

Arkæologi: Videnskab om oldtiden, som især bygger på jordfundne ting.

Armod: Fattigdom.

Avancere: Rykke op.

Babelstårn: Tårnet i bibelshistorien, der ikke blev bygget færdigt på grund af sprogforvirringen.

Biskop: Øverste præst i et større område.

Bodshandling: Noget, man gør for at sikre sig tilgivelse fra Gud.

Borger: I købstæderne en, der havde borgerskab, nu nærmest i borgerliges sprogbrug, en indbygger i landet.

Borgerlig: Ikke-socialistisk, mere overført: Solid, lidt tung i det.

Borgerlige partier: Ikke-socialistiske partier.

Borgerskab: At få borgerskab betød i købstæderne at få ret til at drive forretning som købmand eller håndværksmester og til andel i bystyret.

Borgerskabet: I købstæderne dem, der havde fået borgerskab, nu betegnelsen for kapitalisterne, overklassen, »de fine«.

Borgervæbning: En slags hjemmeværn i købstæderne til brug mod ydre fjender og opstand fra underklassen.

Borgfoged: Bestyrer af en borg, borgherre.

Borgmester: Øverste leder af bystyret.

Brak: Jord, der dyrkes, men som midlertidigt ikke bærer afgrøde, ligger brak.

Brokade: Tykt silkestof.

Bronzealder: Den tid, da bronze var det vigtigste materiale til våben og smykker, i Danmark ca. 1800-400 f.Kr.

Brydegård: Større gård, der bestyredes af en bryde, en forvalter.

Budget: Overslag over indtægter og udgifter.

Byfoged: Statsmagtens repræsentant i købstaden, dommer og politimester.

Bygd: Samlet større område, hvorfra mændene mødtes til bygdeting.

Byhorn: Hornet, der brugtes, når landsbyen skulle alarmeres.

Byråd: Det valgte borgerstyre i købstaden.

Bysten: Stenen, hvor landsbyens oldermand stod under grandestævnet.

Bystævnen: Landsbyens mødested for grandestævnet.

Byttehandel: Handel, hvor der byttes varer uden mellemregning i penge.

Bytinget: Domstolen i købstæderne, hvor byfogden var dommer.

Bytrome: Trommen, der brugtes, når landsbyen skulle alarmeres.

Byzans: Nu Istanbul, Tyrkiets hovedstad.

Bønder: Alle, som levede på landet, underklassen. Nu betyder bonde nærmest gårdejer.

Centraladministrationen: Styret fra ministeriernes kontorer i København.

Christian 5.s Danske Lov: Loven for hele landet, der udstedtes i 1683.

Cuba-krisen: Sammenstødet mellem USA og Sovjetunionen i 1962, da Sovjetunionen ville oprette baser på Cuba, som blev angrebet af USA.

Danehof: Kongens møder med repræsentanter for overklassen i 1200-1300- og 1400-årene.

Danmarks kommunistiske Parti (DKP): Socialistisk arbejderparti, oprettet 1919, da et flertal af Socialdemokratiets ungdomsgruppe skilte sig ud.

Dansk Arbejdsgiverforening: Sammenslutning af arbejdskøbere, oprettet 1898.

Dansk Arbejdsmandsbund: Oprettet 1897, senere Dansk Arbejdsmands- og Specialarbejderforbund (DASF), senere igen Specialarbejderforbundet i Danmark (SID).

Degn: Hjælper for præsten under gudstjenesten, lærer for sognets børn.

Demokrati: Græsk ord, der direkte oversat betyder folkestyre. Ordet angiver nu en styreform, hvor den politiske magt udøves gennem en valgt lovgivende forsamling og en valgt regering. Det politiske demokrati er under denne styreform ikke forbundet med økonomisk demokrati.

Demonstration: Fremvisning af mængden af mennesker, som støtter et politisk krav, oftest et krav, som ikke nyder støtte hos magthaverne. Massemøde.

Deputation: En gruppe, der forebringer noget på en større gruppes vegne.

Desillusioneret: Berøvet forestillinger, mere overført: kold og beregende.

Dispositionsret: Ret til at handle med noget, som man har lyst til.

Ditmarsken: Landskab i Nordtyskland mellem Ejderen og Elben. Selvstændig bonderepublik, der blev undertvunget af Danmark og Holsten i 1559.

Dysse: Stenaldergrav, dannet af sten med større sten som overligger.

EF: Politisk og økonomisk samarbejde mellem Vesttyskland, Frankrig, England, Italien, Belgien, Holland, Luxemburg, Irland, Grækenland og Danmark.

Ejendomsret: Den enkeltes ret til i det nu eksisterende samfund at eje ikke blot, hvad han eller hun bruger til sig selv og sin familie, men også til at eje samfundets fælles produktionsmidler.

Eksportindustri: Industri, der fremstiller til eksport, udførsel til andre lande.

Embedsmand: Før 1919 offentligt ansat med kongelig udnævnelse, nu betegnelsen for centraladministrationens øverste ledere.

Enevælde: Styreformen i Danmark 1660-1849, hvor al magt antoges at udspringe af kongemagten.

Fabrik: Virksomhed, hvor varer fremstilles i stort tal og under brug af maskiner.

Fabrikant: Ejer af fabrik.

Fagforening: Sammenslutning af arbejdere mod arbejdsgiverne med det formål at sikre rimelige løn- og arbejdsforhold.

Fallit: At gå fallit vil sige, at være ude af stand til at betale de penge, man kræves for.

Fascisme: Politisk retning, der med terror og krig vil forsvare kapitalismen mod socialismen ved at fjerne befolkningens demokratiske rettigheder, herunder især arbejdernes ret til at organisere sig i fagforeninger.

Fase: Tidsperiode, udviklingstrin.

Feudalisme: Samfundssystem, hvor hovedparten af befolkningen er bønder, der ikke selv ejer den jord, de dyrker, men fæster, dvs. forpagter den af en gods-ejer, der samtidigt har retslig myndighed over dem.

Finansmand: En, der handler med penge, lever af spekulation.

Folkepension: De penge, der gives til folk, der p.g.r. af alder ikke arbejder mere.

Folketing: Efter grundloven 1849-1953 del af den lovgivende forsamling, Rigsdagen. Fra 1953 den lovgivende forsamling.

Forhandlingsret: Arbejdsgivernes indrømmelse af, at arbejdernes organisationer (fagforeningerne) har ret til at forhandle om løn- og arbejdsvilkår.

Forligsmand: Den person, som af staten udpeges til at mægle ved forhandling mellem arbejdsgiverne og lønmodtagerne.

Frihedsrådet: Fællesorgan mellem forskellige modstandsgrupper under besættelsen, oprettet 1943, deltog i regeringsdannelsen 1945.

Funktionær: Lønarbejder med større sikkerhed i ansættelsen end almindelige arbejdere, evt. højere lønnet, evt. med overordnede arbejdsopgaver, f.eks. som arbejdsleder.

Fusker: En, der udfører håndværksarbejde uden at være faglært.

Fæhus: Hus eller stald til kreaturer.

Fællesmarkedet: Før 2.10.1972 betegnelsen for EF.

Fæste: At fæste en gård ville sige at leje brugsretten fra ejeren mod ydelse af landgilde og hoveri.

Fæstebonde: Bruger af gård, der har lejet (fæstet) gården.

Fæstegård: Bondegård, der er lejet (fæstet) af brugeren.

Gejstlig: Medlem af præstestanden.

Generalstrejke: Strejke i mange fag samtidigt.

Georgette: Kjølestof.

Gilde: Sammenslutning i købstæderne med sociale og religiøse formål.

Godsejer: Ejer af stor landbrugsejendom, før landboreformerne med fæstegårde, landbrugskapitalist.

Grande: Gårdmand i landsbyfællesskabet.

Grandestævne: Møde af granderne i landsbyfællesskabet.

Greve: I middelalderen titel for kongelig embedsmand, der bestyrede et landområde, under enevælden titel, som kunne købes af godsejere.

Grossist: Købmand, der forsyner detailhandlende med varer.

Grundlov: Loven, der fastsætter overordnede regler for landets styrelse, første danske grundlov 1849, nuværende fra 1953.

Gråbrødre: Munke af Franciskanerordenen, der 1232 kom til Danmark.

Gærdegang: Kontrol af hegn.

Gårdbo: I tidlig middelalder bruger eller ejer af lille gård, nærmest et husmandssted.

Hals- og håndsret: Ret til at føre sag og lade dommen udføre, godsejerens ret til at lade bønder henrette eller straffe efter dom.

Handel: Omsætning af varer.

Hansaen: Sammenslutning af navnlig nordtyske byer for at beskytte handelen og opnå eneret på den.

Hegnssynsmand: En, der afgør, om hegn og skel står rigtigt.

Heks: En, der mistænkes for i pagt med onde ånder at øve troldom.

Helgen: Afdød hellig mand eller kvinde, der hos Gud kan tale andre menneskers sag.

Herred: Administrativt område, en retskreds.

Herredsting: Møde af befolkningen i et herred, senere domstolen i et herred.

Herregård: Gods.

Hertug: Fyrstelig bestyrer af større del af landet.

Hetz: Ophidselse mod nogen.

Hird: Kongens livvagt.

Historisk materialisme: Den historieopfattelse, der tager udgangspunkt i arbejdet og ikke i idéerne.

Hjulplov: Plov med hjul foran, kunne vende jorden.

Hoveri: Arbejdsydelsen, som fæstebønderne måtte yde som en del af lejen for fæstegården.

Hospital: Bolig for gamle og syge, oftest skænket af private.

Husmand: Bruger eller ejer af hus på landet uden eller med mindre jordtilliggende.

Højkonjunktur: Som regel befinder kapitalismen sig i en krisetilstand. De kortvarigere perioder, hvor den ikke gør det, kaldes højkonjunkturer. En velstandsølge.

Højre: Politisk parti, der i 1800-tallet navnlig varetog interesse for godsejere, embedsmænd og selvstændigt næringsdrivende. Tog 1915 navnet Det konservative Folkeparti.

Højskole: Skole for unge. Højskoler oprettedes i 2. halvdel af 1800-tallet som middel i gårdejernes kulturkamp mod den hidtidige overklasse.

Hovedsmand: Høvding, bestyrer af område eller borg.

Ideologi: Det system af ideer, som ligger til grund for en samfundsorden, den herskende classes idé-sæt.

Import: Indførsel.

Inderste: En, der boede til leje hos gård- eller husmand.

Indkomstpolitik: Det, at lønningerne fastsættes ved brug af statsmagten.

Indsiddere: Som inderste, ofte unge gifte ægtepar.

Indoktrinere: At påtvinge nogen meninger, som de ikke selv ville have tillagt sig.

Industri: Maskinel fremstilling af varer under en masseproduktion.

Industrialisme: Økonomi, som domineres af en industri, der præger samfundet med sine produkter, krav til arbejderne, krav om råstoffer og affaldsproblemer.

Industrirådet: Sammenslutning af ejere af industri-virksomheder, oprettet 1911.

International: Som angår flere nationer eller lande.

Internationale: Den internationale arbejdersammenslutning, oprettedes i London 1864, byggede på Marx' og Engels' lære, eksisterede til 1876, men blev senere genoprettet.

Investere: At anbringe penge i en virksomhed eller på en anden måde, så de ved andres arbejde forøges, giver profit.

Isenkram: Jernvarer.

Jernalder: Den tid i oldtiden, da der blev lavet mange genstande af jern. I Danmark ca. 400 f.Kr.-800.

Jordkoncentration: Det, at ejendomsretten til jorden kommer på færre hænder.

Junta: Lille gruppe, som udøver diktatur, f.eks. militære.

Jyske Lov: Landskabslov for Jylland, udstedt 1241, afløstes af Christian 5.s Danske Lov.

Jægere og samlere: Mennesker, som lever af jagt og af, hvad der kan samles ind af frugt, planter, nødder o.s.v.

Jættestue: Stenaldergrav med overdækket aflangt kammer.

Kalifatet: Det muhamedanske rige, som havde kaliffen som overhovede.

Kapital: Jord, fabrikker, maskiner, penge, produktionsmidler, som der investeres i med henblik på profit.

Kapitalisme: Samfundssystem, hvor arbejdet i hovedsagen er lønarbejde, dvs. at nogle få ejer produktionsmidlerne, mens de fleste for at overleve er tvunget til at arbejde for dem, og hvor produktionen styres af profithensyn.

Kapitalist: En, der ejer kapital, og som derved er i stand til at lade andre arbejde for sig.

Kapitulationen: Tyskernes overgivelse 5. maj 1945.

Katekismen: Lille lærebog i kristne trossætninger.

Katolske kirke: Kirkesamfundet, der har paven i Rom som den øverste præst.

Kaspiske Hav: Stor indsø mellem Sovjetunionen og Iran, Volga løber ud i den.

Kirkebog: Bog, som føres af præsten over døbte, gifte, begravede.

Klasse: En gruppe mennesker, der har samme stilling i forhold til produktionsmidlerne, enten som ejere, eller som arbejdere.

Klassekamp: Kampen, som foregår mellem samfundets klasser.

Klassesamfund: Samfundet, der er delt i klasser, og som præges af kampen mellem dem.

Klassisk: Hørende til græsk eller romersk oldtidskultur.

Kloster: Stiftelse for mænd (munke) og kvinder (nonner), der vier deres liv til gudsdyrkelse.

Kolde krig: Modsætningsforholdet mellem USA og Sovjetunionen fra 2. verdenskrigs slutning til sidste halvdel af 1950'erne.

Koloni: Et land, der tappes for sine værdier af et andet land, der har undervunget det.

Kommunisme: Klasseløst samfundssystem, hvor produktionsmidlerne er fælleseje, politisk retning, der ønsker kommunisme indført.

Kommunist: En, der kæmper for et klasseløst samfund. Ordet bruges også om et medlem af DKP. (Danmarks Kommunistiske Parti).

Koncentrationslejr: Fangelejr. Udtrykket mest kendt fra de tyske koncentrationslejre under nazismen.

Konjunktur: Svingning mellem højkonjunktur og krise, de forhold, der har indflydelse herpå.

Konkurrence: Kappelstrid, den økonomiske krigsførelse mellem virksomhedsejere.
Kontrakt: Skriftlig overenskomst.
Korsang: Kirkesang.
Krambod: Forretningslokale i den ældre købmandshandel.
Kreditor: En, man skylder penge.
Krise: Den tilstand, som samfundet under kapitalismen oftest befinder sig i, præget af overproduktion, afsætningsvanskeligheder og arbejdsløshed, forårsaget af konkurrencen og planløsheden.
Kultur: Egentlig noget opdyrket, samfundets åndelige og materielle udvikling.
Kupforsøg: Forsøg på at gennemføre en ændring af styrelsesformen ved et overgreb.
Købstad: By, som har selvstyre og monopol på handel og håndværk i et område.
Køkkenmødding: Dyng af efterladenskaber fra en stenalderboplads, f.eks. muslingeskaller og dyreknogler.

Laissez faire: Fransk for: Lad det ske, underforstået: Som det vil, lad næringslivet få frit spil. Yderligtgående liberalisme.
Ladefoged: Arbejdsleder, underordnet ridefogden.
Landboreformerne: De ændringer, hvorved overgangen fra feudalisme til kapitalisme forberedtes i slutningen af 1700-tallet.
Landgilde: Fæsteafgiften i form af en del af udbyttet.
Landsbyfællesskabet: Dyrkningsfællesskabet og den sociale sikkerhed i landsbyen før landboreformerne.
Landskabslov: En lov, der gjaldt for en landsdel, som Jyske Lov.
Landsting: Politisk forsamling og domstolen i et af de 3 »lande«. Efter grundloven 1849-1953 en del af Rigsdagen.
Landsædebo: I tidlig middelalder brugeren eller ejeren af en lille gård, nærmest et husmandssted.
Laug: Sammenslutning af de faglærte håndværkere i et fag.
Lejetropper: Hær af professionelle soldater.
Leveomkostninger: Udgifterne til bolig og dagligvarer.
Liberalisme: Den samfundsfilosofi og økonomiske opfattelse, der vil overlade mest muligt til kræfternes frie spil.
LO: Landsorganisationen De Samvirkende Fagforbund, stiftet 1898 under navnet De Samvirkende Fagforbund (DSF).
Lock-out: Arbejdsgivernes udelukkelse af arbejderne fra arbejdspladsen.
Luder: Kvinde, der sælger sex.
Luna: Nu forsvundet italiensk by mellem Genova og Livorno.
Lærling: En, der er under uddannelse hos en mester for at blive håndværkssvend.
Løn: Det, som betales den, der sælger sin arbejdskraft.
Lønarbejder: En, der ikke ejer produktionsmidler, og som derfor må sælge sin arbejdskraft til ejere for at få løn.
Løntryk: Arbejdsgivernes nedsættelse af lønnen i situationer, hvor arbejderne står svagt.

Malt: Korn, som er bragt til at spire.

Maskine: Sæt af redskaber, der via et kraftoverføringssystem bringes i mekanisk bevægelse af en energikilde.
Marxisme: Videnskab om politik, økonomi og historie, grundlagt af Karl Marx og Friedrich Engels.
Merarbejde: Det arbejde, som arbejderne udfører ud over, hvad han får løn for.
Merværdi: Den værdi, som en arbejder skaber til arbejdsgiveren ud over, hvad han får løn for, det beløb, som udgør arbejdsgiverens fortjeneste på arbejderens arbejde.
Mester: En håndværker, som har fået borgerskab, og som driver egen forretning med svende og lærlinge.
Militarisme: Begejstring for krig, det, at et helt samfund er indstillet på krig som noget uundgåeligt og ønskeligt.
Moderation: Beherskelse.
Modernisering: Fornyelse.
Monopol: Eneret.

Nationalisme: Glæde over ens land, af den herskende klasse ved indoktrinering fordrejet til foragt for andre lande, så man glemmer, at ens fjender ikke er klassefællerne i andre lande.
Nationalprodukt: Den samlede værdi af et lands årlige produktion.
NATO: Den Nordatlantiske Traktats Organisation. Militæralliance mellem USA, Vesttyskland, Frankrig, Italien, Belgien, Holland, Luxemburg, Portugal, Grækenland, Norge, Island, Tyrkiet og Danmark, oprettet 1949.
Nazisme: Fascismen i Tyskland.
Normandiet: Landskab i nordlige Frankrig. Det erobredes af vikinger hovedsageligt fra Danmark i 900-tallet.
Næringsfrihedsloven: Lov der gennemførtes 1862 om laugenes afskaffelse, betød det samme for byerne, som landboreformerne for landet.
Næringslivet: Handel og håndværk, arbejde og økonomi i et land.

Obsternasig: Genstridig.
Oldermænd: I landsbyen den valgte leder, i byerne formanden for et laug.
Oldtiden: I Danmark tiden før, der fandtes skriftlige kilder, dvs. før ca. år 800.
Organdi: Glatvævet bomuldsstof.
Overklasse: Den herskende og udbytende klasse i et samfund. I slavesamfundet slaveejerne, i det feudale samfund godsejerne, under kapitalismen kapitalisterne, dem der ejer produktionsmidlerne og lever af andres arbejde.

Parcelhus: Én-families-hus med have. Parcel betyder »lille del« af større jordstykke.
Plantage: Større landejendom i en koloni, egentlig bare beplantning.
Politik: Noget, som vedrører spørgsmålet om, hvordan samfundet skal styres.
Praksis: I virkeligheden, i modsætning til i teorien.
Prestige: Anseelse.
Princip: Grundregel.
Producere: Det, at fremstille.

Produktion: Det, som er fremstillet, fremstillingsprocessen.

Produktionsenhed: Den ramme, inden for hvilken der produceres, f.eks. en families virke på en gård, en fabrik.

Produktionsmiddel: Det, der skal til, for at der kan produceres, jord, maskiner, råstoffer.

Profit: Fortjeneste, oftest menes arbejdsgiverens fortjeneste på arbejdernes merarbejde, arbejdsfri fortjeneste på spekulation.

Proletariat: Den klasse, der opstod som arbejderklasse under kapitalismen, ejer ikke produktionsmidler og må derfor leve af at sælge sin arbejdskraft til ejerne.

Proletarisering: Det, at grupper, som hidtil har hørt til småborgerskabet eller borgerskabet, må opgive denne position og i stedet blive arbejdere.

Proprietærgård: Gård, større end bondegård, mindre end gods.

Prostitueret: En, der sælger sex.

Protestere: Det, at man siger, at man ikke vil finde sig i et eller andet.

Protestantisme: Den af Martin Luther og andre reformatorer inspirerede opfattelse af kirken og troslivet, mod den katolske kirke.

Protestbevægelse: Samling omkring protest mod noget, gerne rettet mod magthaverne.

Radikale Venstre: Borgerligt politisk parti, stiftet 1905, støttede husmandsbevægelsen.

Rationalisering: Effektivisering af arbejdet, gerne på en sådan måde, at arbejdet gøres hårdere og mere ensformigt ved arbejdsdeling.

Rationering: Tildeling af begrænset mængde af varer, f.eks. som den fødevarer-rationering, der gennemførtes over for befolkningen under besættelsen 1940-45.

Realløn: Værdien af lønnen målt i købekraft, uden at der tages hensyn til, at lønbeløbet øges i tal p.g.r. af inflation eller prisstigninger.

Rebning: Måling af jorden i ældre tid.

Reform: Forbedring.

Reformationen: Indførelsen af den af Luther inspirerede protestantisme i Danmark i 1536.

Remsnider: Håndværker, der laver ting af læder og skind.

Rente: Lejen, der betales for lån af penge. Måde hvor på man kan have arbejdsfri indtægt.

Retskreds: Det geografiske område, som en domstol dømmer i.

Retsopgøret: Domfældelsen og afstraffelsen af især små-forbrydere i årene efter besættelsen 1940-45.

Revolution: Omvæltning, hvor en herskende klasse styrttes, og der indføres et andet styresystem.

Rhône-floden: Løber fra Schweiz gennem Frankrig til Middelhavet ved Marseilles.

Ridder af Elefanten: Orden fra enevældens tid.

Rigsdagen: Den lovgivende forsamling efter grundloven 1849-1953, bestod af Folketinget og Landstinget.

Rigsdaler: Mønt, der deltes i 96 skilling.

Rigsrådet: Gruppe af stormænd, der sammen med kongen udgjorde regeringen, fra omkring år 1300 til 1660.

Runer: Skrifttegn, der brugtes i Danmark fra 2-300-årene og til de i tidlig middelalder afløstes af

det alfabet, vi nu bruger.

Rådmand: Medlem af en købstads råd.

Rådstueretten: Retten i købstæderne, hvor der dømtes af borgmestrene og rådmændene.

Råstof: Produktionsmiddel, ud af hvilket varer fremstilles.

Sabotage: Ødelæggelse af en fjendes eller arbejdsgivers maskiner eller transportmidler.

Samarbejdspolitikken: Den politik, der under den tyske besættelse 1940-45 samarbejdede med tyskerne, men egentlig gik ordet på samarbejdet mellem partierne.

Samfundsfilosof: En, der udtænker et system for samfundets indretning.

Samfundshjælpen: Dansk Arbejdsgiverforenings korps af skruebrækkere til indsættelse ved strejke.

Samfundsøkonomi: Den økonomi, som opfattes som omfattende hele samfundet i et land.

Samvirkende Fagforbund, De (DSF): Sammenslutning af fagforeninger fra alle fag, oprettet 1899, nu LO.

Septemberforliget: Afslutningen på stor-lock-out'en i 1899, hvor fagforeningerne anerkendtes som forhandlingspartnere, men hvor arbejdsgivernes ret til at lede og fordele arbejdet anerkendtes.

SID: Specialarbejderforbundet i Danmark, tidligere Dansk Arbejdsmands- og Specialarbejderforbund (DASF) og før det Dansk Arbejdsmandsforbund.

Sigøjnere: Omvandrede folk i Europa, kom måske fra Indien.

Skibsreder: Ejer af skibe eller en, der udruster skibe og bruger dem i handel.

Skilling: Mindre møntenhed, 96 skilling var en rigsdaler.

Skruebrækker: En, der arbejder selv om der er strejke. En strejke kaldtes en skrue, en strejkebryder altså en skruebrækker.

Skurer: Indskårne hak, hvormed der taltes på taljepinden.

Slave: En, som ejes af en anden, som arbejder for sin ejer, som ikke får løn, men underhold.

Slum: Fattigkvarter, elendigt byggeri.

Småborgerskab: Dem, der ejer egne virksomheder, men så små, at de selv må udføre arbejde af samme art, som dem, der arbejder for dem.

Socialdemokratiet: Arbejderparti, stiftet som socialistisk i 1871.

Socialisme: Den samfundsform, som vil følge efter kapitalismen, hvor privatejendommen til produktionsmidlerne ophæves, og hvor der ydes efter evne og nydes efter behov.

Social lagdeling: Deling af samfundet i fine og mindre fine efter, hvor meget man ejer, hvem ens familie er, hvordan man er uddannet.

Social sikkerhed: Den sikkerhed, som ydes den enkelte af de øvrige i et samfund.

SS: Tysk nazistisk organisation, der i militæret navnlig havde opgaver vedr. sikkerhedstjeneste.

Stakkelsfjælen: Tegn, som i landsbyen angav, at én skulle tage sig af de fattige, evt. få dem væk fra landsbyen.

Stat: Centralmagten i et samfund. Anvendes også ofte om samfundet selv eller om det geografiske område, det behersker. Statens første opgave er at sikre den herskende klasse i dens rettigheder og besiddelser.

tatskup: Forsøg på tilvejebringelse af anden styreform i staten, gjort fra statsoverhovedet eller regeringens side.

tatsleverancer: Salg til statens brug, f.eks. af krigsmateriel.

tatus quo: Den samme tilstand som før.

tavnsbånd: Forbud mod at mænd og drenge forlod det gods, de var født på. Indførtes 1733, ophævedes 1788. Se vornedskab.

tenalder: Den tid, da det vigtigste materiale til våben og redskaber var sten. I Danmark frem til ca. 1800 f.Kr.

tikkeri: Angivelse til danske eller tyske myndigheder.

todderkonge: Fattig, som havde opsyn med andre fattige.

tolsbrødre: Landsby-oldermandens hjælpere, findes også i laug.

trejke: Arbejdernes nægtelse af at arbejde på de vilkår, som arbejdsgiverne byder dem, arbejdsnedlæggelse evt. med videre sigte.

vedjebrug: Jorddykningsmåde, hvor skov afbrændes, så jorden ryddes og gødes. Når jorden er udpint, afbrændes nyt skovstykke.

vend: En, der har lært et håndværk ved at have været lærling, og som ikke er mester.

ygekasse: Forsikrings-sammenslutning, som skal hjælpe under sygdom, privat eller offentlig.

akst: Fast pris eller prisberegning.

aljepind: Pind, hvorpå landsbyens bøderegnskab førtes.

eknik: Den praktiske tilrettelæggelse og udførelse af et arbejde, de maskiner, der anvendes herved.

eoratisk: Tænkt, ikke afprøvet i virkeligheden.

eor: En tanke om, hvordan tingene hænger sammen, og hvordan de udvikler sig.

idsstudier: Metode til at udfinde, hvor kort tid et arbejde kan udføres på, bruges, når arbejdstempoet skal øges.

iende: Afgift til kirken på $\frac{1}{10}$ af udbyttet.

ing: Møde af frie mænd (ikke slaver) i et område.

oft: Jordstykke tæt om en landsby, hvoraf hver gård havde et stykke uden for dyrkningsfællesskabet.

radition: Fast skik, noget der altid gøres ens, evt. fordi det tillægges værdi, at det sker netop på den måde.

ræl: Slave.

ærske: At skille kornet fra strået ved at slå på aksene med en plejl, en to-leddet stok.

ønde land: Mål på jordstykke, udgør 5516 kvadratmeter.

Jdbytning: At nogen tilegner sig værdien af andres arbejde.

Jdskiftning: Udskillelse af den enkelte gård af landsbyfællesskabet.

J-land: Ikke-industrialiseret land, oftest tidligere koloni.

Jnderklasse: Den udbyttede klasse. I slavesamfund slaverne, under feudalismen bønderne, under kapitalismen arbejderne.

Jndersåt: En, som en statsmagt hersker over, en undergiven.

Jngdomsarbejdsløshed: Arbejdsløsheden, som siden midten af 1970'erne især pålægges helt unge, der lige forlader skolen.

Ungkarl: Ugift mand.

Vadmel: Groft, heluldent stof.

Valle: Rest af mælken efter smør- og ostefremstillingen.

Vang: Markdel. Deltet i åse, der igen deltes i agre.

Velstandsølge: Højkonjunktur.

Vender: Slavisk-talende folk i Nordtyskland mellem Oder og Elben, foretog i 1100-tallet vikingetogt mod Danmark.

Venstre: Politisk parti stiftet 1870, liberalistisk, varetog navnlig interessen for gårdejere og andre ejere af landbrug.

Venstreorienteret: Betegnelse brugt af borgerlige om socialister.

Vider: Landsbyvedtægter.

Vikingetiden: Tiden for vikingetogterne, i Danmark ca. 800-1050.

Vornedskab: Forbud mod at bønder forlod det gods, hvor de var født, gjaldt på øerne til 1702, afløstes 1733 af stavnsbåndet.

Zünftig: Betegnelse for formerne, hvormed håndværkerne sikrede sig det indbyrdes sammenhold.

Ærkebiskop: Øverste biskop i en kirkeprovinc.

Økonomi: De pengemæssige forhold, erhverslivet.

Ås: Markdel, deltes i agre, indgik i en vang.

Billedmaterialet:

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, København, s. 79, 92, 95, 105, 109, 110, 111, 112, 115, 118.

Danmarks Kirker, mag.art. Ebbe Nyborg, s. 35, 36, 37, 39, 40, 45, 51, 52, 61.

Dansk Folkemuseum, Brede, s. 82, 83, 84, 85.

Forhistorisk Museum på Moesgård, Århus, fotograf Flemming Dehlholm, s. 15.

Frihedsmuseet, København, fotograf Niels Elswing, s. 99, 102, 103.

Frilandsmuseet, Lyngby, s. 72.

Geografforlaget, Brenderup, s. 69.

Det kongelige Bibliotek, København, s. 60, 62, 63, 64, 65, 71, 75, 97, 99, 110.

Kvindehistorisk Samling, Statsbiblioteket, Århus, s. 113.

Købstadmuseet Den gamle By, Århus, s. 59, 60, 79, 112.

Københavns Bymuseum, s. 73, 77, 81, 88.

Det nationalhistoriske museum på Frederiksborg, Hillerød, s. 41, 48.

Nationalmuseet, Danmarks Oldtid, Danmarks Middelalder og Renaissance, København, fotograf Lennart Larsen, s. 8, 9, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 46, 49.

Politikens Pressefoto, fotograf Heine Pedersen, s. 117.

Skalk, Århus, litograf Jørgen Kraglund, s. 22, 26, 31, 33, 38, 39, 43, 44, 45, 47, 62.

Statsbiblioteket, Århus, fotograf Lasse Andersen, s. 47, 53, 55, 56, 57, 74, 81, 89, 90, 93, 101.

JENS
ENGBERG

DANSKERNES
HISTORIE

